

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (elnök),
Báger Gusztáv, Csontos János, Horváth Antal,
Kalász Márton, Kő Pál, Nemes Attila,
Salamon Konrád, Szakály Sándor,
Szentmártoni János, Vasy Géza

Főszerkesztő: Oláh János

E-mail: olahjanos@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7035

A szerkesztőség tagjai:

Bíró Gergely (olvasószerkesztő, próza)

E-mail: proza@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7031

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Ekler Andrea (Nyitott Műhely)

E-mail: andrea.ekler@gmail.com

Falusi Márton (Európai Figyelő)

E-mail: europeanobserver@magyarnaplo.hu

Filip Tamás (vers)

E-mail: filiptamas@magyarnaplo.hu

Kelemen Lajos (dunántúli szerkesztő)

E-mail: kelemen-lajos@freemail.hu

Molnár Csenge-Hajna (tördelőszerkesztő)

E-mail: csengehajna@magyarnaplo.hu

Nagné Nespór Gabriella

(honoráriumok)

E-mail: nngabriella@magyarnaplo.hu

Réger Ádám (Könyvszemle)

E-mail: regeradam@magyarnaplo.hu

Rosonczy Ildikó (tanulmány)

E-mail: irosonczy@magyarnaplo.hu

Tornai Szabolcs (szerkesztő)

E-mail: tornaiszabolcs@magyarnaplo.hu

Szentmártoni Anikó

(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)

E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu

Zsiga Kristóf (könyvkiadás)

E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7033

A borító Zách Eszter és Árkossy István munkája

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Bp., Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672; 413-6673**

Szerkesztőségi mobil: **(70) 388-7034**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

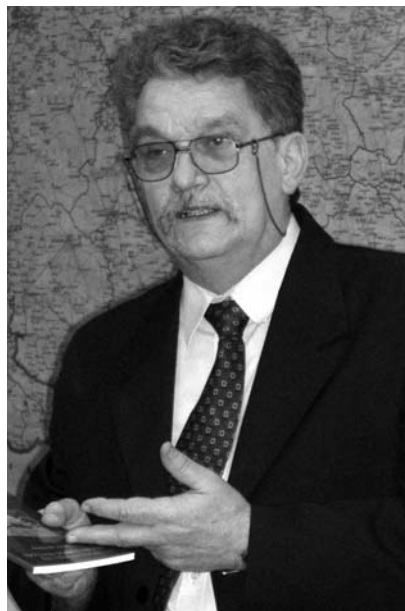
Internet: **www.magyarnaplo.hu**

Kiadja az Írott Szó Alapítvány (1092 Bp., Ferenc krt. 14.) és a Magyar Napló Kiadó Kft. (1062 Bp., Bajza utca 18.). Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (1097 Bp., Táblás u. 32.) Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága (1080 Bp., Orczy tér 1.) Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, emailen (hirlap@posta.hu), faxon (303-3440) egy évre 7390 Ft, fél évre 3870 Ft. További információ: 06-80-444-444 Elektronikus formában terjeszti a Digitalbooks.hu Kft. www.digitalbooks.hu Nyomda: Pannónia Print Kft. (1139 Bp., Frangepán u. 16.)

Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett, válszborítékkal ellátott levélre válaszolunk. Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.

Címlapon:
Nagy Gábor

Ünnepi könyvhétre

Kereken hetven esztendeje, hogy Kolozsvárt is sor került az ünnepi könyvhétre, mégpedig egy időben a budapestivel. 1941. május végén – ahogy még manapság is hallani – a szűk magyar világban, amikor Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz, a 12. ünnepi könyvhét előkészítésére Benedek Marcell utazott a kincses városba, hogy a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete nevében előkészítse a könyvvásárt. A református kollégium dísztermébe összehívta a kolozsvári iskolák tanárait, és kérte a segítségüket a szervezésben, hírverésben. A kolozsvári magyar napilapok (Ellenzék, Keleti Újság) napi rendszerességgel beszámolnak az előkészületekről, aztán a fontosabb eseményekről. Most, hogy ismét együtt ünnepelheti az önhibáján kívül az ország határain kívül szorult magyarság is a könyv ünnepét, talán érdemes legalább néhány szóban felidézni az akkor történeteket.

A kolozsvári magyarság lelkesen ünnepelte a népi írókat, akik Móricz Zsigmonddal az élen megtisztelték jelenlétükkel a rendezvényt, dedikáltak, interjúkat adtak. Veress Péter, Sinka István, Ignác Rózsa jöttek Budapestről, de voltak pozsonyi vendégek is az erdélyi írókon kívül, akik közül elsősorban Tamási Áron, Nyíró József és Reményik Sándor könyvei fogytak. A lelkendező beszámolókból azt is megtudjuk, hogy Arany János tízfilléres *Toldija* fogyott el a legnagyobb példányszámban, messze verve Buffalo Bill történetét, vagy a Minerva Könyvkiadó minden könyvét fél áron kínálta a vásárban. A Lepage Könyvkiadó sikerkönyve a *Versekben tündöklő Erdély* című versantológia volt, amelyet Szentimrei Jenő állított össze, és amelyet olcsón fűzve és népi szöttesbe kötött amatőr változatban is több száz példányban eladtak. És az is meggondolkoztató, hogy a háromnapos vásár mérlege szerint – hiszen végső soron ez is fontos szempont – több mint húszezer pengő volt a forgalma. (Éppen százszorosa annak a kétszáz fixnek, amivel a fáma szerint már könnyen viccelt akkoriban az ember...)

H. Szabó Gyula, a Kriterion Könyvkiadó igazgatója, a mostani ünnepi könyvhét fő szervezője szerint az idéntől ismét ünnepi könyvhét lesz Kolozsvárt, az Óvárban, Mátyás király és Bocskai István szülőháza és Heltai Gáspár egykori nyomdája tövében. Csoóri Sándor fogja megnyitni, s jövőtől – akárcsak hetven évvel ezelőtt – már Nagyváradon, Marosvásárhelyt és Szatmárnémetiben is sor kerül a könyvvásárra, író-olvasó találkozókra, dedikálásokra.

Reméljük, az erkölcsi és anyagi siker sem marad el!

Szabó Zsolt

Szabó Zsolt: <i>Ünnepi könyvhétre</i>	1
---	---

LÁTHATÁR

Péntek Imre: <i>Széttiport Éden</i>	3
Gerenday Mária: <i>Apám</i>	4
Oláh János: <i>Október mérge</i>	6
Ószabó István: <i>Úsznak a templomhajók; Láttam valakit</i>	9
Vörös István: <i>Füstjelek; Ha-világ;</i>	10
Kuncz Magdolna–Bágyoni Szabó István: <i>Kuncz Aladár emlékezete – avagy: ahogy a Fekete kolostor íróját a testvér látta</i>	11
Kuncz Ödön: <i>Napló (részletek)</i>	12
Szász István Tas: <i>A 75 éves kolozsvári Hitel termésének betakarítására ösztönző kísérletem</i>	21
Lengyel János: <i>valamiről valami; Hal; Mindig; Tört mondat; Nehéz úton</i>	26
Penczkófer János: <i>A stúdiók kora (előtt és után) (Irodalmi-kulturális irányultságok, folyamatok, szerveződések, fórumok Kárpátalja eddigi kilencven évében)</i>	27
Horváth (EÖ) Tamás: <i>Konzolidáció</i>	33
Varga Csaba: <i>Valahol utat tévesztettünk?</i>	37
Benke László: <i>Jack Londonhoz, Az élet szerelme írójához</i>	41
Salamon Konrád: <i>A népi gondolat időszerűsége</i>	42
Kelebi Kiss István: <i>Tömondatnyi táj; Ostyavers</i>	44
Berta Zsolt: <i>Magyarok vagyunk, vagy mi az isten?!</i>	45
Balázs Géza: <i>Bajban az ország immunrendszere</i>	49
Nagy Gábor: <i>Újévi kesergő; Gyöngybagoly;</i>	52
<i>Pogány szerelem; Húsvét</i>	53

NYITOTT MŰHELY

Szentpály Miklós: <i>Belakni a versvalóságot (Beszélgetés Nagy Gáborral)</i>	54
--	----

KÖNYVSZEMLE

Bartusz-Dobosi László: <i>Utolsó könyv, utolsó interjú (Takáts Gyula: Hol is a Volt; Válogatott versei – szerk.: Oláh János)</i>	59
Somos Béla: <i>A végek dicsérete (Vári Fábián László: Jég és korbács)</i>	61
Vicei Károly: <i>Meghasonlásunk története (Hornyik Miklós: Meghasonlásunk története – Délvidéki könyv)</i>	64
Szokolczay Lajos: <i>Érték iránti alázat, teljességigény (Balázs-Arth Valéria: Délvidéki Magyar Képzőművészeti Lexikon)</i>	65

SZAMÁRFÜL

Csontos János: <i>Borok, zarándokok, drótszamarak (Zelnik Józsefről; Hajnal Gézáról és Sneé Gergelyről)</i>	67
<i>Szerzőink</i>	70

Számunkat a Délvidéki Magyar Képzőművészeti Lexikon képeivel illusztráltuk.

PÉNTEK IMRE
Széttiport Éden

Trianoni anziksz Pannóniából

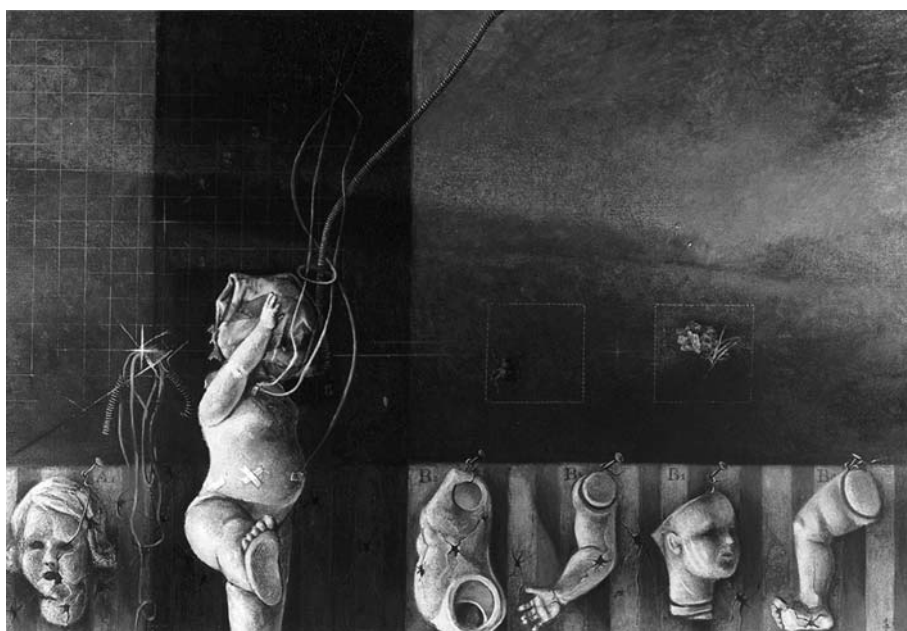
*A bölcső emléke mind halványabb,
 a közös múlt itt-ott megfakul –
 hogy hívták apádat-anyádat,
 feledni kell irgalmatlanul...*

*Torzul a szó, az ejtés hibádzik,
 romlik az édes anyanyelv –
 lehet, már édesebb a másik,
 mire a gyermek maga lelt...*

*mert csábít az érdek és az ének,
 az idegen világ dallama –
 az ősök csak rossz kísértések,
 hangjuk temetők hangzata...*

*Lassan száz éve történt, mi történt,
 jöttek „gyógyító” kényszerek –
 kit érdekel, önként-nem önként
 adta meg magát a vert sereg.*

*Hallatszik vén Muravidéken
 csendes esti lélekharang;
 volt egyszer itt egy törékeny Éden,
 széttiporta garázda talp.*

Zsáki István festménye

GERENDAY MÁRIA

Apám

1

Egy reggel apám megérkezett.
 Jött a vonatról át a hídon a mélyen fekvő folyómeder felett.
 Hozta hatvankét évét.
 Kilenc évi fogság után hazatért.
 Este összegyűltünk a szegényes konyhában
 Egyszerű vacsorára.
 Utána apánk felállt és köszöntőt mondott
 magának, életének
 sok újra virágzóreményének
 Elmondta, hogyan élt túl pusztító csatákat
 miközben fiatal kortársai elhullottak mellőle
 Hogyan járta meg az öreg rabok táborát
 az Urálban, ahol csaknem mindnyájan ott maradtak
 a jég és hó alatt
 Hogyan akarta egy német tiszt agyonlőni
 útban hazafelé a Don-kanyartól
 de az utolsó pillanatban meggondolta magát
 és legyintve elengedte
 Hogyan feküdt az országút havában
 ahonnan egy szán kocsisa félre akarta húzni
 hogy továbbhajthasson
 de felismerve benne a földijét felültette a bakra
 Hogyan raboskodott Budapest Központi Börtönében,
 ahol az örök azzal biztatták
 számára sohase nyílnak meg a kapuk
 Apánk ötvenhat októberében
 első otthoni estéjén
 a túlélés csodáját, ígéretét ünnepelte.

Boschán György festménye

*Apám igyekvő embervolt nem hős de igyekvő
 álmokkal táplált álmoktól szívós
 álmai eltűntek előle a valóság elfordult tőle
 keze ügyetlen lett a való kigurult belőle álmoknak intett
 az álmok föléje nőttek szétszóródtak maradt a keserűség*

Gerenday Lajos

*Meghalt ezerkilenszázötvenkilencben
 megélt két háborút
 két fogságot
 börtönt
 havas Szibériát
 és a hőségtől fuldokló New Jersey-t
 élte álmaid
 álmaid elhagyták
 a munka kihullott kezéből ki a kanál és ki a kenyér
 fejét szibériai vattasapkába takarva járt
 fel-alá
 hátratett kézzel New Jersey nyarában
 a szeme nem az övé volt már nem akart látni
 már csak a feje volt az övé és benne a fejfőrcs
 aztán a fejét is elvették tőle felvágták belenéztek maradt a fejfőrcs
 micsoda fejfőrcs előli a kezét nem nyúl már vízért sem
 el a szemét már nem lát
 el a lábát nem jár már fel-alá a szobában nem kulcsolja hátra kezét
 álmaid nem nézi
 felmetszett fejét kötés szorítja
 benne a fájás honnan a fájás miért a fájás
 nem tudom kérem Oroszországból hoztam havas mezőkről
 ahonnan hazajöttem két hadifogságból és a doni csatától
 haza kellett jönnöm mert vártak álmaid és várt a valóság
 az álmaid elvesztek kérem a valóság szétfoslott kérem
 maradt a csalódás és maradt a fejfőrcs*

élt hatvanöt évet

OLÁH JÁNOS Október mérge

Elszántan görbedt ki-ki a maga kerékpárjának kormánya fölé. Nem törődtek, sem a fölívajt úttest okozta huppanásokkal, sem az innen-onnan fölhangzó kóbor lövésekkel, sem az arcokat maszkká merevítő fagyos széllel, látni akarták a várost, ami, bármennyire közel éltek is hozzá, ismeretlen, idegen világ maradt a számukra. Amikor a Határ-domb homokbuckái között zajló játécsatározások közepette egyszer-egyszer elszaladt velük az idő, s váratlanul rájuk esteledett, akkor vették csak észre, milyen titokzatosan villámlanak feléjük a fényei.

Amilyen hirtelen és nagy-nagy elszánással indult meg, s jutott több száz, esetenként csaknem ezer kilométernyi szekeres, gyalogos, kerékpáros vándorlás után idáig a család, olyan váratlanul torpant meg, horgonyzott le a nagyvárostól óvatosan távol tartva magát ebben a porfészek faluban.

A fiú félt egy kicsit, mi lesz vele abban az ismeretlen házrengetegben, eltéved a végén, ezért is szervezte meg ezt a baráti együtt kerekézést. Amikor az országút beletorkollott a városba, a mocskosan égre törő házak közé, riadtan néztek körül. Nincs mese, itt csak eltévedni lehet, gondolták. A fiúnak támadt az a mentő-ötlete, a folyóhoz kell igazodni, a folyó elvezet a célhoz, és estére kelve ugyanúgy haza is vezet majd őket.

Éppen biztatni akarta a többieket, de amikor hátránézett, hogy közölje velük a haditervet, csalódottan kellett tudomásul vennie, hogy útitársai megfutamodtak. Első késztetése az volt, utánuk ered, aztán mégis úrrá lett rajta a dac, a csak azért is elszántsága, és folytatta az útját.

A bolondok, gondolta, éppen a cél előtt futamodtak meg, mert az utca végében hirtelen eléje tárult a főtér, a megyeháza folyóparti díszes épülete, a bokrok-, fák-ritkázta park. Leszállt a kerékpárról, gyalog próbálta becserkészni a látványt.

A tankokkal körülrárt tér mozdulatlan volt. Mintha a tankok is üresek lettek volna, csövük az ég felé meredt, a lőtornyok lezárva. A teljes veszélytelenség látszata lengte be a békésnek mímelt, hangtalan környéket. Sípoló, üres csönd süvített ki a házak bezárt, porszürke ablaktáblái mögül, a varacskos-sötét falak vakolatmin-táiból, az odvas lépcsőházakból.

A fiút egyszerre rohanta meg a hideg és az ijedség. Elég egy elvétett mozdulat, úgy érezte, és ráömlik a tér egész lélegzet-visszafojtott csöndje, s maga alá temeti. Behunyt szemű vadállatot képzelt maga elé. Látni vélte a

vicsorgó fogsort, a fogakon a sárga, bűzös lepedéket, a száj szögletén a kicsorranó forró, üvegesen áttetsző nyálat.

Visszafordult. Két páncélauto jött feléje, s nyomukban a zászlót lobogtató, éljenző tömeg. Átálltak az oroszok, átálltak az oroszok, ezt üvöltötte mindenki. A katonák térdig álltak a cigarettában s az almában, amit a lelkes civilek dobáltak fel nekik, s egykedvűen, moccanatlan arccal túrték az ünneplést. Háromszínű szalagok, kokárdák, papírzászlók pókhálója ragadt rájuk, belepte őket, mint Varasdon a húsvéti körmenet résztvevőit a virág-szirmok. Nem porolták le a kabátjukat, nem törölték meg az arcukat, mintha észre se vették volna, mi történik körülöttük, mintha nem jutott volna el hozzájuk semmi az eufóriás kábulattól észét veszített tömeg hangulatából.

Kitérni, félrehúzódni lehetetlen volt, a nagy tolongás mindenkit magával ragadott. A fiút ráadásul még a kerékpár is akadályozta.

A két páncélauto kigördült a térre, s megállt szemben a tankokkal. A katonák most próbálták először kapcsolatot teremteni a körülöttük tolongó emberekkel: rájuk fogták a fegyverüket, s integetni kezdtek: Vissza! Vissza! Az előre sodródottak hiába hallgattak volna rájuk, nem tudtak ellenállni a hátsó sorok felelőtlen, erőszakos nyomakodásának. Ekkor a tankok leengedték, s a tömeg felé fordították tüzelésre kész ágyúcsöveiket. A kétféle erő lassan kiegyenlítődt. Már-már úgy tetszett, sikerül a békés visszavonulás, amikor egy egészen váratlan és megmagyarázhatatlan esemény felborított mindent.

Egy múzeumi, kirojtosodott Rákóczi-zászló régi selyme villant meg hirtelen a tömeg feje fölött, aztán előrelobbant. Az egérrágtá, molyette, golyó marta lobogó fiatalos lendülettel úszott bele a hideg, átható napfénybe. Egyetlen érzékelhetetlenül átvillámló pillanat volt mindez, és csak utólag lett az emlékezetben kibogozható. A fekete, nagykabátos alakról, aki a zászló rúdját markolta, senki se tudott semmit, öreg-e, fiatal-e, férfi-e, nő-e, miért tette, amit tett. Talán még a katonák se hittek a szemüknek, az illetékes mesterlövészek is elméláztak, olyan váratlan volt a jelenet.

Az ismeretlen, mintha filmvásznon mozogna, úgy rohant előre egyedül, szembe a tankokkal, és amikor odaért eléjük – csodák csodája, egyetlen puskalövés, egyetlen gáncsvető fogdmeg sem próbálta megakadályozni ebben –, a zászló rúdját lándzsaként vágta bele a legközelebbi tank ágyúcsövébe. Érdekes, mintha azt a csövet külön e célra engedte volna a többinél kissé alacsonyabbra a legénység.

A vibráló selyem, amit eddig megbolondítottak a túlfokozott mozdulatok, most békésen hanyatlott alá. Jól látszott ezer hibája, az aranyos rojtokat is, amelyek most csaknem a földet söpörték, kikezdte a barnulás.

A tömeg, amely már-már képes volt belátható érdekei szerint cselekedni, hirtelen megbolondult: újra előkerültek a veszélyérettől a kabátszárnyak alá menekült szalagok, lobogók, s szétsattantak a napfényben, az emberek egymás sarkára taposva a tankokra vetették magukat. A Kossuth-címeres zászlók befonták a lánctalpakat, rácsavarodtak a konokul hallgató, mogorva ágyúcsövekre.

A parancsnoki harcokosi kapitánya tehetetlen dühében öklével a levegőbe csapott, de nem adott jelt a tüzelésre, eltűnt a bezáródó páncéltoronyban, amely fenyegető mocsanatlanságán mit sem változtatva, megadással tűrte a tömeg fékevesztett örömét. Győztünk, győztünk, szakadt föl innen is, onnan is egy-egy árva, rekedt kiáltás, aztán minden átmenet nélkül az ismert Kossuth-nóta refrénje töltötte be a teret: „Éljen a magyar szabadság, Éljen a haza!”

És éppen most, éppen ekkor, a képzelt, az álmodott győzelem kábulatának kellős közepén csorbult bele az ének a környező házak ablakaiból felugató géppuskák torkolatüvébe.

A kerékpár hideg vasát valami ismeretlen, vak erő tépte ki a fiú kezéből. Nem kapott utána. A tömeg kétségbeesetten örvénylett körülötte, halottakon léptek keresztül, vergődő sebesülteken gázoltak át. Közben egyetlen pillanatra se szűnt meg a fegyverek unott kepelése.

Amikor már kiürülni látszott a tér, a kapualjából, a sötét mellékutcákból tengerészruhás folyamőrscapatok futottak elő, mind fiatal, riadt arcú fiú, akiknek vonagló ajkát vérszomjas bódulat torzította el, s kezdték visszazorítani a térre az embereket. A vezényszavak magyarul hangzottak, de valami különös, idegen hangsúly torzította el őket, mintha azok, akik kimondták e szavakat, szégyelltek volna, hogy ezen a nyelven beszélnek.

A fiú tehetetlenül vergődött az eszét veszített tömeg szorításában. A tolongás hirtelen hígult fel. Észre se vette, és már egyedül állt az utca torkolatában. Lába előtt felporzott a golyó verte kövezet. Nekivágódott a falnak, a mocskos-szürke vakolathoz szorította az arcát. A golyók marékszám pergették a hajába, a vállára a száraz, hideg homokká porló omladékot. Egy kéz a vállába markolt. Hanyatt rántotta.

Elesett. Érezte, valaki megragadja a lábát, és húzni kezdi, a feje, annyira tehetetlen volt, ide-oda ugrált a kövezen. Az volt a legfurcsább az egészben, hogy semmi fájdalmat nem érzett. Valami lépcsőházba kerülhettek, mert a napfény helyét félhomály váltotta fel.

Ismerős arc hajolt föléje. A tanár úr. Annyira valószínűtlen volt mindez, hogy már-már hajlamos lett volna azt hinni, álmodik. A géppuskák konok ugatása elrágta képzelődése fonálát. Néhány eltévedt golyó behatolt a kapualjba, föltépte a kapudeszkat, s apró, világító lyukakat hagyva maga után, fáradtan koppant le a kövezetre.

Kohárry tanár úr új ember volt az iskolában, nemrégiben helyezték ki orosz tanítani, a pletyka szerint büntetésből, egyenesen az egyetem spanyol tanszékének éléről. Hogy miért, azt senki sem tudta, de nem is firtatta. Abban az időben nem volt ez szokás.

Viszolygó tisztelet övezte. A többszörösen bukott, bajszos diákok, az osztály krémje, akik más tanárokkal szó szerint is megverekedtek, ökölpárbajt vívtak, a tanárnőket óra közben inzultálták, nála álmétkodva húzták össze magukat.

Megvetette őket. S velük együtt ezt az egész tudatlan, falusi bandát. A megvetését nem is rejtette véka alá. Nem akarta őket megtanítani semmire. Maguknak ehhez úgyszincs elég eszük, biggyesztette le a legjobb tanulókra is a száját. Az osztályzatok miatt meg ne fájjon a fejük, amit kérnek, megkapják. Feltéve, ha békén hagyjuk egymást.

A nyelvet most már úgyse tanulják meg, mondta. Nem azért, mintha olyan lehetetlen volna. Nekem csak két hónap állt rendelkezésemre, hogy államvizgát tegyek belőle, és itt vagyok, levizsgáztam, pedig nem bántak kesztyűs kézzel velem, azt elhihetik. A maguk esete azonban egészen más. Nem erre születtek, mondta. Lehajolt, fölvette az asztal alól bő, borjúsájú aktatáskáját, kihalászott belőle egy színes borítójú spanyol regényt, és unott pófával olvasni kezdett. Az osztály lélegzetviasszafojtva figyelte, mint egy különös, sose látott ragadozót, és nagyon vigyázott rá, nehogy megszavarja akár csak egyetlen pissenéssel is a nyugalmát.

– Köszönöm, tanár úr – hebegte a fiú, amikor már lent a pincében újra föléje hajolt az ismerős barnán barázdált, hosszú loarc.

– Semmiség – mondta megenyhülten Kohárry –, én itt lakom, de te, te hogy kerülsz ide?

– Biciklin jöttem, de elveszett, elveszett a biciklim – szakadt ki a kétségbeesett panasz a fiúból.

– Micsoda marhák, Istenem, micsoda marhák – mondta Kohárry a feleségéhez fordulva. Nem törődött vele, hogy a fiú is hallja, mintha azt az alapelvet akarta volna szemléltetni, a tapintat csak egyenrangúak között kötelező. – A kerékpárját keresi, ahelyett hogy hálát adna az Istennek, amiért megmentette az életét. Nem, nem nekem, az Istennek. De hát se Istennel, se emberrel nem törődnek ezek, éjjel-nappal csak a biciklin jár az eszük.

– Miért, mit vártál tőlük? – mondta az asszony. A hangjában valami különös, átható éllel villant meg a gúny. Ott állt a pince patkánybűzös falai között, a nyirkos homályban, a pókhálós mennyezet alatt, és olyan méltósággal viselte omladozó, de még most is különleges szépségét, mintha legalábbis a bécsi opera csillárjai adnák hozzá a világítást.

A hála helyett a fiúban vak ellenszenv ébredt. Menekülni, menekülni akart innen mindenáron. Széllökdöste a pincében szorongókat, s arrafelé tolakodott, ahol az ajtót sejtette.

Köszönés nélkül hagyta el a pincét, vágatott át a homályos lépcsőház boltíve alatt, tépte föl az utcai kaput, tántorodott ki a járdára. Tátott szájjal, mohón szívta, nyeldekelt a levegőt.

A szélben a vér különös, émelyítően sós illata érzett. Vérbe mártott kendőket lobogtatva sűrögtek a vöröskezesetek. Hordták a park gyeperé a hullákat, rakták több rétegben egymás fölé őket, mint a tűzifát. Különböznem férték volna el. Vértől volt mocskos az utcakő, minden.

A kerékpárt kereste, de az nem volt sehol. Ellopták volna? Hát van, akinek még ilyenkor is az jár az eszében, a lopás? – méltatlankodott. És akkor meglátta végre a keresve keresett kincset. Roncsá lapítva feküdt az úttest közepén. Futni kezdett, csak úgy toronyiránt, hazafelé.

Esteledett, mire elérte a falut, amelynek utcái a hajnalban megdézsmált tartálykocsik tartalmának maradványát visszalehelve még most is pálinkától büzlöttek. A kopasz akácfa alatt jobb sorsra érdemes férfiak, a szeszt eddig csak hírből ismerő sihederek támolgyogtak hamuszürke arccal, céltalanul. Meglett családanyák lebbentek át hiányos öltözetben egyik kapuból a másikba, föl volt bolydulva minden.

A házuk előtt egy kisebb csödület közepén a szomszédasszony szónokolt. Egy szál pongyolában, papucsban, kócosan dacolt az őszi hideggel. A fiú eleinte nem értette, mit mond, de aztán valahogy mégiscsak összeálltak a verssé rendeződött szavak:

Ki a síkra a kunyhókból
Magyarok!
Kaszát, ásót, vasvillákat
Fogjatok!
Az alkalom magamagát
Kínálja,
Ütött a nagy bosszúállás
Órája!

Az asszony jobb keze a szavalat jellegéhez illően szabadon röpködött a levegőben, de a bal el volt foglalta: öt ódivatú mordály szíját szorongatta benne. A fiú a rögtönzött népgyűlést megkerülve besurrant a léckapun.

A konyhában, amikor belépett, némi zavar keletkezett. Az apja falfehéren állt a konyhaszekrény előtt. Látszott rajta, nemcsak a pálinka okozta rosszulléttel küszködik. Az anyja a hideg tűzhelynek támaszkodva zsebkendő híján a köténye szélével törölgette sírástól

kivörösödött szemét. A fiúnak az volt az érzése, valami fontos megbeszélés szakadt félbe megjelenésével, talán egy tanúra igényt semmiképpen sem tartó veszekedés.

Megállt a konyhaajtóban. Szeretett volna mondani valamit, bár hogy mit, azt maga sem tudta. Végül a torokán akadt gombóc ellenére is sikerült kimondania azt, amit a legfontosabbnak vélt.

– A bicikli...

– Mi van vele? – förmedt rá az apja.

– Elveszett.

– Az anyád úristenit, hogy te nem tudsz semmire se vigyázni!

– Öreg volt már – kelt a fiú védelmére az anyja.

– Öreg hát – dohogott tovább az apa –, mert én vigyáztam rá, nem úgy, mint ez e – mutatott megvetően a fiúra. – Még inas voltam, amikor vettem. Az első keresményemből. Ez meg egy pillanat alatt elherdálja. Látszik, hogy nem ő dolgozott érte.

A csapat időközben bevonult az udvarra, s most az ő ajtajuk előtt horgonyzott le. A szomszédasszony vezérletével egész szavalókórus fújta kissé átalakítva a közismert verset:

Van-e mostan olyan legény,

Aki fél,

Ha a mennykő jár is ott a

Fejénél?

Takarodjék el közülünk

A gyáva,

Bújjék bele a vaskályha

Lyukába!

A szavalat végeztével felhangzó csúfondáros röhögés az egy szál üvegezett ajtón át a konyhába is behallatszott.

– Megyek már – kiabált ki a résre nyitott ajtón az apa. Elvette a szomszédasszony kezéből a feléje nyújtott puskát, ez az egyetlen maradt már csak szabadon, és a vállára akasztotta. – Előbb elbúcsúzom a családtól – mondta, és visszacsukta az ajtót.

Az asszony két kézzel kapaszkodott a tűzhelyet körülkerítő vékony vaskorlátba, és a görcsös zokogástól meg se tudott szólalni. A fiú égő tekintetét az apjára szegezte.

– Mi van, na, nem keveredek bele én semmibe – szabadkozott az apa –, ennél nagyobb felfordulást is megúsztam már.

Távozni akart. De a fiú belekapaszkodott a ruhájába, a puská szíjába, mint a bogáncs, és húzta, húzta befelé.

– Eressz már! – próbált szabadulni az apa. A meghattottság, ami a fiú ragaszkodása láttán lett úrrá rajta, lefékezte a mozdulatait.

Odakintről megint fölhangzott a gúnyos nevetés, aztán énekelve, valami friss, szedett-vedett dallam szárnyán az iménti strófa utolsó két sora:

Bújjék bele a vaskályha

Lyukába!

Az apa eleinte jó szóval akarta jobb belátásra bírni a fiút, de hiába. Szabályos dulakodás alakult ki kettejük között. Az apa volt az erősebb, sikerült neki a puskaszíjat is, a kabátja szárnyát is kiszabadítania.

Erre a fiú az apa karját kapta el. Amikor itt is ernyedni érezte a szorítását, a fogával próbált segíteni, beleharapott az apa csuklójába. Az apa a váratlan, meglepésszerű fájdalom hatására felordított.

– Mit csinálsz, te, te piszok! – és szabadon maradt jobbójával egy jókora pofont kevert le a fiúnak, és kilépett az udvarra. A csapat hangos éljenzésben tört ki.

– Na végre, mehetünk – mondta a főnök, a szomszédasszony férje, kiszuperált katona, civilben kénsav-

gyári rakodómunkás. A csapat, mindössze öt ember, a vállukon múzeumba illő, avított puskákkal, elindult a hideg októberi estében a város irányába.

A fiú kirohant az udvarra. Gyere vissza, gyere vissza, akarta kiáltani. A hangok ott bugyborékolnak a nyelve alatt, mégsem ejtette ki őket. Már-már idegenül nézett a távolodó csoport után. A csapat éneke fáradtan duruzsolt a távolban, mint egy ablakközbe zárult őszi bogár. Utolsó, még hallható foszlánya makacsul a fiú fülebe ragadt: A hazáért meg kell halni!

– És élni? – kérdezte a fiú nem is annyira a távolodó csapattól, a nyomában céltalanul kavargó októberi szélről, a talpa alatt lúdbőrző ráncos-fekete földtől, hanem csak önmagától – élni miért nem lehet érte?

ÓSZABÓ ISTVÁN

Úsznak a templomhajók

*Nézlek, Uram, s ha nézlek, magamba nézek.
Nem segíthet rajtam pap, se a szentségek.
Nézlek, Uram, s ha nézlek, magamba nézek.*

*Mutatják templomaid, mutatják, merre menjek,
de számolatlan ujjá van irgalmas kezednek.
Mutatják templomaid, mutatják, merre menjek.*

*Úsznak a templomhajók, imáink a tenger.
Uram, segíts a sötétségen átkelnem szemeddel.
Úsznak a templomhajók, imáink a tenger.*

Láttam valakit

*Ló és lovasa: én,
elmerültünk a vízben.*

*Valakit láttam.
Sodort a víz,*

*s a torzonborz hínárral
úszott utánam.*

*Ámok-lovagján,
jött, hogy segítsen.*

*Láttam, hogy kinyújtja
utánam kezét.
S riadt Ó-idnak, nevem,
bugyborékait,*

láttam valakit.

VÖRÖS ISTVÁN

Füstjelek

*Fekete füst száll föl a szeméthegyről –
az elmúlt világnak még nincs
uralkodója. Kék füst terjeng
a bokrok felett – a meglevő
világban kevesebb a rend,
mint az elképzeltben.
Barna füst imbolyog*

*egy papírdobozban – az
utcalakó álma. Ó, álmok
barna salakja, testté vált
alvás! Ó, a megtestesülés
hiába való csodája, mézga,
a lassan telő idő homlokára
kiült véres veríték. Sárga*

*füst szökik a föld alól –
nagytakarítás van a pokolban.
Ilyenkor a legrosszabb ott.
Szétégett tagokkal üstöt
sikálhatsz. Fázol a huzatban,
zsibbadsz a kínok hiányától.
Vezekelni szeretnél. A napkelte*

*bizsus dobozát fehér füst béleli.
Alóla csillan a csiszolt üveg.*

Ha-világ

*Lapozok. De mi van,
ha a világban a
48-49. oldal után nem
az 50. jön? Ha van
még előtte kettő?
Aztán megint kettő.
Aztán megint. Aztán*

*már nem is lapozok.
Az idő telik békésen,
feketén. Puha
tehénpamacsok ugrálnak
a tetőkön. A víz
36 fokon forr föl.
Az ereinkben gőz*

*kering. De 20
fokon már meg
is fagy. Az élet
visszafordíthatóvá válik.
A tél augusztus
közepétől júniusig tart.
De alig lesz hideg.*

*A zsebünkben hó.
A ködön halraj cikkan át.*

Kuncz Aladár emlékezete

– avagy: ahogy a *Fekete kolostor* íróját
a testvér látta

*Dr. Kuncz Ödön naplója*¹
alapján összeállította Kuncz Magdolna,
bevezetővel és magyarázatokkal ellátta
Bágyoni Szabó István

Bevezető sorok

„Halálra döbrentő s emlékeztető, igaz fájdalommal értesülök a nemes Kuncz Elek elhunytáról. Zilahon nekem rettegett, de első pillanattól kezdve szeretett főigazgatóm volt... Még közelebb csatolt hozzá, hogy két derék fiát mondhatom barátomnak, jóknak, igazaknak.”

(Ady Endre Kuncz Ödönhöz írt leveléből. 1915. XII. 14.)

Irodalomtörténetünk csak az egyik Kuncz nevét vigyázza, egyre nagyobb tisztelettel, azok közül a „derék” Kunczok közül, akik Ady barátságát kiérdemelték: a 80 évvel ezelőtt, 1931. június 24-én elhunyt kolozsvári író, szerkesztő *Kuncz Aladár* nevét.

Ki a *másik* Kuncz? Jó sorsom megadta nekem szellemi emberré cseperedésem időszakának egyik ajándékaként, hogy 1963 szeptemberében találkozhattam vele, Kuncz Ödönnel. Ezt követően – mert Kuncz Aladár életének és munkásságának az eseményei, fellelhető dokumentumai után kutattam – haláláig (1965) levélkapcsolatban álltunk egymással. Az épp egyesített Babeş-Bolyai bölcsészkarán tanárom, Jancsó Elemér irányította figyelmemet Kuncz Aladár regényírói és szerkesztői munkásságára. Ebben természetesen az is közrejátszott, hogy Jancsóné (Máthé Szabó Magda) Kuncz Aladár unokahúga volt. Nos, gyűjtőúton, 1963-ban, csaknem három hét délutánjait töltöttem Budapesten Dr. Kuncz Ödön, akkor hetvenkilenc esztendős nemzetközi jogász-közgazdász Kanizsai utcai lakásán. Odalátogatásom első napjaiban szinte alkalmam sem volt előhozakodni utam már bejelentett céljával, „Dédi bácsi” és felesége, Vaja néni annyira ellepett kérdésekkel. Kolozsvár, a mi erdélyi állapotunk, lehetőségeink és terveink – minden érdekelte őket... Kuncz Aladár még életben lévő erdélyi barátairól, szerkesztőségekről, új könyvekről, s persze

Marosvécsről – és a dolgok rendje szerint szülőföldemről, Aranyosszékről kellett beszélnem. A „kurucos, mindég vitázó” Kós Károlyról, írásainak reneszánszáról órákon át faggattak; de Kemény János után is többször érdeklődtek. Rákérdeztek mindenkire, mindenre; a Házsongárd hantjai alatt pihenőktől el egészen a túlélést „gyakorló” élőkig – írőkig, könyvkiadóig, soraink közül „épp hiányzó” börtönlakókig. De a Kuncz familia egykori kolozsvári lakhelyeiig is: a Híd utcától a Görögtemplom utcai lakás hatalmas vinilnabroszos asztaláig. Mindig sajnálni fogom, hogy a tiszta, szellemes és néha „célzottan” gunyoros megjegyzéseiket, visszaemlékezéseiket nem vehettem magnószalagra. Fél évszázad múltán inkább azt fájlam, hogy nem vehettem „leltárba” azokat az emléktárgyakat, kiadványokat, fogsági leveleket, közös élményeiket megörökítő feljegyzéseiket, naplórészleteket, kéziratrömböket – amelyeket akkor előttem, zöldfülű „dolgozatíró” előtt felvonultattak. És amik mind-mind egy Monarchiát átküzdő erdélyi értelmiségi családnak az összmagyar kultúrában, irodalomban betöltött, mind a mai napig nélkülözhetetlen szerepét igazolják. És áttételesen még mennyi más... a mindenkori Aradok és Fekete Kolostorok, Párizs-imádások és a „jutalmul kapott” Trianonok között.

Igen, a leltár, az értékörzés. És ezúttal elsősorban Pomogáts Béla mérvadó Kuncz Aladár-monográfiájára, a *Fekete Kolostor* „lakóinak” nyomait fürkésző Lőrinczi László irodalmi „ásatásaira”, Kő Pál emléktáblájának Noirmoutier-i felavatására kellene emlékeztetnem. De nem teszem, és a magam ide vágó közleményeit sem helyezgetném előtérbe!

Kuncz Aladár halálának 80. évfordulóján inkább arra a *sors diktálta, nemes vállalkozásra* hívnám föl a figyelmet, amely Dr. Kuncz Ödön Budapesten élő unokájának, *Kuncz Magdolnának* a nevéhez fűződik. Nem véletlenül: a család egészére való odafigyelés – Dédi bácsi egyik tiszteletet követelő vonása – mintha átöröklődött volna. Vagy az idő teltében, éveink múlásában volna-e valami isteni „rehabilitációs” akarat, valami gondviselés-szerű, ami elszalasztott gesztusainkat lenne hivatott pótolni? A válasz mára már kézzelfogható és elérhető valóság: a közelmúltban Kuncz Magdolna kezdeményezésére alapítvány született Budapesten azzal a céllal, hogy örökjön – részben a Petőfi Irodalmi Múzeumban letétbe helyezett, vagy a szerzteágazó rokonságnál még fellelhető – nemzeti kultúránk értékeit képező családi hagyaték fölött; hogy szorgalmazza Kuncz Aladár életművének a kiadását, a *Fekete kolostor* immáron cenzúrázatlan megjelenítését. Remélhetően Kuncz Ödön mostani közleményünk forrását képező *Naplója* is a közeljövőben könyv alakban asztalunkra kerülhet.

(Budapest, 2011 áprilisában)

1 Dr. Kuncz Ödön idős korában fogott a népes Kuncz család majd egy évszázadot átfogó történéseinek a megírásába. A kutatók két emlékiratát tartják számon: egy szikárabb nyelvezetű, inkább az események tárgyyszerű számbavételét szem előtt tartó Naplóját (jelen közleményünk válogatás e hatfüzetnyi, Kuncz Magdolna tulajdonában lévő kézírásos anyagból), valamint e naplójegyzetek alapján 1943-ban megírt *Feljegyzések Dadiról* című irodalomtörténeti értékű esszéjét, amely elsősorban a testvéröcs, Kuncz Aladár budapesti éveivel és francia internáltságával foglalkozik.

KUNCZ ÖDÖN Napló

(Részletek)

Aradon születünk,

én 1884. január 18-án, Dadi 1885. december 31-én. Édes Anyánk tizennégy gyermeknek adott életet, közülük hat korán meghalt, nyolcan nőttünk fel, három leány és öt fiú. Vili (Vilma), Ila, Ágnes, illetve Doli, Dédi (én), Dadi (Aladár), Nyuszi és Laci. Édes Atyánk, Kuncz Elek,² rettegett, de ugyanakkor szeretett erdélyi tanfelügyelő volt.

Milyen emlékek maradtak meg első gyerekkori éveimből?

A nagy luxussal felépült „lyceumban” nem volt akkor még fürdőszoba; szombat délutánonként vonult át nagyszámú családunk a szomszédban lévő Sinay gőzfürdőbe. Itt kaptunk kádfürdőt. Még felnőtt koromban is vissza-visszatért a *szombati élmény*, a süllyesztett betonkád, annak szaga, mélysége, a sok gyermek hancúrozása, Édes Anyám rendcsináló alakja, aki hálóingben szállt be közenk a kádba.

A pénteki ebédek étrendje nem volt bőjtös: köménymag-leves, marhapörkölt krumplival és morzsóka tele mazsolával. Mi, gyermekek, egy kis asztal mellett ültünk, és a sokszor kemény marhahúst nem szerettük. Minthogy Édes Atyánk szigorúan ellenőrizte az üres tányérokat (addig nem jött a morzsóka), a kellemetlen húsdarabokat titkon az asztal alá dugdostuk. Persze, takarításkor mindig kiderült a csalafintaság.

Az aradi várban börtön volt. A rabok cipőkészítéssel és lábbeli javítással foglalkoztak. Édes Anyámmal többször felmentünk a várba, ahol rabcipészek vettek lábunkról mértéket. Emlékszem a darócruhába öltözött, kopaszra lenyírt rabok arcára és a szorongásra, amelyek ezek láttára elfogott bennünket. (...)

Nagyváradra 1890-ben kerültünk.

Emlékszem az Aradról ide költöztető „karavánra”. Az aradi üzletvezetőség külön vagonot biztosított „kis” családunknak (Édes Anyám, Atyám, 9 gyermek és a személyzet), amelyet az átszálló állomásokon át-átoltak a csatlakozó szerelvényekhez. Mind a mai napig előttem van a kép, ahogyan mi, gyerekek, a csatlakozásra várva, a koszos vagonablakokra tapadva bámuljuk a minket csodálkozva fürkésző idegen arcokat, alakokat, akik bizonyára azon tűnődhettek, vajon kik hurcolkodhatnak itt és hová ezzel a rengeteg reménytelen apró gyermekkel?

Dadi érettségi fotója

Nagyváradon a káptalan egyik nagy, földszintes házának a jobb szárnyát foglaltuk el. Szomszéd-ságunkban volt a kórház, elme-gyógyintézettel. A hatalmas udvaron jókora fészer állott, mellette kút. Kerítés különítette el a nagy gyümölcsös kertet, ahová nekünk tilos volt bejárni. Mi egy kis baromfiudvar-szerűséget kaptunk, amelyben egy pince is volt, mint külön kis épület. Ebben a dugaszban tartózkodott nyáron az öt Kuncz fiú:³ Doli (8), Dédi (6), Dadi (4), Nyuszi (2 éves) és a néhány hónapos Laci. Nagyvárad tartó-

kodásunk elején egy rémes hír bolygatta fel nyugal-munkat. Megszökött egy bolond a szomszédos kórház-ból! A „dugasz” pince ajtaját felnyitván, elrémültünk: a szerencsétlen szökevény bizony ott ücsörgött egy padon... Ránk vigyorgott. Mi persze elszaladtunk.

A „dugasz” különben nagyvárad éveink tavaszi-nyári csínytevéseinek a centruma lett. Gyermek-fantáziánk itt rendezte be „egyházi, majd katonai élet-ünket”. Kiindulási alap volt az a hatalmas láda, amely-re a pincében bukkantunk. Ebből készült el először az oltár, azután a templomtorony. Kellett azonban harang, miseruha és ministráns szoknya is. Doli a konyha még használható edényei közül kinézett egy jól megtermett és jól hangzó fazekat; egy nagy szeggel kilyukasztotta, minek folytán „használatlan-ná” vált, s így kikerült a szemétkébe. A csel bevált: természetesen harang lett a kihajított fazékból... Sikerült az oltárterítő, kehelyterítő és miseruha anyagát is előte-remtenünk, majd valamelyik leány segítségével kiszabnunk és megvarrnunk. Nem volt azonban vörös „anyagunk” a ministráns szoknyákhoz! Hát... lett. Egy ágyazást követően a sasszemű Doli észrevette a vörös

2 Kuncz Elek (Kisfalud, 1846 – Kolozsvár, 1915) pedagógusként, köz-tisztviselőként szinte az egész Monarchiát bejárta: Nagyszében és Losonc után Arad, majd Nagyvárad következett, végül a kolozsvári tankerület főigazgatója lett. *Gimnáziumi pedagógia* (1874) című munkája folytatás és előkép – két nagybátyja (Kuncz Ignác és Kuncz Jenő) ugyanis a magyar politika-elméleti irodalom, illetve a kibontakozó magyar szociológia; fia, Kuncz Ödön pedig Budapesten a magyar kereskedelmi, illetve váltó jog elismert szaktekin-télye volt.

3 Adolf (Doli), Ödön (Dédi), Aladár (Dadi), Andor (Nyuszi) és Lajos (Laci)

paplanokban rejlő fantáziát. Másnap, amikor a hálószobában magunkra maradtunk, lefejtettük két paplan vörös huzatát. Emlékszem szegény Édes Anyánk megörökönyödött jajveszékülésére, amidőn az estéli ágybontásnál rábukkant a lekopasztott paplanokra.

Történt, hogy egyik nyáron katonákat szállásoltak be a nagy hombárba. Lehetek vagy hatvanan. Természetesen állandóan a nyakukon voltunk. Amikor a katonák odébbálltak, egyszerre búcsút intettünk a „papi pályának”. Igenis, katonák akartunk lenni. Előbb megalakult a szakaszunk. Doli hadnagy, én tizedes, Dadi, Nyuszi és Laci közlegények. A dugaszban asztalt és padokat ácsoltunk össze. Volt kenyérszánk és csajkánk, amikbe betakarítottuk ebédünket. A „torony” legalsó ládáját börtönnek, tömlőcnek rendeztük be. Egy alkalommal Dadi „vétkezett”. Büntetésként Doli összekötözte szegény öcsénk két kezét, és bedobta a láda-áristomba. Jó Anyánk vágta le a szorosra kötözött zsi-neget Dadi elkéült csuklóiról, aki „közkatonához” méltóan mindvégig szóltanul potyogtatta könnyeit.

Dadi különben arról volt nevezetes, hogy rengeteget evett. Egyszer a sok töltött káposztától olyan gyomorrontást és vértolulást kapott, hogy eszméletlenül terült el.

1892 fagyos januárjában lettem 8 esztendő. Hatalmas hófúvásban kerültünk valahonnan haza. Édes Anyánk vékony pongolyába öltözve szaladt ki elénk, hogy a hótól letakarítson bennünket. Gyermekégy után volt már a kis Margitkával. Úgy emlékszem, szeretett Anyánk ekkor fázott meg és kényeszerült ágyba. Margitka január végén született, és Ő február végén, 39 éves korában halt meg, miután 14 gyermeknek (6 fiúnak és 8 leánynak) adott életet. Az utolsó kép, ami megmaradt

Róla emlékezetemben, az aggódó szeretet, a gyermekeit féltő, aggódó anya szimbóluma. Nem emlékszem, hogy valaha is bántott volna bennünket, pedig elég eleven és rossz gyermekek voltunk. Szinte most is látom a ravatalát, amelyet a lakásban rendeztek be. Ott járkáltunk,

kis gyermekek, csodálkozó, mit sem értő arccal. Furcsa volt, hogy a felnőttek komorak és ránk szólnak, ha egy hangos szót, egy játékos mozdulatot ejtünk. Aztán fekete ruhát, fekete kesztyűt kaptunk, s elindultunk a temető felé a díszes halotti kocsin. Mindez olyan különös, olyan csodálatot keltő kivonulás volt. A 6 éves Dadi betegsége miatt otthon maradt, nemkülönben a 4 éves Nyuszi, a 2 éves Laci és az alig egyhónapos Margitka. Dédi, Doli, Vili, Ila, Ágnes és Elek azonban kikísértük özvegygé vált Atyánkkal Jó Anyánkat utolsó útjára. (...)

Kolozsvárra 1892-ben költöztünk

a vasútállomás felé vezető Híd⁴ utcába. Ez is olyan ház volt, mint a nagyvárad. Földszintes, széles kapuval és macskaköves bejáróval, amely két részre osztotta az udvart. Mi a jobboldali traktusba kerültünk. Szobánk egy kapualj udvari része volt. Édes Atyánk lakrésze a mienk előtt helyezkedett el, az utcára nézett. A mi egy szobánkban aludt az öt Kuncz fiú; a lányok a másik két szobát kapták, az anyapótló házvezetőnővel együtt. Volt külön ebédlő és szalon is, és két irodahelyiség. A megérkezés nagy rumlival járt. Emlékszem a kolozsvári piaci kenyérré, amit behozott a leány nekünk. Héja leütve, íze savanyú.

Szegény Atyánknak legfőbb gondja az anyapótló házvezetőnő beállítása volt. Legjobban a harmadik „anyapótlóra”, Nécsey Imrénére, Juli nénire emlékszem (egy rajztanár fiatal özvegye volt, egygyermekes anya), aki 1903-ig kitarított velünk. Előtte volt egy jószívű, de erősen izzadság szagú, kövér „jelenség”, majd egy erdélyi dzsentrif család sarja – egy valódi dáma, aki nővéreimet az előkelő modor rejtelmibe igyekezett beavatni, ellenben minket, rakoncátlan fiúkat, mélyen lenézett.

Lakásunk udvara keskeny, macskaköves világító udvar volt. Egyik oldalán az udvari szobák és a konyha ablakai, másik oldalán fészerek, fákamrák. Volt kert itt is, és a jószívű háziasszony eleinte be is engedett min-

Az öt Kuncz fiú: Dadi, Doli, Dédi, Nyuszi és Laci (1907)

4 Str. Gheorghe Doja (Dózsa György utca)

ket oda, azonban egyik júliusi napon, Doli szuggesztíójára, szörnyű dolgot követtünk el. Ennivalóknak „nevezük ki” a szép kaméliarózsákat, és mindegyiket leharaptuk. Édes Atyám rettenetesen felháborodva szidta le az öt bűnöst, és nádpálcájával mindnyájunkat alaposan elnászpángolt. Persze, kitiltattunk a kertből is.

Elemi iskolánk abban a nagy, Farkas utcai⁵ épületben volt – a piarista rendház szomszédságában –, amelyikben a gimnáziumot, sőt, akkor még az egyetem jogi karát is elhelyezték. A földszinten könyvtár, igazgatói iroda és lakás helyezkedett el, valamint az udvar felé a 4 elemi tanterem és 1 tanári szoba. Az első emeleten a gimnázium 8 tanterme, a másodikon a díszterem, a fizikaszertár és a jogi tanterem. Ez az épület számunkra meglehetősen távolra esett a Híd utcától, ami különösen télen okozott súlyos problémát, az oda gyaloglás ugyanis 20 fokos hidegben és lábszárig érő hóban nem mondható legkellemesebb szórakozásnak. Ráadásul nem is volt olyan ruhánk és cipőnk, amilyenre ilyen hidegben szükségünk lett volna. Emlékszem, sokszor kisírt szemekkel, lila-vörösre fagyott arccal érkeztem haza, persze szaladva, az iskolából.

Ez a Híd utcai gyermekszobánk megtartotta kapualj jellegét. Vagy 6 méter széles, és úgy 8 méter hosszú lehetett. Hajópadlós (Atyánk szobája parkettás volt) és nagy vaskályha állt benne. Ez előtt a kályha előtt bonyolódott le a szokásos szombati fürdés. Behoztak egy nagy mosóteknőt, teletöltötték meleg vízzel, s azután két-két fiút megmosdattak benne. Majd a tüzesen izzó vaskályha előtt meztelenül szárítottunk, melegeztünk. Ebben a rumliban, hideg és esős időben nem igen volt alkalmunk arra, hogy elvonulva olvasgassunk, rajzolgassunk, vagy más csendes szórakozásnak éljünk.

Híd utcai világunkba villámként csapott be a gyász hír: 21 éves korában agyhártyagyulladás ragadta Elek bátyánkat. Joggyakornok volt már Budapesten. Emlékszem szegény Atyánk mérhetetlen fájdalmára. Édes Anyánk után elvesztette legidősebb fiát is, aki segíthetett volna Neki a sok kis gyermek felnevelésében. 1894 decemberében, két-éves korában „elrepült” közlünk Margitka is. Így maradtunk ismét nyolcan: a három lány és az öt fiú.

Az utcánkban lakott Ila nővérem későbbi férje, Fekete Gyula vármegyei tisztviselő is, aki azzal imponált nekünk, hogy gyakran „kilovagolt”. Apjának – nyugalmazott városi pénztárosnak – velünk szemben volt az emeletes háza. Ablakunkban várakoztunk nővéreimmel együtt, amíg ki nem nyílt a hatalmas kapujuk, hogy megjelenjen úrlovasi dresszben, hetyke ülésében a szolgabíró

úr. Nem kisebb bámulatunk tárgya volt az öccse: Pali banktisztviselő, akinek, ugyebár biciklije volt! Elérhetetlen álmom a mi szemünkben! A két Fekete-sarj elérhetetlen magasságokban lebegett képzeletünkben.

Kertünkben több vad vaníliafa zöldellt, ezek ősszel a Virginia szivarhoz hasonló gyümölcsöt hoztak, amiket mi, titkon, szivar gyanánt használtunk. Rágyújtottunk, és émélygősen édeskés füstjükre annyira büszkék voltunk, hogy néhányszor iskolatársaimat is elhívtam dohányzó piknikre...

Nagyon hiányzott az anyai simogató kéz, a meleg becézés. Akkor nem tudtuk, hogy voltaképpen mire is áhítozott a lelkünk. Ágnes nővérem igyekezett pótolni Édes Anyánkat. A hosszú téli esteiken, valahányszor zajosabbak voltunk a megengedettnél, közénk ült, és elkezdett mesélni. Oly szépen, olyan hosszasan tudott mesélni, hogy képesek voltunk öt órákon át csendben elhallgatni.

1893-ban áthurcolkodtunk a Petőfi⁶ utcába. Az új lakás, a Híd utcaihoz képest, bizony kényelmes palotának tűnt. Egy öt és egy három szobás lakás volt egybe kötve. A két szélső szoba jutott nekünk, az 5 Kuncz fiúnak, a lányok és Juli néni pedig a maradék két szobát foglalták el. A kétablakos, nagyobbik szobában hatalmas, viaszkos vászonnal behúzott, hatfiókos asztal terpeszkedett. Mindegyik fiúnak jutott egy-egy fiók, ahová a könyvek, írószerek kerültek. A hatalmas asztalon nemcsak dolgoztunk, hanem étkeztünk is. A hosszú téli délutánokon Dédi és Dadi rendszerint szorgalmasan tanult. Nyuszi és Laci inkább csendesen játszadozott. Ki is jött a szomszéd szobából Vili, és – anyásan – megdicsérte a sok szorgalmas és jó gyereket. Történt egyszer, hogy egy ilyen dicséret után hirtelen csak felpattant az ajtó, és berontott Doli: kezében összeszíjazott könyvcsomót lóbált, amellyel a négy „jó gyereknek” sorra egyet-egyet koppintott a fejére. Lett is sírás, a csendből láрма. Dédi és Dadi lázadoztak az igazágtalan brutalitás miatt. Doli azonban olyan erős legény volt (már 13 éves), hogy egyikünk sem merészkedett vele birokra kiállni. A civakodások, verekedések rendszerint párok közt zajlottak: Dédi inkább Dadival, Nyuszi pedig Lacival. Persze, inkább birkózások voltak ezek a „verekedések”.

Az ebéd és vacsora, reggeli, tízórai és uzsonna mind a nagy asztalon bonyolódott le. Terítve csak ebéd és vacsora idején volt. Az ebédek akkor voltak különösen viharosak, ha csirke-, liba-, kacsaültet hozott be a leány. Az élelmések már menet közben elkapdosták például a melle húst, a combot és a zúzáat. Nehéz is lett volna az öt éhes sáska között ezeket a sülteket igazságosan elosztani.

Édes Atyánk az év felét általában elutazgatta (hol főigazgatói látogatásokra, hol érettségikre). Velünk általában esténként találkozott, miután hazajött a kaszi-

5 Ma Str. Kogalniceanu

6 Str. Avram Iancu

nóból. Cipője csikorgását már messziről hallani lehetett. Benyitott, megnézte, hogy lefeküdtünk-e, hogy a nagyobbak mit dolgoznak, a betegek hogy érzik magukat, aztán visszavonult az ebédlőbe, ahol a „nagyokkal” (Ágnessel, Ilával, Vilivel és Juli nénivel) szokta elfogyasztani vacsoráját. Előfordult, hogy ünnepnapokon cipőraportot tartott velünk. Elve volt, hogy fontossági sorrendben első a koszt. Volt is mindig bőven ennivalónk. Második a jól talpalt cipő, ami nem ereszti át a nedveséget. Éppen ezért mindegyikünk két-két pár cipővel rendelkezett. A ruha már nem volt annyira lényeges. Zauderer textilestől vettük

1923-ban Kosztolányi Dezső, Tóth Árpádné, Kuncz Aladár, Fenyő Miksa, Kosztolányi Ádám, Babits Mihály, Laczkó Géza, Tóth Árpád

az olcsó posztót, és egy kis szabómester öntött reánk nem éppen dicső kinézetű ruhákat. Téli kabátunk mellé sapka dukált. Tavasz kabátra nem emlékszem. Doli kapott egyszer egy ilyen kabátot; el is rohant vele verekedni (bakalódni) az unitárius diákokkal. Lett is következménye: a fegyver gyanánt használt sínszeg durván végighasította a „tavaszt”. Ma is visszacseng Édes Atyám utasítása: „Használj most így, felhasítva!”. Úgy lett. Doli ezek után kis kabátban járt mindaddig, amíg be nem álltak a fogvacogtató hidegek. (...)

Diákveimből még valamit

fel szeretnék említeni. Elek és Margitka halála után 8-an maradtunk: 3 leány és 5 fiú. A szakácsnő és szobalány mellett – főleg a 3 leánytestvér miatt – egy házvezetőnőre is szükség volt. Ezt a 11 tagú társaságot táplálni és ruházni nem volt kis teher, főleg egy fix fizetéses köztisztviselőnek.

lőnek. Hogy Édes Atyám ezt viselni tudta, és minket rendszeren fel tudott nevelni, s ki tudta házasítani a leányokat, az egyrészt a Csornán szolgáló prépost nagybátyám segítségével, másrészt a négy első fiú ösztöndíjának volt köszönhető. Doli kedvezményes (ha nem is ingyenes) helyet kapott a Ludovika Akadémián. Nekem, Dadinak és Nyuszinak – tekintettel jeles előmenetelünkre – ösztöndíjunk volt. Én évi 420, Dadi és Nyuszi 300-300 koronás ösztöndíjban részesültünk, és nem csupán a gimnáziumi, hanem az egyetemi, sőt, a katonáskodási évek alatt is. Ezt nem szabad az akkori kultuskormányzat jó pontjai közül figyelmen kívül hagyni.

Zola „Fécondité”-je jut eszembe. A sok gyerek nagy gond, de áldást is hoz magával. Az akkori kormányzat is hóna alá nyúlt a sokgyermekes köztisztviselőnek, ha szorgalmasak és tehetségesek voltak a gyermekek. Kaptam én is, és Dadi is még 2000 Korona évi külföldi ösztöndíjat. Amit mindketten busásan kamatoztattunk is.

Vilma férjhezmenetele után Édes Apám úgy döntött, hogy a kolozsvári Petőfi utcai 8 szobás lakás nekünk túlontúl nagy. Megtehetette volna, hogy leadja a 3 szobás lakást és megtartja az 5 szobás részt, de nem tette. Felhasználva Juli néni segítségét, tanácsára kivett a Deák Ferenc utcán⁷ egy 5 szobás szörnyű lakást, amelyben két szobának és a fürdőszobának felső világítása volt, egy szoba pedig egy zajos, keskeny és műhelyekkel, nyomorlásokkal ékes udvarra nézett. Egy felsővilágítású, levegőtlen szoba volt a négy Kuncz fiú fészke (én I. éves jogász voltam, Dadi VII., Nyuszi V. és Laci IV. gimnazista). Számomra könnyebbséget az jelentett, hogy az udvari szobában (irodában) egy külön asztalom volt, ugyanis díjnoki minőségben a főigazgatóságnál havi 50 koronás fizetéssel alkalmazáshoz jutottam.

A nyolcadikos Dadi öcsém⁸ Majláth püspök úr jóvoltából,⁹ több más erdélyi gimnazistával együtt, Rómába zarándokolhatott. Hazaérkezését pontosan jelezte, úgyhogy Nyuszi és Laci ki is rohantak eléje az állomásra, arra számítva, hogy Dadi amúgy is kocsin hozza majd őket haza. Dadi meg is érkezett, két súlyos kofferrel a kezében.

⁷ 1989 óta Str. Eroilor (Hősök utca)

⁸ Egy Kemény Zsigmondról készített dolgozata jutalmául

⁹ Gróf Majláth Gusztáv Károly (1864-1940) gyulafehérvári püspökként elsősorban a keresztényszociális egyesületek révén támogatta az erdélyi magyar iskolák és egyetemek tehetséges diákjait, hallgatóit. Itt jegyezzük meg, hogy utódját, Márton Áront (aki akkor a gyulafehérvári püspöki hivatal könyvtárosa volt) az egyetemi ifjúság vezéréként mutatja be XI. Pius pápának 1931-ben, pár hónappal Kuncz Aladár halála után.

Az egyiket Nyuszinak, a másikat meg Lacinak nyomta a kezébe, kérve őket: szíveskedjenek azokat hazacipelni, mert nincs egy árva vasa sem. Mint kiderült, a kofferek azért voltak súlyosak, mert Dadi a római Colosseum köveinek egy részét emlékebe magával hozta Kolozsvárra.

Azt hiszem, 1903 nyara szabadított meg bennünket a Deák Ferenc utcai rémes lakástól. Volt a Görögtemplom¹⁰ utcában Apt fizikus professzornak egy kertes kis háza. Ebben utoljára Palkovits altábornagy lakott, aki időközben felköltözött Budapestre, így régi házába beköltözhetünk. Ez sem volt leányálom, de a Deák Ferenc utcaihoz képest – paradicsom. Volt öt rendes szobája, kis kertjébe pedig nyaranta elvonulni lehetett. Ezen kívül Dadi sem volt már velünk, ekkorra már Eötvös-kollégista lett. Így a Görögtemplom utcai házunk valóságos felszabadulást jelentett addigi helyzetünkhöz képest.

1904 tavaszán nagybátyám, a csornai prépost Adolf bácsi, egy főpapi összejövetelel találkozott Majláth püspökkel, aki unokaöccseiről, azaz mirőlünk kezdett érdeklődni. Erdély püspöke különösen Dadit és engem illetett dicsérő szavakkal. Adolf bácsi hümmöghetett valamit, nem elárulni, hogy ő – az egyszerű erdész árva gyermeke – bizony sokkal kevesebbet törődik szegény unokaöccseivel, mint az előkelő mágnáspüspök. Így az áldott Majláth püspöknek köszönhetjük, hogy Adolf bácsi írt egy levelet Édes Atyáknak, kérvén, hogy augusztus közepén Ödönt és Aladárt küldje el őhöz, Fűrjére. Dadival aztán elutaztunk Fűrjére. Adolf bácsi 64 éves volt már, nagyon kedvesen fogadott (sajnálta, hogy pénteken érkeztünk, és így „böjtös” ebédet kellett kapnunk: halles, fogas rostos, vadkacsa, karfiol és torta, gyümölcs, fekete, italok jártak fel), gondoskodott arról, hogy kirándulhassunk, vadászaton vegyünk részt. Esténként meghallgatta hegedűjátékomat. Nagyon meg volt velem elégedve. Terveinkről faggatott. Dadi Eötvös-kollégista – adtuk tudtára, én jövőre önkéntes leszek. Bécsbe szeretnék menni, hogy minél több zenét hallhassak. „Mond meg Atyádnak, hogy önkéntesi évedről én gondoskodom” – szolt búcsúzkodásunkkor, majd 100-100 koronát ajándékozott az útiköltségen felül. Nagy reményekkel, sok jövő-tervvel indultunk haza. Útban Kolozsvárra egy napot még Pesten töltöttünk... este a városligeti vurstli hangulatát élveztük.

Budapesti legényéletem

1907. szeptember 1-jéig tartott, amikor is beállított hozám Dadi, akit időközben helyettes tanárnak neveztek ki. Vagyoni egyensúlyom eddig az időpontig tökéletes volt.

¹⁰ Str. Bisericii Ortodoxe

Kijelentette, hogy az Arany János utcai nyomortanyán nem maradhatunk. Budán kell kinézni egy kényelmes szobát. 80-100 koronáért (amit ketten vígan elbírunk) gyönyörű szobát kaphatunk. Nekiindultunk tehát Budának, és a Pálffy tér és Zsigmond utca sarkán találtunk is egy kényelmes, nagy, bútorozott utcai szobát, ahová aztán Dadi elhozatta az Eötvös Kollégiumból íróasztalát és könyvespolcát. Az „előkelő élet” megkezdődött. Többször kellett villamossal bemennem a törvényszékre, s valahányszor két-két krajcárt kellett leszurkolnom, ha a hídon gyalog kellett hazajönnöm. Mindez újabb kiadásokat jelentett. (...)

Dadi javíthatatlan bohémlelek volt. A pénz nem maradt meg nála. Mindig anyagi zavarai voltak, habár jövedelme kétszer akkora volt, mint az enyém (a gimnázium mellett tanított a Gakelsberg iskolában is). Aranyláncom, majd aranyóráim is zálogba került. Reggel többször ugrottam ki ágyamból és néztem ablakomon keresztül a Margit körüti ferencrendi templom toronyóráit, nehogy lekéssem a hivatalt.

Budán nem maradtunk sokáig. Dadi kiszemelt a Vadász utcában (egy ugrás a törvényszéktől) egy két-szobás „lakosztályt”, amelynek az volt a bibije, hogy a hihetetlenül piszkos szobaasszonyok csak a teljes ellátás fejében voltak hajlandók azt nekünk átengedni. Én valahogy megmentettem a Kisfaludy-ebédet, de szegény Dadi megmaradt a „teljesben”, ami lassanként elviselhetlenné vált számára (tetézte a koszt primitívességét a gyakran használt lóhús). Nekem kellett őt megmentenem, úgyhogy bejuttattam ebédre a Kisfaludy Társaságba. Erre fel azonban háziasszonyaink felmondtak nekünk – így kerültünk azután a Lipót körút 8. szám alatti házba, ahol egy rendes szobát és alkóvot kaptunk. Az alkóvban volt két ágy, két szekrény és mosdó. A szobában egy heverő garnitúra és két íróasztal (az egyik Dadi büszkesége) volt a könyvpolccal. Itt laktam egészen 1908. december haváig, amíg Berlinbe nem mentem ki tanulmányútra. Az együttlakás igen kellemes volt. Gyakran csak leveleztünk egymással. Dadi akkor jött haza, amikor már, és akkor ment el, amikor még aludtam, így rendszerint egy cédulára írta fel óhaját.

1908 Karácsonyát

mind az öt Kuncz fiú együtt töltötte Kolozsváron. Doli betegsége miatt otthagyta a katonaságot, és kitűnő minősítéssel tette le a jegyzői vizsgát. Nyuszi orvos volt, Laci jogász. A két legifjabb Kuncz fiút Édes Atyám nagyon kényeztette. Nyuszi még

frakkot is kapott. Ez a frakk szemet szúrt Dadinak. Nyuszi egyszer barátainak nagy uzsonnát rendezett, amelyen Bilegáné nevezetű házvezetőnőnk minden jót felszolgáltattott. Dadi öcsém Iuonra, a Doli román puccerére adta fel Nyuszi frakkját és Doli fehér kesztyűjét. Iuon így vonult be, kezében a tortás tállal, az ifjak közé. Nyuszi csak egy kis idő múlva vette észre, hogy Iuon bizony az ő féltett frakkjában feszít. Az egész társaság élénk derűje közepette ugrott neki a szegény puccernek, és tépte le róla ruháját.

Kuncz Aladár a Fekete kolostor írásakor (Kolozsvár, Hid utcai lakás)

De azért nagy dolog volt, hogy az öt Kuncz fiú így összegyűlt Karácsonyra. Doli 26, én 24, Dadi 22, Nyuszi 20 és Laci 18 éves volt. Mondtuk is Édes Atyánknak, le kellene fotografáltatnunk magunkat. Atyánk egy feltétellel vállalta a költségeket: ha magunk közé vesszük kedvenc vizsláját, a Princet is. Így készült el a „hat” Kuncz fiú fényképe. (...)

*

Kedves berlini emlékem Dadi megérkezése. 1909. július vége felé lehetett. Hazamegyek a rendes könyvtári munka után Licherfeld-i lakásomra úgy 4 óra körül. Benyitok a szobámba. Ott ül, háttal az íróasztalom előtt – Dadi. Ez volt a meglepetés, nem értesített érkezéséről. Tudtam, hogy Párizsba készült, de nem írt arról semmit, hogy Berlinben megszakítja útját. Megtudtam, hogy délután 1 órától várja a „meglepetést”. A 20 km-re fekvő Friedrichsbahn-hof-ról taxival jött ki hozzám, ami 11 márkájába került, és olyan éhes, hogy kopog a szeme. Tíz napot különben Berlinben szándékozik tölteni. Rögtön szóltam háziasszonyomnak, aki vállalta Dadi ellátását (tíznapos teljes ellátása 11 márkába, tehát a taxi díjába került), és beküldte mindkettőnk ebédjét. Az ebéd lila színű hideg gyümölcsleves, langyos generálszósszal (amolyan gumi arabicum-szerűvel) leöntött főtt sertés hús krumplival, és német parfé (sárga zselatinos „izében” rezgő lila csoda) volt. Én a gazda nyugalomával ettem végig az egész menüt. Az éhes Dadi azonban borzadályal riadt vissza a berlini koszt eme kivonatától. Nagyon kért, menjünk valahová, ahol enni lehet. Megnyugtattam: este rendes bécsi kosztot fogunk enni a Kempinsky-ben; most mindjárt bemegyünk a Linden kávéházba, ahol bécsi habos kávékat is lehet inni.

A vasútállomáson egy automatából 10 pfennigért egy gyönyörű torpedó szivart vásárolt. Olyan világos sárga volt, mint az álom. Rágyújtott. A szivar előbb bűzölögni, majd szikrázni kezdett. „Te, ebben nyakkendő van!” – kiáltotta, s a szép torpedót a földhöz vágta. „Oh, te könnyelmű külföldi!” – sóhajtották e látvány német szemlélői. A kávéházban Dadi 11 db. kiflit fogyasztott el. Amikor bevallottuk, a fizető pincér szemünkbe röhögött: „Ne tessék velem viccelni!”. Dadival különben végiglátogattuk Berlin nevezetességeit.

Megismerkedett barátaimmal, Hédyvel és Kurttal is, majd Párizs felé vette útját. Akkor nem sejtette, hogy négy év múlva hosszabb francia tartózkodás (öt éves internálás) várakozik reá. (...)

Budapest 1912. május 1-jétől

június végéig beköltöztem én is a Szappanos penzióba, ahol Dadi lakott. Egy nagy földszintes szobában rendezkedtem be Dadi kebelbarátjával, az író Laczkó Gézával. Laczkó Dadi osztálytársa volt Kolozsvárt. Minthogy alattam két osztállyal lejjebb jártak, bizonyos fokig „felülről” kezeltem őket. Hogy is lehet a hatodikos egy nyolcadikosnak a barátja?! Pláne, ha a nyolcadikos egyben az önképzőkör elnöke is! Természetesen magáztam Dadi osztálytársait.

Laczkó Gézával 1911-ben melegeztünk össze, ekkor már középiskolai tanár és a Nyugat beérkezett munkatársa volt. Épp árván lézengtem a Duna-parti korzón, amikor szembe jött. Megállítom és megkérdem, van-e programja estére? Szalmaözvegy, felelte, és így teljesen szabad. Proponáltam neki Budán az ottani kioszk mögötti vendéglőt, amelyet – tulajdonosának kinézete miatt –, „vaddisznónak” neveztek. Stílszerűen malacpörköltet fogyasztottunk tarhonyával és hozzá nagyon jó bort ittunk. Az első pohárral letegeztem Gézát, akinek erre felcsillant a szeme. A csendes iddoggálás azután feloldotta a közöttünk addig meglévő feszültséget, és Géza is beszédes lett. Elújságolta, hogy ő már nyolcéves korában lett mindenkivel szemben bizalmatlan és gyanakvó, ugyanis akkor világosították fel „törvénytelen” származásáról. Laczkó Aranka színésznőnek a fia, anyja nevé

viseli, mert nincs törvényes apja. Mások gesztusát, elejtett megjegyzéseit, kézfogását, stb. hajlandó volt mindjárt úgy magyarázni, hogy azok a törvénytelen gyermeknek szólnak. Ezt gyanította eddig az én magatartásomban is. Nem is tudom, hogy mennyire jólesett neki a közeledésem és az, hogy letegeztem őt. A „vaddisznóból” mindketten barátsággal távoztunk. Örültem annak, aminek ő is, hogy a lelkében addig élő gyanú elpárolgott, és zavartalan barátság fejlődött ki közöttünk. Egy év múltán a Szappanos-penzió közös szobájában egyikünk sem érezte azt, hogy idegennel lakik együtt. (...)

Penzió-életem fő szenzációjának tartom találkozásomat Ady Endrével. Ady 1912-ben már meglehetősen beteg volt. Találkozásunkkor is szanatóriumban kezelték. Eltiltották az alkoholtól és mindenképpen szolid életre akarták szorítani ezt a nyugtalan, szertelen és boldogtalan zsenit. Ady örömmel fogadta el Dadi meghívását penziónkba egy pezsgős vacsorára. Vacsora után zenéről is gondoskodtunk: Szőnyi Géza,¹¹ Kazacsay Tibor¹² és én. Nem felejttem, Adynak különösen tetszett az egyik Grieg hegedű-zongora szonáta lassú tétele (amelyet Szőnyivel játszottam) és Kazacsay Tibor zenei vicce, amely abban állott, hogy egy neki feladott magyar dalt eljátszott Bach, Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, Brahms és Wagner stílusában. Vacsora után elmentünk egy kávéházba, ahol már Ady fizette a pezsgőt, és reggel hat órakor bekocsikáztunk egy Teréz körüti vendéglőbe, amelynek pianínóval felszerelt szeparéjában korhelylevest fogyasztottunk. Közben Szőnyi nekiült a pianínónak, és Ady kérésére játszani kezdte az akkor divatos medvetáncot. E tánc bizzar ritmusa Adyt is megmozgatta, aki a szoba közepére lendült és lomha lépésekkel el kezdte jární ... Ezután visszatért az asztalhoz, ahol csak ketten Laczkó Gézával képviseltük a józanságot – és kedves beszéddel felköszöntötte a két józan szalmaövegvet. Beszéde végén a Jó Istent emlegette, mire én – aki úgy tudtam, hogy Ady ateista – tréfásan megjegyeztem, hogy ő sem tud meglenni a Jó Isten nélkül. Erre a megjegyzésre Ady Endre elkomorodott, láthatóan kijózanodott, és hozzákezdett egy nagy, mély értelmű beszédhez. A beszéd gondolatmenete az volt, hogy az én istenhitem nem más, mint megerősítése annak az Istenképnek, amelyet édesanyám vésett gyermeki lelkembe. Kritika és meghasonlás nélküli elfogadása az útravalónak, amelyet a szülői gondos kéz tarisznyámba rakott. Az ő istenhite azonban más. Ő botorul és gögösen eldobta magától a gyermekkori Istent, megtagadta őt, hogy aztán szörnyű szenvedések, nél-

külözések és fájdalmak árán ismét Reá találjon. Az ő hite az igazi hit. Mert Istent csak étellel, szenvedéssel lehet megérteni, megtalálni, megőrizni.

Persze, amit és ahogyan most leírtam, csak gyenge visszfénye annak a csodálatos vallomásnak, amelyet Ady Endre 1912. június havának egyik reggelén, 7 óra tájban, egy átlumpolt éjszaka után, előttünk tett. Örök-ké bánom, hogy ezt a felejtethetetlen megnyilatkozást nem tudtam nyomban legyorsírni. (Később olvastam Babits Mihály egy tanulmányában, hogy a „hitetlenül hívő” Ady a legnagyobb vallási költők közé tartozik, aki különösen vonzódott a puritán Bibliához.) E találkozás után beszélgettünk Dadival és Laczkó Gézával Adyról. Dadi őszinte, odaadó és fenntartás nélküli rajongója volt Ady zsenijének. Laczkó Géza már kritizált, de egyet állandóan hangoztatott: „Ha Ady egyebet nem tett volna, minthogy a magyar nyelvet teljesen új szavakkal és fordulatokkal gazdagította – már akkor is megérdemli a halhatatlanság babérját.”

Ady különben az emlékezetes vacsora alkalmával a mi szobánkban írt egy verset a Népszava részére. A vers a *Népszava* egyik 1912-es júniusi számában jelent meg. A „titkár” éjfél felé figyelni kezdte Adyt, nehogy egészen elázzék. Figyelmeztette, hogy másnapra esedékes a *Népszavának* ígért vers. Ady erre lejött a mi szobánkba. Aadtunk neki papírost és író tollat. Nemsokára feljött ismét közénk, és átadta a kész verset „titkárának” (a „titkár” egy fiatal, lelkes Ady rajongó volt, aki elkísérte a beteg költőt a szanatóriumba, és főleg a tiltott kiruccanások alkalmával „vigyázott” reája).

Érdekes történetet beszélt el bátyjáról. Ady Lajos, akivel együtt tanultunk a kolozsvári egyetemen (bölcész volt), 1908 körül felkerült Pestre tanárnak. Behoztuk őt Dadival együtt a „Kisfaludy társaságba” ebédelni. Itt beszélte el, hogy amikor megpályázta budapesti állását, Ady Endre felkereste Apponyi Albertet, az akkori kultuszminisztert, és arra kérte, ne legyen akadály a öccse Pestre helyezésének az, hogy egy ilyen radikális bátyja van. Ady Lajos elvégre nem lehet felelős Ady Endre „bűneiért”. Apponyi kegyesen fogadta a költőt. Ady Lajos hamarosan Pestre került.

Közel hozta Ady Endrét hozzánk Édes Atyámnak 1915. XII. 9-én bekövetkezett halála. Csucsáról írta 1915. december 14-én azt a levelét, amelyet e naplójegyzetek *Bevezetőjében* már említettünk, s amely így zárul: „Fogadják kérem e betegségem miatt talán későn érkező pár soromat a gyász és részvétfogadás szívességében. Mély tisztelettel Ady Endre.”

Dadinak nem írhatott, Ő Noirmoutier-ben vette a gyász hírt, és örökítette meg érzéseit a *Fekete kolostor* legszebb lapjain. (...)

11 Szőnyi Géza 1912-től a budapesti kereskedelmi és váltótörvény-szék albírója.

12 Kazacsay Tibor (1892–1977), tanár, zeneszerző, Kodály-tanítvány, a Nemzeti Zenede tanára

A világháború

az öt Kuncz fiú közül legtávolabbra Dadit sodorta. Egyedül ő szenvedte végig közülünk a háborút. Mert az ellenség kezében volt. Olyan ellenségében, akit fajtája után legrajongóbban tisztelt és szeretett. 1912 őszétől 1913 végéig Párizsban élt. Úgy megszerette és megszokta a francia kultúrét, hogy 1914 nyarán megint Franciaországba utazik, és ott marad – persze nem egészen önként – 1919 tavaszáig. *A Fekete kolostor* halhatatlan műve mindennél ékebben számol be sorsáról. Én itt csak azt említem meg, hogy Dadi sorsa fölött állandóan Édes Atyám aggódó szeretete örködött. Ő kutatta fel a szálat, amelyek Dadival összeköttetést létesítettek. Még a Francia Köztársaság elnökének, Poincaré-nak is levelet írt, elpanaszolva, hogy Dadi nem kapja meg a küldött pénzt. Engem is állandóan értesített Dadi sorsáról, közölve velem Dadinak hozzá intézett értesítéseit.

Édes Atyám halála után, 1915 végétől kezdve, Dadi nekem írja lapjait és hosszabb leveleit. 1916. január 11-én értesít, hogy január 8-án megkapta 1915. XII. 22-én kelt levelemet, amelyben Atyám halálhírét közlöm vele. „Je ne saurai jamais oublier que je n'ai pus baiser la dernier fois sa main, dont la honté et bénédiction j'ai santi même ici, si loin de lui et dans les circonstances si malheureuses.” (Soha nem tudom elfelejteni, hogy nem tudtam megcsókolni utoljára a kezét, amelynek a finomságát és a jóságát még itt is éreztem, olyannyira messze tőle, és olyannyira szerencsétlen körülmények között.)

Türelmetlenül sürgeti a híreket. Rövid cenzúrázott sorokban értesít sorsának változásairól (1916. július 18-án viszik át Il d'Yeu-be). Hosszú a várakozás. „Le temps passe toujours plus lentement. Chaque jour á venir, est deux fois plus longue et plus dur, que ce que l'on a passé déjá (1916. V. 1.)” (Egyre lassabban telik az idő. Minden egyes elkövetkező nap kétszer olyan hosszú és egyre nehezebb, mint amelyet már eltöltöttünk.)

Havonként egy levelet és két kártyát ír nekünk (ez a fele az engedélyezett havi kontingensnek). Kis fotográfiákat kér. Kis fiaim fényképéről kitalálja, hogy azok a monostori útról készültek. „D'ailleurs la rue porte le même nom, que ce village ou chateau duquel je passe maintenant le vingtième mois. Seulement celui-ci a un adjectif qualificatif, le 'noir'. Noirmoutier = nigrum monasterium.” (Amott annak az utcának ugyanaz a neve, mint annak a falunak vagy kastélynak, amelyik mellett most már huszadik hónapja vagyok. Csak ez egy minősítő melléknevet hordoz: 'fekete'. Noirmoutier = Fekete Kolostor.)

1916. május 1-jén a kolostori hangulatról számol be, amely körülveszi: „Sur ma table il n'y a qu'une Bible et un Pascal. Je les lis quelquefois, mais pas souvent, car les lettres me fatiguent les yeux. Plutôt je fais des méditations sur ma vie passée et hoche souvent ma tête... N'oubliez pas saluer en mon nom nos connaissances, et embrassez tes petits, toujours une fois plus, leur disant que ça vient de moi.” (Az asztalomon csak egy Biblia és egy Pascal van. Alkalmanként beleolvassok, bár nem gyakran, mert a betűk fársztják a szememet. Sokkal inkább elmeditálok elmúlt életemen, és gyakran csóválom a fejem... Ne feled-

jétek üdvözölni nevemben az ismerőseinket, és öleljétek meg mindig eggyel több alkalommal kicsinyeiteket, és tegyétek hozzá, hogy ez tőlem jött.)

„Peux-tu comprendre l'état d'âme de quelqu'un, qui a vu disparaître entièrement, d'un jour á l'autre, la vie ancienne qu'il a vécu pendant vingt-huit ans?” „J'observe chaque matin un petit abricotier dans notre modeste jardin, dont la vie active, tranquille et nullement égoïste, m'étonne, me rassure et donne un plaisir indicible.” (1916. II. 21.) (Meg tudod-e érteni valakinek a lelkiállapotát, aki egyik napról a másikra látta, ahogy tökéletesen eltűnt az a régi élet, amelyet huszonnyolc éven keresztül élt? ... Figyelek egy barackfát reggelente a kis kertünkben, az élénk, csendes és minden önzéstől mentes életét, és ez meghat, megnyugtat, és kimondhatatlan örömet szerez.)

*Dr. Kuncz Ödön és felesége, Vaja néni
(Bágyoni Szabó István felvétele, Budapesten,
1963 szeptemberében)*

Utolsó fogsági levelét Il d'Yeu-ből 1918 okt. 10-éről írta magyarul. A németek már hazamentek. „mi itt be kell hogy rendezkedjünk egy új télre.” Kér egynéhány fehérneműt, dohányt... „Nem is maga a dolog, de a tény, hogy kapok valamit, igen jó hatással van rám” (...)

Dadi 1919 tavaszán

szabadult francia internáltságából, s érkezett vissza Budapestre, kiéhezve, lerongyolódva. A proletárdiktatúra alatt Győrben lakott Ágnes nővérünknel. Azután visszajött a fővárosba főgimnáziumi tanárnak... Egy alkalommal felhozta hozzánk Zádory Oszkár,¹³ szobrász-fogolytársát, akiből csak úgy sziporkázott az „életigenlő” derűlátás. „Meglátjátok – mondogatta –, hogy magyar huszárokkal foglaljuk el egyszer Párizst!”

És ez még viszonylag „szerevény” jövendölés volt.

Dadinak elbeszéltem Édes Atyánk eltávozásának körülményeit. Láthatóan megkönnyebült, amikor megtudta, hogy munka közben jött el érette a Halál; nem is sejtette, hogy a vég oly közel van Hozzá; nem szenvedett semmit sem, és szereteteinek gyöngéd és meleg ápolása vette őt körül élete utolsó percéig, míg végleg le nem csukta a szemét. Internáltságának élményeiről nem szeretett beszélni. Soha nem mondott el összefüggő történeteket. Csak utalt arra, hogy egy kis szobában negyvenen voltak összezsúfolva, hónapokon keresztül marharépat ettek, fűtetlen, nedves helyiségekben teleltek, stb.

Itthon megpróbál ismét „élni”. Eljegyzett egy beteges fővárosi kislányt, és összehozott bennünket leendő családjával. Az „anyós” elhízott hisztérika, aki éjjelnappal alszik, és ha felébred, álmait leírja naplójába. Az „após” az egyetlen józan és normális lény a családban, aki a belvárosi kávéházban igen hamar megérti,

¹³ Zádori Oszkár első, 1920-as budapesti tárlatát (Nemzeti Szalon)

Kuncz Aladár méltatta – lásd: Zádory Oszkár csontminiatűrjei, Nyugat, 1921/1.

hogy leánya házasságának nincsen komolyabb alapja. Szegény Dadi ezt a kényes társalgást reám bízta. Azután lement Kolozsvárra. Hogy miért ment le? Ki tudná megmondani. Itt Pesten nem érezhette magát jól. Fegyelmet kapott a nyakába, mert a kommunista kultuskormánytól elfogadott egy „üdülőbe” szóló beutalást, ahonnan pár nap múlva Győrbe szökött, és ott várta ki az események végét. Ez a fegyelmi, amely áthelyezéssel végződött, méltán fáj neki. Lehet, hogy taszította őt Budapestről nem sikerült eljegyzése is, és a fehérterror, amely az Ő megértő, humanus lelkületét nagyon bántotta. Szeretett volna a Nemzeti Múzeum könyvtárában elhelyezkedni, hogy megírja élete főtervét, a világirodalom történetét. Hóman Bálint, volt Eötvös-kollégista barátja azonban nagyon vonogatta a vállát, amikor a tervvel előhozakodtam.

S ha Budapesten sok minden taszította Őt, ott lenn, Kolozsváron *annál több marasztalta*. Marasztalta Vili (Vilma) és három kislányának a sorsa, és igen az a szeretet, amellyel az erdélyi magyar írók ott fogadták, s az a hivatás, amely az erdélyi, kisebbségi magyar irodalom s ezzel az erdélyi magyarság megerősítése, felemelése tekintetében eléje tárult.

Egynéhányszor feljött hozzánk Kolozsvárról. 1930 őszén Hunyadi Sándorral együtt érkezett. A „Feketeszárú Cseresznyét” hozták. Aztán 1931 elején Vili nővéremtől érkeznek az aggódo hírek: Dadi nem jól érzi magát.

Nyuszi hozta fel Budapestre, a Herzog-klinikára.

45 éves korában, 1931. június 24-én májrákban meghalt. Haldoklására aranyos fényt vet a fájdalmas *Fekete kolostor* glóriája. Bánffy Miklós arra kért, vitessük le holttestét Kolozsvárra, családi sírkertjében szorít neki helyet. Én azt mondtam: legtöbben kinn vagyunk Magyarországon. Köszönjük a nemes ajánlatot, de inkább itt fogjuk Dadit eltemetni. Lehet, hogy szörnyű fájdalmam közepette nem találtam meg a kellő szavakat, nem tudtam megértetni Bánffyval, hogy Dadit nem adhatjuk oda.

Tény, hogy Bánffy ezért megharagudott reám. Még most is haragszik – 1949-ben. (...)

SZÁSZ ISTVÁN TAS
**A 75 éves kolozsvári Hitel
 termésének betakarítására
 ösztönző kísérletem**

A valamennyire is jártas olvasó szemében ez a kísérlet egy a sajtó- és irodalomtörténet munkájába történő „avatatlan beavatkozásának” tűnhet. Mentségemre azonban van mit felhoznom. Mindenekelőtt azt, hogy az 1935 és 1944 között megjelent folyóiratot, szüleim támogatásával, a kolozsvári Vulcan utca 13. szám alatti szülőházamban szerkesztették. Aztán azt az egyre nyilvánvalóbbá váló és a természet szabályai szerint elkerülhetetlen tény, hogy a jeles lapnak és szellemi körnek már csak egy tagja él, Lőrinczi László a messzi Szardínia szigetén. Kortársai is egyre fogynak, s már szinte csak az „éppen hogy” első kézből emlékezők élünk, néhányan.

A Hitel alapítója Makkai László, Makkai Sándor püspök-író fia volt, barátjával, Venczel Józseffel, majd fél év után, az apai „Nem lehet” kimondását követő repatriálásuk nyomán, újraindítói és végső formájának, színvonalának kimunkálói Venczel József, Albrecht Dezső, Vita Sándor és Kéki Béla lettek. A lap ettől kezdve komolyabb formában és súlyosabb tartalommal jelent meg. A hat füzetecskét jelentő rövidéletű első formája a kis Hitel, ez a korszaka viszont a nagy Hitel nevet kapta a sajtótörténészekről. Az új főszerkesztők kérték fel szüleimet a támogató házigazdai szerepre, és jó helyen kopogtattak. Családunk következő évtizedeit, mondhatnám a mai napig a Hitel szolgálata, majd szelleme mozgatta. Így aztán akkor, amikor azt észleltem, hogy a lap mesterséges elfeledtetésének kísérlete szinte véglegesnek látszik, arra vállalkoztam, hogy ne csupán megmaradt írott, fényképezett és tárgyi emlékeit őrizzem meg, de próbáljak megszólalni is érdekében. Ezt kellett tennem még akkor is, ha a szakma esetleg furcsa szemmel néz a magamfajtákra.

A Hitel nem csupán egy folyóirat volt, hanem egy hatalmas szellemi kör is, amelynek általam összeírt mintegy kétszázhusz tagja az erdélyi magyar szellem akkori legkiválóbbjait sorakoztatta fel. A szellemiségét nem ismerők számára idéznék néhány sort a nagy Hitel felvezető szövegéből: „*A Hitel ez évi számainak bizalommal helyezzük olvasóink asztalára. Úgy érezzük, feladatot teljesítünk akkor, amikor tanúságot teszünk az erdélyi fiatal magyarság hitéről s népünk önmagába vetett hitétől óhajjtuk. Széchenyi gondolata: A hitel tágabb*

értelemben: hinni és hihetni egymásnak. Nem a 'nemzedéki önzés' vezet. Csak önismeretre törekszünk, hogy a magunk erejéből való felemelkedést megkönnyítsük. (...) körültekintünk a magyarság legfőbb társadalom-, művelődés- és gazdaságpolitikai kérdései közt, hogy képet alkothassunk a szórványba elszigetelt középeurópai magyarság önerejéről és lehetőségeiről; keressük továbbá az irányulást elvek és lehetőségek között, hogy történelmi hagyományainknak s népünk belső értékeinek és erőinek teljességét a jelenben magunk számára élővé tegyük; éppen ezért értelmiségünkben tudatossá kívánjuk tenni a történet és a nép ismeretét. (...) Egymásról alig tudó, bár egyként gondolkodó 'egyedüllevő magyarok', akikhez a Hitel szól. Közvéleményt alakítani, az együttmenetelés lelki feltételeit megteremteni, ez a cél. (...) Úgy érezzük, sokak ajkáról szabadítjuk fel a szót, amikor tudományos eredményekre támaszkodó és a közírás eszközeivel élő nemzetpolitikai szemlénk a fiatal magyarság önmagába vetett hitét küldetésessé akarja öntudatosítani (...).”

A Hitel élete és utóélete egyaránt a mindnyájunk által megszenvedett, ellentmondásos korban telt. Amint arról egy – a Hitel köréhez is tartozó Wass Albert centenáriumán tartott előadást követő – vitában és beszélgetésben is alkalmam volt meggyőződni, azok, akik a lap emlékezetét feledésre akarták ítélni, jó munkát végeztek. A jelenlevő igen jeles szakemberek érveimet hallva élénk eszmecsere kezdtek, és ekkor fogalmazták meg azt, hogy a két világháború közötti erdélyi irodalomtörténet megítélésében – mint ők mondták – túlzottan Helikon-centrikusak voltak. Kellő szerénységgel felhívtam figyelmüket arra, hogy a két szellemi csoportot együtt kellene vizsgálni. Ugyanis a Helikon számos tagja a Hitel szellemi kör napi munkájának legaktívabbjai között volt, élükön éppen Kemény Jánossal. Vagyis itt munkamegosztásról volt szó. A nemzetstratégiát kialakítani hivatott, nemzetpolitikát szolgáló tudományok művelői mellett az írók is ott voltak, sőt túlsúlyba is kerültek. Volt időszak (pl. a Vásárhelyi Találkozó előkészítésének hónapjai), amikor a szellemi vezér Tamási Áron volt. Az irodalmi művek a Helikon és a Pásztortűz, a tudományok területéhez tartozók pedig a Hitel lapjain láttak napvilágot. Ez a munkamegosztás a lap megjelenése utáni aránylag rövid időn belül alakult ki. A szellem emberei képesek voltak együttműködni, és a Hitel holdudvara jóval meghaladta a lap belső és külső munkatársainak körét. A közös cél szempontjából fontosnak vélt gondolatokat, a vezérfonalat jelentő elveket közösen tárgyalták meg. A nagyobb összejöveteleken például rendszeresen jelen volt a négy erdélyi magyar egyház vezetője is. Ez ott, abban a ház-

ban, a napi munka folyamán így történt. Vagyis szó sem lehet a két kör szembeállításáról, s ez nem is volt napirenden soha. Az ebben érdekeltek annál inkább próbálták utólag túldimenzionálni az Erdélyi Fiatalok és a Hítel nemzedéki és presztízis ellentétét. Történelmi távlatban azonban ez is egy természetes folyamat volt. Az Erdélyi Fiatalok ifjúsága felnőtt. Felnőtt s jórészt átnőtt a Hítelbe. Végül a „legmakacsabbak” is. Hiszen Hítelmunkatárs lett az „örökös” főszerkesztő László Dezső vagy Jancsó Elemér, és végül bekerült az együttgondolkodók közé maga Jancsó Béla is.

Azok, akik a Hítelt szerették volna elfeledtetni, a Hítel kör eredményeiből próbáltak érdemeiknél nagyobb arányban részesülni. Ez a baloldal volt, amely a kor számunkra ma is jól ismert módszereivel, ahogy most divatos mondani: narratívájával keverte gyanúba a lapot és munkatársait.

A következőkben abból az Albrecht Dezső-tanulmányból idézek, amelynek fenti módszerrel történt félremagyarázásával Balogh Edgár már az első nagy Hítel-szám megjelenésekor megpecsételte a lap későbbi sorsát és utóéletét az *Új magyar rendiség szószólói Erdélyben* (Korunk. 1936. 4. sz.), és a *Szervezett nemzetársadalom kétféle nézetben* (Korunk, 1936. 9. sz.) című terjedelmes írásaiban. Itt említem meg azt is, hogy Mikó Imre (a most száz éve született Hítel-munkatárs, nagy nemzetiségi jogászunk) személyes emlékére is hivatkozik, amikor még 1971-ben így ír egy Gaál Gáborral folytatott beszélgetéséről: „Miért ír ön a Hítelbe? – kérdezte egyszer tőlem szigorúan Gaál Gábor. – Mert más folyóirat nem közölné ilyen terjedelmes tanulmányt a népszövetségi panaszjárásról – mondtam, elhallgatva azt, hogy névvel kijönni a Hítelben bizonyos irányban többet jelentett, mint a Korunknál viselt álnév mögé behúzódni. – De a Hítel fasiszta, Balogh kimutatta róla – s Edgárnak egy a Hítel indulásakor az új magyar rendiség szószólóiról írt cikkére hivatkozott.” (Lásd: Balázs Sándor: *Mikó Imre élet- és pályakép*, Polis, Kolozsvár 2003. 60–61.)

De térjünk vissza az ígért idézethez. Albrecht vitatott bevezető tanulmányának címe *Az építő Erdély*. Ennek VII. *Ember, ember, ember kívántatik* című fejezetében a szerző így fogalmaz: „(...)Külföldi értelemben vett középosztály nálunk a köznemesség szétbomlása óta nem tudott kialakulni. A középosztály szóra – írja Weis István – csaknem kizárólagosan a hivatalnok fogalma jelenik meg előttünk. A középosztálynak a kereskedelmi és ipari pályákra terelése elmaradt és a szabadkereseti pályák felé tájékozódása is későn ment végbe. Ennek a magyar értelmezésű 'hivatalnok középosztálynak' az eltűnésével a bank és kereskedelmi hivatalnokréteg

vette át városainkban a középosztály társadalmi vezetését, és a hangadóbb résznek a nemzeti gondolattal szembeni közönyössége folytán megteremtődött a közösségi munka cinikus lenézésének az a szelleme, mely városi magyarságunk minden megmozdulását eleve sikertelenségre kárhóztatja. A papok, tanárok, tanítók és a szabadfoglalkozású értelmiségieknek az a része, mely nem hódolt be a közönyösség társadalmi divatának, párosulva azokkal a birtokosokkal, akik nem dzsentrik, alkotják a középosztálynak leghasználhatóbb rétegét. (...) Öröklött, de legfájdalmasabb veszteségünk szegény dolgozó magyar testvéreinknek, az ipari és gyári munkásságnak, a nemzeti közösségből való kiválása. Velük, ha a jelenben még nem tehetjük, a jövőben annál inkább kell számolnunk. Az alaprétegről: a földműves-osztályról, a magyar népről, nehéz lenne pár sorban összefoglalni mondanivalónkat. (...) Ezzel a színes, elzárkózott darabjaiban önmaga szerepét túlélő és mégis állandóan változó világképpel kell számolnia annak, aki az erdélyi életben bármit tenni akar. A vezetésre hivatottak lemondanak az irányításról, a vezetésre kényszerültek nem tudták kialakítani azt a közszellemet, mely az új osztályképzés feltételeit megteremtette volna. Erdélyben nincs vezetőosztály, mely mély szociális és nemzeti felelősségérzettel, nagy feladatának hivatástudatával vehetné át a nemzet vezetését. Egészséges vezetőosztály nélkül pedig nincs egészséges nemzeti társadalom. Történelmi idők a szükségletnek megfelelően új rétegeket termelnek ki, s bár ennek az új osztályalakulásnak szükségszerűsége nyilvánvaló és kialakulása feltartóztatathatatlant, nemzeti érdekből az öntudatosítás útján gyorsítani akarjuk menetét. Most is, mint valamennyi nemzeti katasztrófánk után, távol és csendben az egyedüllevő magyarok kezdik lerakni az új élet alapjait. Ha végigutazod Erdélyt, majdnem mindenütt, a legkisebb faluban is, találsz mágnást, birtokost, papot, tanítót, ügyvédet, orvost, kereskedőt, iparost vagy gazdát, akiben ég a felemelkedés vágya, akiben vívódik az örök magyar lélek, akinek segítségre és munkára tárulnak karjai. Pompás, drága magyarok, nagyszerű közösségi alanyok ők, akiknek vállaira bátran reá lehet helyezni az új idők minden terhét. Ezeket kell összefogni és megteremteni belőlük az új nemességet. Ki kell alakítani az új vezetőréteget, most már – okulva a történelmen – nemzeti kiválasztás útján, melynek egyetlen ismérve: szolgálni a nemzetet. Ezek a magárahagyott csendes magyarok a nemzet igazi elitje, nem kívánták maguknak mindaddig a vezetőszerepet. Öntudatosítanunk kell bennük, hogy nem az ő érdekük, hanem a nemzet érdeke sürgeti, hogy vegyék kezükbe a közszellem irányítását, hogy összefogva mielőbb kialakítsák azt a

közszellemet, amelyik termékenyítő erejével virágzásba hajtsa a nemzet fáját, de ugyanakkor ítéletével sújtson mindenkit, aki a nemzet érdekei ellen közönyösségből, cinizmusból vagy konclesézből bármit tenni mer.”

Balogh Edgár említett írásaiból álljon itt néhány – a fentieket teljesen kiforgató – rövid idézet. Ilyen szavakkal támadta a folyóiratot, amely: „...nagyigényű nemzetpolitikai és magyarságtudományi szemle lett, (...) Németh Lászlón túladván nyíltan magyar Führer-ideológia után kiált.” A Hitel és programja a kialakuló demokratikus szellemi arcvonal ellentáboraként azonos a „díszmagyarba bújtatott hitlerizmus próbálkozásával”. Az új nemesség mint vezető réteg gondolatát támadva azt reakciós-rendi felfogásként értelmezte. Végül kijelentette: „A Hitel elszakítja magát a kisebbségi magyar eszmélkedés hagyományaitól, el a kisebbségi valóságtól és tanulságoktól, s a régi magyar uralmi gondolkodás kitaposott menetébe siklik vissza.”

E félremagyarázás további részleteivel azért nehéz röviden foglalkozni, mert közös erdélyi történetünk bonyolult múltjában, ártó és áldozat között a mai napig lehetetlen éles vonalat húzni. Helyes és helytelen cselekedetek, gondolatok, eszmék, kényszerlépések, hitek és vakhitek, okos és oktalan kompromisszumok sora ez a történet, amelyben, ha el is igazodunk, ítélnünk csak nagyon óvatosan szabad. Arra azonban minden olvasó figyelhet, hogy a szövegrészletben foglaltak mennyire aktuálisak és igazak mai helyzetünkre is, és egybeeszenek az ország és a nemzet válságos állapotának megoldásaira javasolt aktuális lépésekkel.

Az érdemeket kisajátítani óhajtok igyekezete is érdekes paradoxonnak tűnhet, ugyanis a „feledtetők” a Hitelt valójában éppen pozitívumai és nem az általuk hamisan hangoztatott „bűnös szelleme” miatt akarták átadni a feledésnek. Hiszen a hitelesek és a Hitel a Vásárhelyi találkozó – utólag, a szocializmust építő években, túlzottan is nagy érdemnek tekintett – megszervezésében oroszlánrészt vállaltak, a magyar négy év alatt pedig számos a közös megmaradást szolgáló aktív politikai lépést dolgoztak ki és léptek is meg, nem egyszer éppen a későbbi „feledtetők” érdekében is. Így például 1940-ben a Hitel tagjai írtak memorandumot – még a honvédség erdélyi bevonulása előtt – Teleki Pálnak az Észak-Erdélyben maradó milliós románság érdekében és az általuk javasolt ésszerű, Erdély szellemét őrző nemzetiségi politikáról. Később a háború vége előtt ők járták ki – a baloldallal történt egyeztetések után –, hogy a magyar hatóságok a Gestapo bevonulása előtt bocsássák szabadon az ennek következtében közvetlen életveszélybe kerülő politikai foglyokat. Ők biztatták a menekülő lakossá-

got maradásra, szervezték meg pl. Kolozsvár ellátását és érték el, hogy nyílt város legyen, és így megmeneküljön a felesleges lerombolástól.

Mindezek a cselekedetek feledésbe merültek. Részben mert mások érdemeinek tüntették fel őket, részben mert nem illettek bele abba a hamis képbe, amelyet végrehajtóikról akkoriban festettek.

Visszatérve a folyóirathoz: az avatatlan kutakodó szemével sajtótörténeti szempontból fontosnak tartanám az irodalom-centrikus és a teljességre törekvő szemlélet összefésülését. A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztésének elindításakor ki másnak, mint az egykor volt Hitel társ-főszerkesztő Venczel Józsefnek a tanácsát fogadta el Balogh Edgár, amikor nem az irodalom-centrikusságra alapozta az éppen napjainkra teljessé vált lexikont. A Hitel tudatos elhallgatásának tagadhatatlansága mellett természetesen az irodalom-centrikus szemlélet is hátráltathatta a remélt feltámadást. Ez akár részleges felmentést is adhat egyes hallgatóknak. Bár ez esetben, éppen az egyéb tudományok művelőinek kellett volna felfedezniük ezt az igen érdekes és értékes folyóiratot, amelyet – a maga területén – Tamási Áron a kor legnagyobb teljesítményének tartott, s amelynek sorsát érdeklődő és értékelő, olykor féltő figyelemmel kísérte Szekfü Gyulától, Németh Lászlón keresztül Szabó Zoltánig, Boldizsár Ivánig és Erdei Ferencig a „kinti” magyar gondolkodók igen széles körű társasága.

A szerkesztők egymás közti levelezésében rátaláltam önmeghatározásukra vonatkozó adataira is. Albrecht Dezső, barátjához és szerkesztőtársához Vita Sándorhoz írott levelében, liberálisnak nevezi társaságukat. Ezt ma könnyű félreértelmezni, hiszen a szavak és fogalmak elferdítésének korát élve, ahány olvasó, annyi gondolat ötlék fel e szó nyomán. Az ő gondolkodásuk azonban nem a mai neoliberalizmus, hanem az egykor építő és oly hasznos feladatokat elvégző nemzeti liberalizmus ideáit idézi.

Hogy ez a nemzetpolitikai szemle milyen ma is korszerű felismerésekkel büszkélkedhetett, arra még egy példát hoznék fel. Ebben Venczel József a Diploma Leopoldinum idejét, vagyis az erdélyi nemzeti fejedelmek koráról a gubernátorok korára való átlépést említi, Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* című ismert írását idézve. A nagy változás e korszakát az 1918-as impériumváltást követő korról veti össze és a nagy változásokat követő társadalmi mozgásokat elemzi. Ha az alábbi idézetet elolvassuk, óhatatlanul jut eszünkbe a „rendszer váltás” utáni állapotunk. Apor idejében a fejedelmi Erdély társadalmi Bécs nyugati vonzásába kerül. 1918 után viszont egy balkáni világ terpeszkedik el felet-

te. A mai magyar társadalom (és ez Közép-Európa minden magyar szigetére érvényes) az Unió holdudvarában éri meg a globalizált világ kívánatos és nem kívánatos változásait. A Venczel-tanulmány a Hitel 1936/1 számában jelent meg. Első fejezetében, melynek címe *Történeti példa a változásról*, a szerző így ír: „Bíró Venczel dr. nemrég megjelent történeti monográfiája a leopoldi diplomát követő korszak feltárásában Erdély elnyugatiasodásának jegyeit elemzi, s rámutat a XVIII. századforduló lényegére, mely nemcsak hatalomváltozás, hanem közszellembeli váltás is. A fejedelem a guberniumnak adja át helyét, s egyidejűleg Bécs és a nyugati szellem hatására új intézmények, új szokások, új kultúrfölfogás, valamint új életmód alakul ki. *Metamorphosis Transylvaniae* – Apor Péter szavaival. A történetíró szemléletében azonban a *Metamorphosis Transylvaniae* jelentésében és jelentőségében is lényegesen kiszélesül. (...) Apor, a művelt cselekvő ember sem tudta felfogni csak a külső jegyeket: a 'náj módit'. Maga mondja, hogy 'Erdélynek régi alázatos együgyűségében' holtig megmaradott. (...) nyilvánvaló, hogy az 1690. évihez hasonló helyzetalakulás feladatkérdés, tehát közszellem alakító. Ebből a szempontból az altorjai gróf életműködése, korának közszellemváltozása s egyáltalán az az új életforma, amelyet a történetíró Erdély e korszakából bemutat, nagy tanítás mindannyiunknak, akik 'csak most kezdünk teljes tudatára ébredni az 1918. évi uralomváltozás jelentőségének és következményeinek'. (...) Az új 'Metamorphosis Transylvaniae' tehát a történelmi példa alapján – kétszáz esztendővel azután, hogy Apor *Metamorphosis*-át befejezte – nem fakadhat amahhoz hasonlóan konzervatív elhárításból. Mert az, ami Erdély földjén az utóbbi évtizedekben végbement, most sem egyszerű külsőséges, formai átalakulás, hanem a szellemet is átalakító és megérlelő. Tehát időszerű látást és megfontolást kíván. Az új 'Metamorphosis Transylvaniae' nem apori sirám, hanem feladatkönyv, mert azok az alapvető fogalmak és meggyőződések, amelyeket (az erdélyi magyarság) régi életéből hozott magával, többé nem fejezik ki az életet, a valóságot magát, (...) mert az az önvédelem, amelynek lényege az, hogy 'nem felejt és nem tanul', az elme és a szív összehúzódnása, megkeményedése, elzárkózása a valóság parancsai elől, és mert előítéletei vannak, melyek meddők és pusztítók, melyek miatt nem tudja felismerni és követni az önfeláldozó kötelesség és szolgáló szeretet isteni parancsát, melyben élete és jövője van. Ennek megfelelően az új 'Metamorphosis Transylvaniae' lényegét Makkai Sándor immár öt esztendeje, hogy a 'Magunk Revíziójában' megfogalmazta, azonban közkinccsé és a megfontolás anyagává még nem lett. Részben mert sokan nem éppen így látták és

látják a tényeket, s ezért önmaguk szempontjából legalábbis joggal maradnak meg – mint Apor Péter – 'rég alázatos együgyűségük'-ben, de azután nagy a száma azoknak is, akik – mit tagadjuk – még a külső változásokra sem nagyon ijedtek fel. (...) A 'Magunk revíziója' azonban a nagy szélcsend ellenére is a változás tanulságtétele. Kívánalmait első megjelenése óta egyazon hangsúlyozással hirdetik a tények: a változás kényszerű parancsai. Közelebről: 1. Nemzeti öntudatunknak mindenképen, bármi sorsban is meg kell változnia, újulnia, tisztulnia. 2. Az erdélyi magyar kisebbség élete a társadalmi megszervezkedésen fordul életre vagy halálra. 3. Az intellektuális pályán maradtak vagy leendők kis serege nemzeti jelentőséget csak mint a népért élő, a nép közt élő, a népet szolgáló vezető réteg nyerhet. 4. Egész lelki és szellemi életünknek, kultúránknak vissza kell hajolnia a néplélek mélységeibe, és onnan kell öntudatra hoznia, kiművelnie és a világ előtt is megmutatnia mindazt, amiért joga van élnie a magyarnak. 5. A nemzeti öntudat revíziójának és a társadalmi megszervezkedésnek gyümölcsei a fiatal nemzedék számára érnek.

A változás hirdetőin, úgy látszik, betelik a törvény. Az új magatartás követelését bár a régi elégtelenségének érzete váltja ki, kezdetben mégsem tud közösségi jelenséggé általánosulni, hanem csak a gondolkodó és értéktudattal megáldott személyiség kizárólagos, szubjektív 'norma élménye' marad. A közösség lassabban mozdul az új felé. A változás konzekvenciáit csak idők múltán teszi központi életparancssá. Ezért a 'Magunk Revízióját' ma is forradalmi iratként kell emlegetnünk. Így 'Az élet kérdezett' tanulmánykötetben új kiadását nem a múlt emlékeként, hanem a jövő iránymutatójaként olvassuk. A fél évtized újszerűségéből mit sem fargott le. Más szavakkal: az erdélyi magyarság élete ma alig több lényegében, mint öt évvel ezelőtt."

*

Ha jól visszagondolok, immáron 36 éves erőfeszítés nyomán jutottam el odáig, hogy az egykori kolozsvári Hitel folyóirat emléke, holdudvarának méltó értékelése elindult az őt megillető helye felé, és ma is oly szükséges gondolatiságának megismerése lehetővé vált.

Kezdődött azzal, hogy a számos hátsó gondolatot rejtető romániai „patrimoniu national” (nemzeti örökség) rendelet hatásköréből emlékeinek egy részét „kivontam”, s folytatódott úgy, hogy közel négyéves küzdelem és a „Hitellel közös szülőházam” feláldozása árán Magyarországra távozva elkezdtem az emlékek fokozatos átmentését. Akkoriban senki sem tudhatta, hogy a „Kondukátor örült menetelése” mikor és hogyan fog véget érni. Csupán remélni lehetett, hogy véges lesz.

Az újrakezdés és ezernyi más magán- és közös ügyet szolgáló napi feladat mellett a tárgyi anyag mentése, feldolgozása, restaurálása negyedszázadot vett igénybe. Csak ezt követően kezdhettem hozzá – botcsinálta sajtótörténész, de a legbelső emlékek egyedüli hordozójaként – a tulajdonképpeni kutatáshoz, az emlékek feldolgozásához, az elhallgatás rejtélyének megfejtéséhez és a feltámasztás kísérletéhez.

Magyarország a teljes információhiány, odahaza az évtizedes, mondhatni generációs elhallgatás fala várt reám. Természetesen Erdélyben a kép sivárságát nagyszerű szakemberek bölcs és csendes, de értő jelenléte törte meg. Élő tanú azonban akkor már csupán kettő volt. A már említett és a távolban ma is munkálkodó Lőrinczi László és az azóta elhunyt Jakó Zsigmond.

A munka anyagi feltételeit csodával határos módon sikerült összekaparni, az időigényes tevékenység javát azonban csak nyugállományba vonulásomat követően végezhettem el.

A feltámasztás első kísérletét az Olaszországban élő Illés Elemér, az *Erdély változása – mítosz és valóság* című, úttörő fontosságú könyv szerzője tette, aki mint egykori külső munkatárs, hozzákezdett egy Hitelmonográfiához. E munka során közeli kapcsolatba kerültünk, és akkor még élő édesanyámmal együtt minden információval elláttuk. Később örömmel értesített arról, hogy nyomdakész az anyag, és viszi Milánóba a kiadóhoz. Néhány nap múlva azonban meghalt. Özvegye a kéziratot és sok más anyagát örömmel adta át egy „kedves magyarországi úrnak”, aki arról gondoskodni óhajtott. Az illető kiléte és az anyag holléte azóta is ismeretlen. Ezt az özvegyet meglátogató és kikérdező Lőrinczi László írta meg nekem.

De elkallódott kézen-közön a lap egyik főszerkesztőjének, Albrecht Dezsőnek Magyarországra küldött hagyatéka is.

Megjelent viszont 1991-ben, Záhony Éva nagyszerű munkája nyomán egy tanulmánya és a hozzá csatolt gazdag szöveggyűjtemény is. Talán még „túl korán”, mert a tapasztaltnál sokkal nagyobb figyelmet érdemelt volna. Írója el is kedvetlenedett s más tevékenységbe kezdett.

2003-ban értékes adalékokkal jelentkezett, főleg ami a „magyar négy év” alatti időszakot illeti, a fiatal kolozsvári sajtótörténész, Vallasek Júlia a *Hinni és hihetni egymásban* című remek tanulmányával.

Ami az élő emlékezeten kívül rendelkezésemre állt, az a családi levéltárban felelhető, apám által reám hagyott iratok és az a jelentős irodalomtörténeti és memoárgyűjtemény, amely az elmúlt évtizedekben megjelent. Magam százötven kötetet olvastam át, hogy végére járjak a Hitel történetének és utóéletének, ami

valójában a tetszhalál állapota volt. Ezután írtam meg a *Beszédes hallgatás – három Hitel és ami utána következett* című sajtótörténeti könyvemet, Boros Zoltán dokumentumfilmes barátom pedig ennek alapján elkészítette a filmet is. A könyvet a Kriterion adta ki, a filmet a Duna Televízió többször is vetítette. Ezt követően több mint egy tucat könyv- és filmbemutatót tartottam a Kárpát-medence városaiban.

A Hitel múzeuma is elkészült. Mégpedig – jobb megoldás híján – saját lakásomat alakítottam ki e célra. Makovecz Imre már tervezéskor a kolozsvári ház hangulatát idéző belső teret hozott létre, amelyben a restaurált eredeti tárgyakkal sikerült visszaadni a genius locit. Neki azonban ennél is többet köszönhetek, mert olykor reménytelen helyzetemben erőt adó biztatásával is mellettem állt, amíg fel nem épült a ház. Aztán otthonossá vált, ma már érdekes együttlétek, előadások helyszíne. Az évforduló alkalmából most tettük fel a koronát erre a csodák sorozatával elkészült műre: Kádár Tibor Kolozsvárról félig elszármazott festőművész munkája nyomán egy nagyszabású, 54 alakos, a Hitel nagyjait ábrázoló triptichon is a falra került. A munka kisplasztikai részét a szintén Erdélyből áttelepült Péterfy László készítette el. Az avatást Szócs Géza államtitkár vállalta magára, és a szakma jelesein sokasága volt jelen az ünnepségen.

Ami a könyvet illeti, érzésem szerint Magyarországon valamivel nagyobb érdeklődést váltott ki, mint odahaza. Bár ott Dávid Gyula a Román Akadémiai Kiadó Nyelv és Irodalomtudományi Közleményeiben, Nagy Pál irodalomtörténészünk (egykori magyar nyelv- és irodalomtanárom) pedig a Székelyföldben értekezett róla, s itt-ott napilapok és az Erdélyi Napló is hírt adott felőle, de nem tudom, mennyire került bele a szakma vérkeringésébe. Tudnak-e a Hitelről a pedagógusok?

Magyarországon a Hitel és a Polisz folyóirat nem is egyszer foglalkozott a témával, de több jeles irodalomtörténész, így az Irodalomtörténeti Társaság elnöke, Sipos Lajos is felkarolta ügyét.

E rövid írás talán elég ahhoz, hogy felébressze az emlékezni óhajtó olvasó érdeklődését a folyóirat iránt. Említett könyvemből ennél sokkal többet is meg lehet tudni róla.

Az eltelt hetvenöt év után ismét megállapíthatjuk, hogy atyáink, nagyatyáink sokat tudtak és sokat láttak előre abból, amit aztán megéltünk. Érdemes volna elődeink kikristályosított gondolatait felhasználni, nem pedig a folytonos és nem szükségszerű újraindulásokkal az elért, megszenvedett eredmények semmibe vételével újra és újra Sziszüphoszképet felidézni.

LENGYEL JÁNOS

valamiről valami

valami szép volt
 valami nem
 valami mindig
 valamilyen

valaha szép volt
 mégis milyen
 valaha úgy volt
 ma meg ilyen

valami elmúlt
 valami van
 valami régtől
 bizonytalan

Hal

Bakos Kiss Károlynak

Léptem gyöngé szerfölött
 Úszok némi föld között
 Habozva.

Elvettek a pult mögött,
 Távolvizet így ölök
 Lavórba.

Utolsót ver uszonyom,
 Pokoltyús légiszonyom
 Tetézi.

Csak ne fájna úgy a lét,
 Gyomorgó hekkem szelét
 Emészti.

Mindig

Juditnak

Felujjított kezekkel
 látja tested,
 a vak vágy.
 Szerelmet szerelget
 szívzörejjel,
 hol műhelyéből
 hallatszik kalapács.
 Lüktet, mint
 seb, ha megtelik
 késsel.
 Késel, már megint.
 Csak te hiányzol,
 én mindig
 itt vagyok.

Tört mondat

LPG-nek

Csak tört mondat,
 Árbocát vesztett
 Élni ha jó.
 Egyedül imát mondani,
 Isten kegyelméből
 Kérni Urad.
 Körbejár a gondolat
 Miért?
 Mi végre, ha
 Úgyis bevégezem?
 Nem érzem,
 Nem tudom
 Emberségem
 Isteni?

Nehéz úton

A veszthelyre visznek,
 Csak ti kísértetek.
 Ha már titeket visznek,
 Majd én kísértetek.

PENCKÓFER JÁNOS
A stúdiók kora (előtt és után)

**Irodalmi-kulturális irányultságok,
 folyamatok, szerveződések, fórumok
 Kárpátalja eddigi kilencven évében**

(vázlat)

1. Csehszlovákiában

A kényszerrel teremtett magyar irodalmi-kulturális széttagoltság eddigi kilencven éve kiváltképp a kárpátaljai rész életbevágóan szükséges önmegszervezése elé sodort egyedi feladatokat. Ezek megoldása sajátos teherterele volt úgy a közösségi kulturális, mint az egyéni alkotó munkának, ám a végeredmény: jellegzetes irodalmi-kulturális kibontakozás, mely fel- és elismerhetővé tette 2010-re – sőt, már az ezredforduló körül – az e térséghez kötődő irodalmat. Mára figyelmet érdemlő életművekben és különálló teljesítményekben méretteti meg magát a magyar irodalom itt – és Magyarországon – született azon része, amely kárpátaljaiaként éppúgy definiálhatja önmagát, mint ahogyan mellőzheti ilyen megkülönböztethetőségét.

A művek és a szerzők mögött meghúzódó társaság, közösség, egyesület, csoport meghatározója volt a kezdeteknek. Az ezekből származó irodalmi-kulturális irányultság, folyamat szerint is leírható formálódást Kárpátalján a fórum megléte nagyban segítette, de többnyire a hiánya hátráltatta. Mindenesetre a szükség által szorgalmazott önmegszervezésben jelentkező önállóság-igény már a kettős kezdetnél fellelhető: a Csehszlovák éra korában éppúgy, mint a Szovjetunió idején.

Legkorábban az 1922-es *Ruszinszkói Almanachban* és a *Kárpátaljai Magyar Almanach* 1924-es kötetében található meg ez az igény. Kovács Vilmos és S. Benedek András negyven esztendővel ezelőtt feljegyezte, hogy e fórumok „valamiféle teljesen különálló kárpátaljai magyar irodalmat” szerettek volna létrehozni, „kirekesztve belőle még a szlovákiai magyarságot is”.¹ Kárpátalja elszakítása után (1920) a hatóságilag betiltott Gyöngyössi Társaság 1944-ig napvilágot látó

évkönyveivel szembemenő különállósági törekvés – a két almanach köré csoportosulók részéről – nem lett támogatott. Ami igen széles körben került elfogadásra, az Tamás Mihály *Tátrabeli* programja volt 1937-ből, melyben társaságuk nevében azt állította Tamás, hogy ők „nem szlovenszkói irodalmat” szeretnének létrehozni, mert az „provincializmust, enyhébb elbánást, egzotikumot és alacsonyabb-rendűséget jelent”. Aztán hozzátette: „a mi ideálunk: dúsan termő magyar irodalmi élet Szlovenszkón, melynek eredményei, ha nyakukon hordják is a szlovenszkói magyarság kisebbségi sorsának és az együtt élő népek egymásra-hatásának lelki és szellemi nyomait, mégis osztatlan részei a velük kiteljesedő magyar irodalomnak.”²

Ez utóbbi valóban olyan bölcs és merész belátásnak bizonyult, hogy szellemiségét szűk három évtizeddel később is szerette volna vállalni Kárpátalján az irodalmat szervező közösség, csakhogy akkor ennél sokkal súlyosabb és mélyebb megosztottságban kellett eszmélkednie a második kezdetnek. Ugyanakkor bármennyire volt is bölcs a *Tátra*-program, bármennyire nevezhető szellemi pezszésnek a Ruszinszkói Magyar Kultúr Egyesület ugyancsak 1930-as évekbeli megalakulása, hiába számolható össze ekkor több mint harminc magyar újság, folyóirat, hiába a figyelemre méltó Sarló-mozgalom, és hiába munkálkodtak jelentékeny alkotók – a kárpátaljaiak nevezhető irodalom nem ekkor és nem a nevezett lapokkal, egyesületekkel és szerzőkkel alapozta meg a létét. Ez az első kisebbségi irodalmi-kulturális kezdet hiába tett kísérletet különállóságában is leírható (közösségi) önazonosságának a megfogalmazhatóságára: Kárpátalja a Felvidék részeként létezett ekkor – saját identitás nélkül.

Amikor több évtized után Kárpátalja egészen új önmagára ocsúdása kezdődött el a Szovjetunió széthullása után – akkor első dolgai közt ott található némely szerző (Tamás Mihály, Sáfáry László) értékes műveinek újrakiadása is –, mégis hamarosan kiderült: e fontos kulturális tett csak értékfelmutatás volt, mert az is maradt. Az 1989/90-es változások utáni időben sem szervesültek hagyománnyá ezek a(z) (élet)művek, hiába lettek annyi év után végre hozzáférhetőkké. Kárpátalja nem is egy, hanem kétpólusú irodalmi-kulturális gondolkodása tehát hiába kezdte hirdetni a Szovjetunió fennállása idején, hogy létezik hagyománya, a birodalom széthullása után ennek hiányával kellett szembesülnie.

Az a pólus, amelyik folytatható s folytatandó örökségként nevezte meg Tamás Mihályt, Sáfáry Lászlót, Bellyei (Zapf) Lászlót, Simon Menyhértet, Demjén

1 Kovács Vilmos – Benedek András: *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában*, Tiszatáj, 1970. 10. 964.

2 Tamás Mihály: *Indulásunk elé*. In: *Tátra*, 1937. I. 1.

A magyar irodalom égtájai – Sokágú sip Tokajban című 2010. augusztus 11–13-i tokaji tanácskozás plenáris ülésén megtartott prezentáció, valamint a szekcióülésein elhangzott beszámoló egybevont, írott és megszerkesztett változata.

Ferencet, Kiss Lászlót, Ják Sándort, Ilku Pált, Prerau Margitot, Herpay Ferencet, Györy Dezsőt, Fülöp Árpádot, György Ferencet, Mécs Lászlót, Nátolyáné Jaczkó Olgát, Rác Pált, Vaskó Istvánt, Sütő Kálmánt – a rendszerváltozás utáni tevékenységével igazolta, hogy nem őket, hanem az egyetemes magyar örökség kimagasló tehetségeit tekinti mérvadónak. A másik pólus pedig, amelyik nevesítetten e szerzők ellenében „Zalka Máté, Illés Béla, Hidas Antal, Gergely Sándor, Karikás Frigyes, Gereblyés László, Lányi Sarolta, Gábor Andor, Madarász Emil és mások szovjetunióbeli tevékenységét”³ nevezte meg követendő értéknek, a szovjetrendszer megszűnte után maga is belátta, és írói szemléletváltásával bizonyította, hogy ez sokkal inkább alkotói karrierépítő megnyilatkozás volt akkoriban, semmint megalapozott értékelismerés.

A hagyományteremtő igyekezet és közösségi identitásformáló elképzelés, majd az irányában mutatott semlegesség bizonyítja, hogy a kárpátjainak (is) nevezhető irodalom nem az első kezdet idején, tehát nem Csehszlovákiában, hanem a második kezdet után, és pedig a Szovjetunióban formálódott ki. Ekkor vált csak olyan sajtósággal is telítetté, hogy azt későbbi önazonosága számára hagyományként is felismerhetővé teheti.

2. A Szovjetunióban (I.)

A második kezdetet hosszú csend előzte meg, illetve egy-két csoportosulás, ahol az irodalmi élet nyomaiban élt. Csak így válik említésre méltóvá az Ungvári Drugeth Gimnázium *Hajrá!* című diáklapja, amely 1941 és 1944 között működött, és egy időben Balla László volt a diákszerkesztője, de Lator László, Simon Menyhért, Veres Péter is kapcsolatba került e kezdeményezéssel. És volt egy beregszászi irodalmi kör az 1940-es évek második felében, a *Vörös Zászló* című lapnál, ahol mások mellett Györy Dezső neve is szerepelt, valamint a Sütő Kálmáné. És már ekkor megkezdte tevékenységét az a Drávai Gizella tanárnő, akinek majd a stúdiók idején jut komoly szerep az egyes fiatal alkotók létszemléletének alakításában.

Nem mondható jelentős egyesületnek az, amelyet Balla László hozott létre még 1951-ben a magyarbarát Jurij Gojda kezdeményezésére. Mégis említésre méltó, különösen, hogy a beregszászi körrel hamarosan egyesült, és közös író-olvasó találkozóik révén előfutárai

lettek a későbbieknek, amelyek a nyolcvanas években népszerűek voltak. Az 1954-es *Új Hang* című antológia, s főként az 1957-től megjelenő *Kárpáti Kalendárium* volt hivatott ekkor a kultúra közvetítésére, ám az ezekben publikált alkotások nem képviseltek szépirodalmi értéket. De a Kovács Vilmos–Csanádi György által létrehívott beregszászi irodalmi stúdió a *Vörös Zászló* című lapnál sem jelentett figyelemre méltó áttörést a hatvanas években.

Komolynak tekinthető irodalmi szerveződés csak a hatvanas évek közepén-végén keletkezett, hiába előzte meg azt Bakó (Balla) László csaknem tucatnyi megjelent könyve a Kárpáti Kiadónál, valamint Kovács Vilmos három verseskönyve ugyanott. Mindazonáltal e két szerző, más-más előjellel, de igen fontos mozgatója lett e csoportosulásnak, melyet az ungvári egyetem magyar szakos hallgatói hoztak létre. Kovács Vilmos úgy, hogy az 1966 őszén létrehozott *Együtt* című diáklap szerkesztőit-kiadóit barátságába fogadta. Így az S. Benedek András, Balla Gyula, Punyó Mária, Györke László s mások által kezdeményezett – írógépen sokszorosított és kézzel fűzött – diáklap okán Kovács Vilmos lassan komoly alternatívája lett a Balla László körül szerveződő irányultságnak a *Kárpáti Igaz Szónál*, amely Balla Lászlóval az élen hamarosan szót emelt e szervezkedés ellen, így váltva ki belőle egy markánsabb véleménynyilvánítást és tettet.

Kovács Vilmos *Lázás a Föld* (1962) című verseskötete tartalmaz legkorábban szélesedőnek mondható látásmódot, amely kicsit elkülönbözött a szocialista ideológia által kötelezően előírt létezékeléstől. Valószínűsíthető, hogy itt a kezdete annak a másféle magatartásformának, amely a *Holnap is élünk* (1965) című Kovács Vilmos-regénnyel együtt felhívta magára Kárpátalja kulturális közvéleményének a figyelmét. De már ennek előtte is szembekerült egymással Balla és Kovács: egymástól lassan elkülönülő magatartásmód és közösségi kultúraszemlélet. 1964-ben Balla László nem javasolta a Kovács-regényt kiadásra, és hiába vonta vissza később ezt az elutasítását, a mű megjelenése után azt mégis kivonták a forgalomból, és ez szovjetellenes, ellenálló színbe vonta Kovács Vilmost.

Nos, ehhez a formálódó „ellenállói” szerephez önkéntelenül társult az *Együtt* folyóirat, valamint egy évvel később Fodó Sándor egyetemi tanár azon tanszéki „magyar népi együttese”, szavalókórusa, amely falujáró találkozók formájában vitte Kárpátalja-szerzte a magyar szót. A közben megszüntetett *Együtt* sem jelentett akadályt e tenniakarásban, ugyanis azonnal – Kovács Vilmostal az élen – létrejött a Forrás Stúdió 1967 őszén. Az említett diákszerkesztők java része lett

3 Balla László: *Hagyományok*, Kárpáti Igaz Szó, 1975. december 7. In: Dupka György: *Kisebbségi ének a beregi rónán.*, Intermix, Ungvár – Budapest, 1992. 221–222.

a Forrás magja, és a stúdió tagjai (valamint szimpatizánsai) közé került Zselicki József (ő lett az elnök), Vári Fábián László, Peleskei Jenő, Füzesi Magda, Fodor Géza, Dupka György, Kecskés Béla, Balla Teréz s mások. Az *Együtt* helyett most a *Kárpátontúli Ifjúság* című lapban kezdtek publikálni.

Egészen addig növekedett, terjeszkedett ez a magyar kultúra- és önazonosság-teremtő kis mozgalom – Kovács Vilmos, a Forrás Stúdió és Fodó Sándor hármasszövetsége –, amíg 1970-ben meg nem jelent a *Tiszatájban* Kovács Vilmos–Benedek András tanulmánya, a *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában*. E komoly tettnek számító írás közzététele után az éber szovjet kultúrfigyelés magyar nacionalista szervezkedésre hivatkozva feloszlatta Fodó Sándor és a magyar tanszék népi együttesét, majd 1971-ben (augusztus 20-án!) a *Kárpáti Igaz Szó* – Balla László főszerkesztő segédletével – egy vezércikkben (*Elidegenedés?*) olyan támadást intézett a Forrás ellen, hogy arra hivatkozva a hatalom állami eszközökkel felszámolta az egészet.

Ez a tett váltotta ki a markánsabb véleménynyilvánítást, a Forrás-tagok s Kovács Vilmos első *Beadványát* (1971), amely egyenesen a Szovjetunió Központi Bizottságához fordult panasszal. A publikációs lehetőségekkel kapcsolatos problémák mellett a „beadvány” a kárpátaljai magyarság általánosabb gondjait is felemlítette. De a második *Beadvány* 1972 tavaszán még ennél is terjedelmesebb és komolyabb hangon szólt Kárpátalja egész magyarságáért (több mint kétszáz aláírással), így az *Együtt*, a Forrás Stúdió, Kovács Vilmos és Fodó Sándor kulturális alapú önszerveződése országos, általános ügyvé válva egyszersmind túl is nőtt irodalmi-kulturális irányultságán. M. Takács Lajos és Fodó Sándor szavaival „polgárjogi mozgalommá” alakulva ez a szervezkedés lett a későbbi összkárpátaljai érdekvédelmi szervezet, „a KMKSZ előképe”.⁴

A retorziók után keletkező irodalmi-kulturális úrt hivatott betölteni az 1971-ben megalakult, József Attila nevét viselő stúdió, amelyet Balla László alapított a *Kárpáti Igaz Szó* keretén belül. Ám ez a stúdió egészen 1981-es átalakulásáig – Tóth István szavaival – „az irodalmi nivó és gondolat kárpátaljai mélyrepülése volt”, tagjai „túlontúl szürkék, agitatívák és unalmasak voltak”. A csoport „közutalattól övezett”⁵ volt, így kijelenthető, hogy az első – 1966 és 1972 közé tehető – stúdiós korszak Kárpátalján a Területi József Attila

Irodalmi Stúdió tevékenységének első esztendeivel ért véget. A Forrás-időszak teljes lezárásának pedig a „szovjet-magyarok”-féle fogalom köztudatba történő bevezetési szándéka tekinthető. Ez egy cikksorozat volt (*Új fogalom, Hagyományok, Kötődések, Nem koegzisztencia*), amellyel a szerző, Balla László 1975 végén mintegy felszámolta az első stúdiós korszak közösségformáló kezdeményezését.

3. A Szovjetunióban (II.)

A hosszú hetvenes évek időszakában működő Területi József Attila Irodalmi Stúdióon kívül elsősorban azt a három személyt fontos megnevezni, akik köré már az első stúdiós korszak idején gyülekeztek azok, akik a kárpátaljai magyar irodalmi-kulturális, egzisztenciális létezésre problémaként néztek. Krüzsely Erzsébet, Drávai Gizella és Horváth Anna baráti köréről van szó.

Krüzsely Erzsébet körül már az ötvenes években szép számú csoportosulás jött létre Visken. Fodó Sándor vallomása pontosan kijelöli szerepét és súlyát: „Én »szellemi anyámnak« tartottam Őt, ...szellemi fejlődésemben a döntő szerep az övé, ...a kezembe nyomott néhány könyvet. Ekkor 14 éves voltam. Édesanyám unszolására elolvastam... s csodák csodája, a *Fekete bojtár vallomásai* teljesen megváltoztatta életemet... Ezek az olvasmányok határozták meg egész életemnek további alakulását, és a magyarság sorsa iránti határozott elkötelezettségemet.”⁶ Munkácsra költözésére után (1958) Fodó Sándor mellett rendszeres látogatója volt e körnek az ő visszaemlékezése szerint Zselicki József, S. Benedek András, Vári Fábián László, Fodor Géza, Balla Gyula, Czirók Béla, Milován Sándor és felesége...

Drávai Gizella tanárnő már a beregszászi irodalmi körök idején kapcsolatba kerül az irodalmi pályára készülő diákokkal, a következő évtizedekben pedig egyre nagyobb elismertségre téve szert a legaktívabb személyek kerülnek vonzaskörébe. Így ő már az első stúdiós korszak idején jelentősnek mondható munkát fejt ki beregszászi otthonában a hozzá rendszeresen ellátogató írók, költők, művészek körében. Fodó Sándor, S. Benedek András, Balla László, Balla. D. Károly, Punyó Mária, Finta Éva, Dupka György, Horváth Sándor pályája alakulásában mindenképp szerepet játszik, de Kovács Vilmos 1969-ből való levele sok mindent elárul a tanárnő munkálkodásáról: „Mert dolgozom Gizi Néném. Dolgozom. És ezzel a kijelentéssel el is jutottam odáig, hogy megválaszoljam furcsán-kurta levelét. Hogyan írok? Miért kérdezi ezt Gizi Néném?

4 Fodó Sándor: *A Forrás: a KMKSZ előképe*. In: Kárpátaljai Minerva, Beregszász–Budapest, 1998. 52–56.

5 Tóth István: *A hézag*, Hatodik Síp, 1998/2. 3.

6 Fodó Sándor: *Előszó helyett egy szubjektív vallomás*. In: Krüzsely Erzsébet: *Titkok keresése*. KMKSZ, Ungvár, 1996. 5–6.

Írok, és ez a lényeg. Most úgy érzem, hogy felszabadult bennem minden pokol, most sokat tudnék mondani. Ha hagynának, ha rám nem tipornak megint. ...én azért jöttem, hogy mondjak valamit ennek a megveszekedett világnak. Én még nagyon keveset mondtam...”⁷

Horváth Anna szobrász- és grafikusművész Drávai Gizellával párhuzamosan végzett hozzá hasonló munkát. A tanárnő 1981-es halála után pedig szinte mindenki megfordult Horváth Anna otthonában, valamilyen kapcsolatban volt vele. Fodó Sándortól Balla D. Károlyon, Balla Lászlón, Finta Éván, Füzesi Magdán, Bartha Gusztávon és másokon át Berniczky Éváig számosan köszönhetnek fontos dolgokat neki. Finta Éva volt talán a legközelebbi tanítványa, később barátja: „2005-ben Beregszász talán legnevezetesebb szülőtte, Horváth Anna meghalt. Kapcsolatom nem szakadt meg vele, bár sajnos évek óta nem látogattuk egymást. Nekem ő ma is él. Mivel elszoktam attól, hogy együtt legyek azokkal, akiket szeretek és tisztetek a világban, nem érzékelem Anna halálát. Amúgy gyerekkorom óta egyik Ariadném. Párkám. Tudásom és tagadásom nagy részét neki köszönhetem.”⁸

Tehát a Területi József Attila Irodalmi Stúdió, Krüzsely Erzsébet, Drávai Gizella, Horváth Anna, továbbá – és elsősorban – azok az írók, költők, művészek, gondolkodók, akik ebben a stúdióban, valamint a baráti körökben forogtak – jelentették a megújulást. Mindenekelőtt a stúdió szervezetében végrehajtott, generációváltás-fiatalítás után (1981) jött létre egy olyan szellemi közösség, amely a nyolcvanas években Kárpátalja-szerzte ismert és elismert lett.

Az 1981-es újjászerveződés után a József Attila Irodalmi Stúdió (JAIS) továbbra sem került ki Balla László felügyelete alól. Ugyanakkor bizonyos tekintetben mind Balla László, mind a *Kárpáti Igaz Szó* engedékenyebb lett az új, háromtagú elnökséggel szemben. Így Balla D. Károly, Dupka György, Horváth Sándor, valamint a *Kárpáti Igaz Szó* révén olyan publikációs lehetőség nyílt meg a stúdiótagok előtt, amely szükségből jött létre ugyan, de a küldetését talán jobban betöltötte, mint egy független irodalmi újság. Ugyanis az 1965-től önálló napilappá lett *Kárpáti Igaz Szó*, melynek 1987-ig főszerkesztője volt Balla László, olyan, a főszerkesztő által kitalált „irodalmi újságot” vitt házhoz az előfizetőinek, amely a laptestből kivágható hasábokból állt össze önálló folyóíráttá. Soha annyi olvasója nem volt még a kár-

pátaljai magyar irodalomnak, mint amennyi 1983-tól 1987-ig lett ezáltal. Ugyanis a *Lendület, a JAIS közleményei* című „irodalmi újság” öt éven keresztül havi rendszerességgel jutott el a magyar családokhoz a lap kötelező előfizetése révén.

Az ugyanilyen minta – laptestbe tördelt kivágható hasábok – alapján „verseskötethez” jutó szerzők egyre nagyobb ismertsége, valamint az egyre közkedveltebbé váló író-olvasó-találkozók, és más, szintén irodalmi jellegű összejövetelek révén a JAIS nem csak utolérte, de túl is szárnyalta az első stúdiós korszakban előhívott odafigyelést. A JAIS-tól kezdetben idegenkedő egykori Forrás-tagok is csatlakozván hozzá, egyre szélesebb réteget vont be a kárpátaljai irodalom s kultúra ügyébe. A rendkívül kitartó munka révén a stúdió egyértelmű szocialista kultúrjellege is lassan új színekkel bővült. A befogadó közönség a felügyelő hatóság láthatatlan – de azért tudván tudott – jelenlétéről megfélemlítve, hamarosan valamiféle magyar, és nem szovjet-szocialista magatartást látott a JAIS-ban. Az odafigyelés mennyiségi mutatóin túl minőségben is megvalósulni látszott az, amit a Forrás elindított.

1988-ban már annyian vállaltak munkát e stúdióban, hogy indokoltta vált azt alkotóközösséggé alakítani. A József Attila Alkotóközösség viszont rövid életű lett, mert a lassanként már érdekvédelmi feladatokat is magára vállaló szervezet épp ilyen minőségben nem tudta megszervezni önmagát 1989-ben. Ekkor alakult meg ugyanis más kezdeményezéssel a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, ahol is közfelkiáltással Fodó Sándort választották meg elnöknek. Az első stúdiós korszak legendás alakja révén, valamint az egykori Forrás-, illetve ekkori Alkotóközösség-tagok szereplésével így jött létre folytonosság s legitimáció az új érdekvédelmi szervezet, valamint az első stúdiós korszak (és kicsit a második) között. (Kovács Vilmos 1977-ben meghalt.)

Ezzel ért véget a második stúdiós korszak. A sikeres *Lendület, a JAIS közleményei* című „lap” megszűnte után az ugyancsak a *Kárpáti Igaz Szó*ban megjelenő *Új Hajtás*, valamint az *Évgűrűk* irodalmi éves antológia 1987-től számítható néhány kötete mellett a Balla D. Károly által alapított és szerkesztett *Hatodik Síp* (1989), Kárpátalja első önálló irodalmi folyóíráta ígért új lehetőségeket. A szovjetrendszer és ideológia megszűntével a *Hatodik Síp* „rendes” szerkesztőségként (és kiadóként) végezte munkáját: a stúdiós jelleg az új formáció közös rendezvényeiből kikopott. A közösségi önazonosság formálódásán belül egy idő múlva külön irányultsággá alakult az irodalom, és külön folyamattá a közösségi (kultúra és) érdekvédelem ügye.

7 Kovács Vilmos levele Drávai Gizella tanárnőhöz. Együtt, 2007/4. 16–22.

8 Peremiczki Adrienn riportja Finta Évával. Finta Éva blogja. 2010.

4. Ukrajnában és Magyarországon

Az eredményes („szocialista”) közösségformálás után a JAIS meghatározó személyiségeinek többsége a *Hatodik Síp* szerkesztőségében egy megújult és kibővült közösségbe került. Mindjárt a folyóirat névválasztásában rejlő önállóság-megfogalmazás az illyési ötágú sípot kiigazítandó újfajta cselekvés-vállalást sugallt, és erre utal az 1989-es impresszum is. Az ott felsoroltak közül Balla D. Károly, Fodor András, Fodó Sándor Kiss Ferenc, Lator László, Pomogáts Béla, Váradi-Sternberg János, Vitányi Iván, Horváth Sándor, Nagy Zoltán Mihály és Vári Fábián László együtt-munkálkodásának ténye mindenekelőtt a magyar irodalomnak kisebbségekre és magyarországi (illetve diaszpórára) tagolásához szólt hozzá, de az írott szó közösség- és társadalomformáló szerepét is hangsúlyozta. Így aztán a *Hatodik Síp*, „a magyar irodalom kárpátaljai fóruma”, a fórum szó széles értelmében kezdte betölteni szerepét.

A Szovjetunió megszűnte s az új Ukrajna létrejötte (1991) után a Kárpáti Kiadónál továbbra is jelentek meg művek, de sem ez a tény, sem az, hogy Magyarországon is cenzúra nélkül kerültek kiadásra „kárpátaljai alkotások” – nem jelentett irányultságot. Ugyanakkor nyilvánvalóan a Magyarországgal rendszeressé vált kapcsolattartás játszott közre abban, hogy az 1989-re teljes összefogást mutató kárpátaljai magyarság irodalmi-kulturális (és érdekvédelmi) ügyeit formáló szerkesztők-kiadók és kultúrminőségese hamarosan (1991-ben, 1993-ban, 1999-ben, 2000-ben, 2002-ben, 2005-ben) kezdték megfogalmazni a különböző különállósági igényeiket. 2010-re így jött létre az a jól körülhatárolható három nagyobb egység és irányultság, melyek különállóságát a kárpátaljai magyar kisebbségi múlt (Szovjetunió) és jelenkori élmény (Ukrajna) tudja egymással összekötni.

Elsőként a Balla D. Károly nevéhez kötődő internetes fórum (*UngParty*) tűnhet ki e felállásból. Tudniillik 2000-től ez az alapvetően digitális formában létező tér és közeg hamarosan a magyar irodalom és irodalmi élet Kárpátaljához kötődő részének korszerű műhelyévé alakult. De már az 1993-as év is komoly figyelemfelkeltő eseményt hozott, hiszen alapító-főszerkesztője a *Hatodik Síp*-ből kiválva új saját lapot indított útjára *Pánsíp* névvel (majd e műhely 1999-től *UngBereg Alapítvány*, *Pánsíp-Almanach* lett). Ám a folyóirat-átalakulások mellett mindenekelőtt azon Balla D. Károly-esszéknak lett hatásuk széles körben, melyekben a (kárpátaljai kisebbségi irodalmi-kulturális) közösséghez fűződő szerzői-alkotói viszony felülvizsgálatá-

nak szorgalmazása komoly kritikával párosult. Ebből formálódott ki 2000-re az új szellemi műhely alapja.

A *UngParty* az utóbbi évtized alatt olyan ismert és elismert fórum lett, melyet Kárpátaljához (is) köt a széles közvélemény. Létrehozója és működtetője szépíró és blogger, publicista és közíró, költő, novellista, dráma-, esszé- és regényíró. Ezen kívül számos virtuális akciója révén, valamint sokarcúságával, kísérletezéseiével és több internetes helyen történő (nem-szöveges) megjelenésével (Facebook, Twitter, Iwiw, Picasa) egy-maga is elérhette volna, hogy a személyére irányított figyelemmel messze ható legyen ez a portál. Különös tekintettel, hogy az itt olvasható szöveg(elem)ek rendszeresen papír alapon is megjelennek (*ÉS, Mozgó Világ, HVG, Népszabadság*, stb., önálló kötetek). Ám ezt a közeget még tovább erősítette Berniczky Éva jelenléte, irodalom- és valóságértése. A fórum sokféle jellegű bejegyzései mellett prózájának könnyedség-közvetítése, költői motiváltságú anekdotikussága, kifigurázásai és külön alakjai, valamint ironikus-groteszk nyelvi világának kárpátaljaiként (is) értelmezendő sajátos vonásai zavar nélkül illeszkednek az *UngParty* eszme-rendszerébe. Így aztán az elmúlt évtized széles körben elismert prózaírója jelentékeny módon növeli e (virtuális) tér és megjelenés irodalmi-kulturális súlyát, különállóságát, messze ható voltát.

A második nagy egységet az *Együtt* című folyóirat létrejötte (2002) és nyolc éves fennállása hozta létre. Ez a névválasztás is cselekedet volt, mint a *Hatodik Síp* korábban, hiszen hagyomány- és legitimáció-képzés, egy-szersmind kultúrpolitikát érintő magatartás is e múltba nyúlás. Tudniillik az egykori diák-lap szűk egyesztendő fennállása – 1966 és 1967 között – most újra figyelmet kapva érintette a Kovács Vilmos, Fodó Sándor, Forrás Stúdió által megmozgatott önazonosság-formálást, így indítva útjára a régi-új *Együtt*-et. A 2003-as impresszum tanulságai szerint ez a lap is a legszélesebb összefogást hangsúlyozta a Kovács Vilmos Baráti Társaság védnöki testületként történő feltüntetésével, valamint S. Benedek András, Botlik József, Dupka György, Füzesi Magda, Horváth Sándor, Kőszeghy Elemér, Nagy Zoltán Mihály, Pomogáts Béla, Vári Fábián László, Fodor Géza, Gortvay Erzsébet, Zselicki József nevével.

A *Hatodik Síp* 1989-es hangsúlyaira emlékeztető új *Együtt*-összefogás a tömeges támogatottság elérésén túl az egyet nem értését is kifejezésre juttatta azzal, amit az *UngParty* képviselni kezdett 2000-től. A főszerkesztő Nagy Zoltán Mihály (2008-ig) lapbéli jegyzeteiből kiolvasható az *UngParty* szellemiségétől való elkülönülés szándéka. Amikor tehát 2002-re a közben megszűnt *Hatodik Síp*, *Pánsíp*, *Pánsíp Almanach* helyén

Kárpátalján újra nem volt papír alapú önálló irodalmi folyóirat, akkor az új *Együtt* elsősorban nyilván ezt az űrt töltötte be, de összefogásával-elkülönülésével választ is adott azon Balla D. Károly-esszék kritikáira, amelyek e térség íróit-költőit érintették elmarasztalóan (egy-két kivételtől eltekintve). Ez a szellemiség tartja együtt a lapot és közösségét 2010-ben is (2009-től Vári Fábián László a főszerkesztő), valamint az, hogy évi négyszeri megjelenésével biztos publikációs lehetőség öregeknek, fiataloknak egyaránt – határon innen és túl. Dupka György lapigazgató, aki önálló, csaknem húsz esztendőes könyvkiadói tevékenységével megtámogatva e közösséget, meghatározó erővé emelte 2010-re.

A harmadik fontos egységet, irányultságot magyarországi helye hozta létre, s tartja egyben az áttelepültekkel, rangos alkotókkal, tudósokkal – közös eszmei alapon az *Együttel* állva. Az egyéni, különálló alkotói teljesítmények itt sem választhatók el a tömörülésektől. Finta Éva, S. Benedek András vagy Füzesi Magda munkássága szerves része volt és maradt a kárpátaljaiak is mondható irodalomnak, akárcsak a Lengyel Tamásé, Bagu Lászlóé, Cséka Györgyé vagy Pócs Istváné, akik a *Véletlen Balett* (1999) című Magyarországon alapított folyóiratuk révén – és természetesen szerzőként – méltán kaptak nagy figyelmet a lap fennállása előtt, és utána (2005) is. De Szepesi Attila költészete külön jelentős érték ebben a tekintetben. A Lator László! A Finta Évée úgyszintén. (Utóbbiában például esztétikai formában (*Párcák*) is kitűnik az a személyiség- és közösségi önazonosság-formáló irányultság, melynek mai értékeit Drávai Gizella és Horváth Anna egykori munkálkodásából lehet eredeztetni.)

Legszervezettebb formában a budapesti Kárpátaljai Szövetség (1989) 1200 tagot számláló közössége erősíti ezt a Kárpátaljaihoz kötődő, de Magyarországon szerveződő léte. Intézményük keretei között a Kárpátaljai Írók, Költők, Képzőművészek Magyarországi Alkotó Közösségének létrehozása 2005-ben – elnök Lator László –, valamint a *Kárpátaljai Hirmondó* című orgá-

num – főszerkesztő Füzesi Magda – életre hívása hiánypótlóan teszi teljessé az *UngPartyt* és az *Együttet*. Pomogáts Béla, Dupka György, Szöllösy Tibor neve további súlyt ad a vállalkozásnak, akárcsak a Katona Tamásé, Benda Istváné, vagy Zubánics Lászlóé, E. Mester Magdolnáé s másoké.

Szajkó István festménye

Azok közül pedig, akik sem az egyik, sem a másik vagy harmadik irodalmi-kulturális irányultságnak nem oszlopos tagjai Ukrajnában vagy Magyarországon 2010-ben, elsősorban Balla László tűnik ki. A kilencven évből az ő eddigi megélt 83 esztendeje és hat évtizedes munkássága átfogó példája lehet annak a személyiségtorzító és sorsrontó kisebbségi létnek, melyben a kárpátaljai magyar alkotó a Szovjetunió idején lehetett a fennálló rendszer kegyence, avagy ellensége. Továbbá: ahogyan Czébely Lajos, Bartha Gusztáv s mások, vagy az utóbbi években indulók közül Bakos Kis Károly, Becske József Lajos, Pap Ildikó, Lengyel János munkái válnak (el)ismertté, úgy járnak majd az új pályakezdők is, például

Brenzovics Marianna, aki 2010-es bemutatkozó regényének esztétikai megformáltsága, poetizáltsága révén azonnal kitűnik az indulók, de az ismertebbek közül is.

*

Összefoglalva: 2010-ben az *UngParty*, az *Együtt* és a *Kárpátaljai Hirmondó* névvel jelölhető három széles és nyitott, különálló irodalmi-kulturális egységnek közös múltja és motiváltsága is létezik, akárcsak azon (öregebb és fiatalabb) alkotóknak, akik szorosan nem kötődnek egyik egység irányultságához sem. A magyar irodalomnak egy olyan, kicsit külön is szemlélhető folyamatát hozzák létre közösen, melyet a kárpátaljai jelző (is) megilleshet. A XXI. század első évtizedében még formálódik azon történelmi sajátsága, melynek gyökerei a felvidéki kisebbségi irodalmi léttel is érintkeznek, látható törzse viszont egyértelműen a Szovjetunió fennállása idején jött létre. Identitás tekintetében a két stúdiós korszak negyedszázada lehet(ne) markánsabb hagyományának a kiindulópontja.

HORVÁTH (EÖ) TAMÁS Konszolidáció

Régebben még egészen jó volt a vasút. A másodosztály. Az emberfia hajnalok hajnalán – mintegy alvajáróként – bevackolta magát a fokhagyma- és pálinkaszagba, és az erőteljes vidéki kigőzölgések elringatták pillanatok alatt.

Nemigen faggatóztak, mi az a rengeteg hóbelevanc. Ölnyi tokok, rudak, állványok. Ha elfér, a csomagtartón a helye. Mindenki cipelt magával valami terjedelmest. Megvan a módja, hogyan pakolják egymás mellé a sorsokat.

Szinte kezdetektől. Mikortól nemcsak az úri népek, a paraszt is megengedhette magának a vonatot. Járáson, vármegyén belül még szekéren. Lóháton, ha tehette. A szomszéd faluba továbbra is gyalogosan. De messzi vidékekre, városba már gőzössel.

Akadtak, talán nem is kevesen, akik hurcoltak egyet-mást. Odatelepettek, úgyszólván erőszakkal, hogy halljanak valamit. Vagy ők meséljenek. Szinte téptek, karmoltak a tekintetükkel: kibontatni a nagy viaszos vásznakat, elbeszélteni, előadatni a dolgokat az utazók szeme láttára, füle hallatára. Vagy csak elbeszélni hol keserves, hol mulatságos éltüket, amiben persze semmi megrázó, semmi szívderítő nem találtatott. Reájuk szólani mégsem lehetett: csituljanak már!

Kezdetben majdhogynem az összes hetivásárra. Legalábbis a környéken. Meg távolabbra is olykor. Persze hamar kiderült: sok ez. Nemcsak az ízületek nem bírják: a lélek sem.

Aztán le kellett szokni a vonatról is. Nemcsak a drágaság miatt. Akárhogyan is: a régi, meghitt fapados vicinálisok lassan kikoptak. Olajkályhával, négy-huszonégyessel, bagószagú útítársakkal együtt. Kezdetben csak a műbőrülés. Búzlótt és tapadt. Nemcsak nyaranta, mikor beragadtak az ablakok, telente is. Akármekkora is odakint a fagy, a fűtés nem működik, de a szag, a késő huszadik századi puha diktatúra szaga átítat mindent.

S akik felszállnak, leszállnak, másfélék. Nem utaznak: ingáznak csupán. A csomag lehet akármekkora, abban sem sors, sem álom, sem mese. Csupán szóbeszéd, motyogások. Ülnek csak fapofával, rejtvényűjságot böngésznek, vagy belekábulnak fülhallgatójukba.

Úgy fertályórával azután, hogy moccannak az öntöttvas kerekek, az eszmélet megadja magát, leteszi a fegyvert. Útra sem kél, helyben sem marad, lebeg csak a való és a lázálmok közötti térben.

Előfordult, nem is egyszer, hogy meglett a baj. Aki magányos, nem illik a képbe, abba semmiség belekötni. Nemcsak a cigányok. Egészen becsületes ábrázatú legé-

nyek. Leányok is. Nem a pénzért, egészen biztos. Ha találnak, elveszik ugyan, viszont ha nincs mit rabolni, ölni is képesek. Játékból. Egyszer kis híján. Nyilván azt gondolták: részegessel van dolguk. Bennük persze ott dolgozott az ital. Meg más is.

Hajnali ködökből, félálomba beszűrődő beszédfoszlányokból tapadtak össze a történetek. Olyasmikből, amelyek csak úgy kibuknak az ember száján. Akár a féldeci párája. Huncut, aki azon rágódik: mi esett meg belőle, s mit költöttek hozzá úton-útfélen.

Leuzendorf százados, a vizsgálat vezetője végig arra játszott, hogy felmentesse valamiképp Batthyányit. Vagy ha semmi sem sikerül, legalább a halálos ítéletet elkerülje. Haladékokat, iratokat kért Haynautól arra hivatkozva: nem elégségesek a rendelkezésre álló bizonyítékok. Legvégül a császárhoz folyamodott.

Hogy nagy a baj, azt a betyárokon lehetett lemérni leginkább. Eladdig szóltanul, nagy türelemmel viselték a függelemsértésekért járó kurtavasat, botozást. Most azonban szökdöstek egyre-másra, ellene szegültek feljebbvalóiknak. Rózsa Sándor, aki felesküdt Kossuth zászlajára, ő bírta a legtovább. A többi kereket oldott. Csapatostul.

Petőfit még sokszor látták felbukkanni. Vándor komédiásként, bujdosó honvédtisztként. Halálhírét – ezt is beszélték sokfelé – maga a bécsi udvar terjesztette. Megvolt rá az okuk. Ha ő sincs, akkor tényleg oda minden. Ismét mások állították váltig: ugyan nem vezett oda Fehéregyházánál, ám fogságba esett. Magával hurcolta a muszka a messzi Szibériába. Idővel visszakapta a szabadságát is. Asszonyt vett magának, családja lett. De verset, azt nem írt többé.

S hogy a német a tizenhárom tábornok mellé igen szerette volna odalógnatni Görgéyt is tizennegyediknek. Merthogy nem előttük, hanem az orosz előtt rakta le a fegyvert. Tudhatott valamit, mert a magyar tisztekkel addig a pillanatig, míg át nem adták őket Haynau kezére, úgy bántak, mintha nem is foglyok lennének. Mintha nem is szenvedtek volna vereséget. Hordhatták kardjukat, rangfokozatukat, s együtt ettek-ittak a muszkával. Maga a cár sem engedte őket szívesen. Szavát vette a németnek: nem esik bántódásuk. Hanem Görgéyhez ragaszkodott. Úgy tetszik, ő is tudhatott valamit.

Batthyány, Jellasics és Károlyi István gróf három álló nap és éjjel kártyáztak a főtí mágnás pest-budai palotájában. Ennyi időbe telt, míg megérkezett Bécsből az elfogatóparancs. A bán vesztett nyakrafőre, mivelhogy nem volt elég járatos a tarokkban. Mondhatni: kedélyes viszony alakult ki a három főúr között. Batthyányi, Károlyi csak mérséklettel mulattak.

*Abban bíztak mindketten, hogy nem találják őket vét-
kesnek odafent az udvarnál, mivelhogy csakis az érvé-
nyes törvények szerint jártak el. Ezért sem szöktek
Kossuthal Debrecenbe.*

*Vidróczki egyszer magát Ferencjósát is elkapta.
Valami nagy mulatságra hívták a császárt meg a főem-
bereit. Csuda tudja, hogyan csinálta, de a fogadó egy-
szer csak tele lett cifrafiúkkal. Az utolsó petákat is
elszedték tőlük. A végén maga Vidróczki hagyta meg,
hogy kiméltel bányának a magyar néppel. Értette-e a
császár, vagy sem, de pár évre rá csak megegyezett
Deákkal. Rózsa Sándor az országúton csapott le rá.*

*Kossuth Orsovánál menekült ki az országból. Vítte
magával a szabadságharc összes pénzét. Nyilván azért,
hogy sereget toborozzon rajta. Odakint Amerikában
aztán egykettőre elszaladt az a rengeteg forint.
Merthogy ott minden jóval drágább. A végére maga is
kénytelen volt kőművesnek állni. Azt azért megírta előt-
te: Görgey áruló.*

Három mesénél, három lepedőnél többet nem sza-
bad. Azokat elég egymással váltogatni. Az egyszerű
népek ennél többet nem bírnak követni.

Nem azért mennek oda. A java csak úgy nézelődik.
Ennyi erővel az ivóba, vagy az „itt a piros, hol a piros”-
hoz is elvetődhetnek. Az az igazság, hogy leragad-
nak. Már amennyiben nincs valami egészen sürgős dol-
guk. Persze, többnyire nincs. A nagy nyüzsgés közepet-
te mindegyik szeretné, ha kicsit elmulattnák.

Betyártörténet mindenképpen kell. Az összes vidéken
ugyanúgy zajlik lényegében. Lovat lop, mulat a csárdá-
ban. Kocsmárosné beárulja, a leánya vigyázza. Elfogják.
Felkötik. Megszökik a kesely lábú lován. Cimborájával
összeszólalkozik a zsákmányon. Gyöngy hull a koporsó-
jára. Fent, a Mátrában Vidróczki Mártonnak hívják.
Az Alföldön Rózsa Sándor, Angyal Bandi a neve.
A Bakonyban s attól napnyugatra Sobri, Savanyú Jóska.

Elbeszélni, elmutogatni magában semmi. A régi
időkben két-három tucat is szaladgált az ilyenből fel s
alá az országban. Vásárról vásárra. Elvetődtek a
nagyobb búcsújáráhelyekre is. Rendes emberként lehe-
tetlenség ezt végigcsinálni. Majdnem mind beszerez
magának valami rossz hajlandóságot. Leginkább a
szeszhez való ragaszkodást.

A második tábla valamely pajzán történet. Szép csár-
dásnékről, grófkisasszonyokról, számadó juhász asszo-
nyáról, kit a kasznár bolondít el. A vége persze majdnem
mind csúfos. S nemcsak csúfos, kegyetlen is. A számadó
megfosztja férfiaságától a gazdatisztet, s azt hűtlen fele-
ségével eteti meg. A megesett úrileány előli magzatját, s
utóbb beleőrül. Semmi ehhez, mikor zsványt akasztanak.

Az asszony nép oldalra arrafelé legelőszőr. Színre
nem viseli a csintalan, kocsisnak való beszédet. Fél fül-
lel azonban mindig ott van, ahol effélékről esik szó.
Nem is a betyárokról. Férfiember ritkán ragad le, s
akkor is csak néhány pillanatra. A kisgyermek a legfo-
gósabb. Téblából csak ide-oda, mintha érdekelné is,
nem is. Ám akad közöttük egy vagy kettő – legénykék
leginkább –, aki minden bejelentés nélkül otffejti
magát. Az ilyenre vigyázni kell. Vagy vigyázni rá.

A figurák főtését másra bízni nem szabad. Ezrével
fordul elő, aki ügyesebben rajzol, kezeli az ecsetet.
Csak épp fogalma sincs, mit bír el a ponyva. És hogy
mit lehet kihagyni, mit fontos belevenni. A kisebb kép-
kockák a szegélyen, középen egy nagy. Nem feltétlenül
a történet csattanója, de valami lényeges.

Szokás harmadikként kísértetést, rémhistóriát venni.
Kevesen vannak, akik rebellis történetet vállalnak.
Pandúrok, ávósok, három per hármások járkálnak fel-
alá a tömegben. És a népet sem mindenkor érdeklik az
ilyesfélék. Utána úgyszólamint be kell tekerni nagyon gyorsan
az egész miskulanciát. És szaladni.

Lehetne még próbálkozni egy negyedikkel esetleg.
A virágok (világok?) vetekedésével...

*Nem Mansfeld az egyetlen, akit tizenhét évesen
akasztottak fel. Bevittek egy cigánygyereket is. Ember
annyit nem kapott. Nemcsak azért, mert füstös volt.
Csapatban dőltek ki mellőle a vallatók, kihallgatótiszték.
Mikor felolvasták az ítéletet, kitépte magát a smasszerek
közül, és nekiugrott a bírónak. Alig bírták leszedni róla.
Egész éjszaka cigánynótákat danolt a siralomházban.*

*Nem derült ki azóta sem, ki adott estére fegyvert a
tüntetők kezébe. Délelőtt még békésen masíroztak át a
Margit hídon. Na jó, az első sorozatot az ávéhások adták
le. S aztán bámulatos gyorsasággal, percekben belül
érkezett a válasz. A mordályokat ilyenkor hét lakat alá
teszik. A skulót még inkább. Politikailag megbízhatatlan
tiszt nem szolgálhatott a Néphadseregben. A katonák,
akiket a Rádióhoz vezényeltek, jó ideig azt sem tudták, ki
az ellenség. Szemből az ávósok, hátulról a ruszki tüzel-
tek. Gyászhuszárnak való sem nagyon maradt belőlük.*

*A löveget a legfiatalabb Pongráz-füű térdéhez igazi-
tották be. Nagyjából ilyen magasságba saccolták a té
hatvankettes láncereket. A srác egy pillanatig sem tar-
tott tőle, hogy baja eshet. Hatástalanították, nem? Ha
szétmegy ugyanis az egyik hernyótalp, onnét kezdve
képtelenség haladni. Manőverezni meg pláne a szűk
pesti utcákon.*

*Brusznaynak pont azért kellett meghalnia, mert
megmentett egy közismert ávóst a lincseléstől. Pap, a
veszprémi párttitkár tajtékozott. Mi az, hogy életfogytig-*

lan? Csak?! Kezdek kilépni medriükből az indulatok. A legtöbb esetben érhető volt az önbíráskodás. „Kérem, gondolják végig: ha most felkoncolják, akkor miben különbözünk tőlük?” Az ávós tiszt amúgy börtönbe került. A forradalom leverésekor szabadították ki. Naná, hogy nem állt oda tanúskodni Brusznjai mellett.

A kissrácok fel sem fogták lényegében, mibe másztak bele. Azt hitték, jó móka az egész. Begurulni a harcok alá, a kanóc már ég, aztán odapöckölni pontosan az alá a lik alá a Molotov-koktélt, ahol a tank szellőzik. Ha szipant, a bent ülőknek annyi. Vagány melósok, jófejű egyetemisták üvöltöztek velük: tűnés anyucihoz! Visszafáztak. Fogalmuk sem volt: ebbe bele lehet halni. Ha valakit leszedtek közülük, mintha csak kovbojost játszanának a grundon. A nagyok azt sem tudták, hogyan nyeljék vissza könnyeiket.

A határ teljesen érthetetlen módon nyitva állt hetekig, hónapokig. Mintha nem is nagyon akarták volna őrizni. Menjen, aki nagyon akar. Volt, aki visszajött. Aztán kiment megint. Idővel persze megerősítették a határzárakat. Még a nyolcvanas évek közepén is. Celldömlőknél felszállt a civil ruhás határőr, és végigigazoltatta a Szombathely felé utazó fiatalokat. Sárvárnál szállt le.

A különféle hivatalokkal meg végképp nem árt óvatosságnak lenni. Sokkal inkább, mint a különféle egyenruhásokkal: zsandárokkal, fakabátokkal.

Nem is azért mindenekelőtt, mert felrángathatják az embert a padról, igazoltathatják, becipelhetik az őrszobára. (Meg is verhetik.) Azt hiszik: iszákos. Csöves. Hajléktalan.

„Semmi baj, tata. Bekísérjük a szállásra. Ott lefűrödhetsz, válogathat magának tiszta ruhát. Enni is kap a szertetszolgálatától.”

Na jó, a cucc tényleg megviselt. És nem is az a kimondott patyolattiszta. De szesz az tényleg nincs. Vagyis nem olyan sok. Különben képtelenség kihúzni. Évszázadokon keresztül.

Amúgy bárki bármikor mondhatja: csavargó. Kocsmatöltelék, félbolond. A legtöbbnek sikerült is idáig

süllyednie. Előbb a józan esztét hagyta el. Aztán a tartását. Legvégül a képeit.

Megszólalni sem bírt, mikor kiállt valamelyik országos vásáron. Csak bökölte remegő kézzel a vásznat. Meg motyogott hozzá valamit. Tény: gyakorta nem a magunk hibájából jutunk idáig.

A kocsma egyébiránt a világ egyik legfontosabb intézménye. Függetlenül attól: fizetitek-e az italt, vagy sem. A régi időkben is léteztek messziről elkerülendő italmérések. Újabban nagyítóval kell keresni azokat a helyeket, ahová nyugodtan be lehet még ülni. Nem a sör, a bor, a pálinka minőségén múlik elsősorban. Jó kricsmóba emberek járnak. Néha elfelejtik lerakni a poharat.

Néha túl gyakran. Attól lehet még arcuk. Másnapra nem bánják meg a történeteket, amelyek kiszaladtak a szájukon félig zákányosan.

Vannak helyek, ahol tudomásul veszik: úgy néz ki valaki, ahogy kinéz. Csinál valamit, ami jószerevével hivatásnak is nevezhető. És nem biztos, hogy megél belőle. A hamiskártyások persze képesek akárhová odapofátlankodni. Ha bármit, miért éppen ezt ne majmolnák? Nem szabad őket elintézni egy vállrándítással.

Az özönvíz előtti kisvárosi állomások restijeit a legmegbízhatóbbak. A csapos első látásra kiszúrja az állandó utazót. Leülteti a kályha mellé (ott hamar el lehet bóbiskolni), és meghívja egy akármire. Faluhelyen is találni ilyent az állomás közelében, de az rendszerint köpködő. Ahogyan múlik az idő, egyre látványosabb a pusztulás.

A buszpályaudvarokat jobb messze elkerülni. Nem olyanoknak való, akik nagy utakat járnak. Csupa lepatlant, málladozó ábrázat a rikító, kétes tisztaságú műanyag üléseken.

Délután fél hat körül terjedt a hír: halálos áldozat is van már. Egy tizenéves lányt lőttek le minden fenntartás nélkül a sünök. Akik a Deák tér irányába indultak volna, feltehetőleg tisztában voltak a helyzettel. Helikopterek köröztek a magasban, éppen úgy, mint az „Apokalipszis most” című filmben. S a háztetőkről gyanús kinézetű alakok lesték a tömeget. Ha hirtelen előkapják a távcsöves puskát, s vadászni kezdenek a tüntetőkre, azon se lett

Andraskó Károly munkája

volna mit csodálkozni. A pukkanások, a szirénák, a recsegő utasítások, felszólítások mindenesetre ezt a később alaptalannak bizonyult legendát erősítették. A környékbeli kávéházaknak feltűnően megnőtt a forgalmuk e napon.

Sokan megfordultak a Kossuth téren azokban a hetekben. Szeptember 18-án egy viszonylag magas beosztású nyomozótiszt is. Feltűnt neki, hogy láncban parkolnak le taxik a környező utcákban, és sorra szállnak ki belőlük a budapesti alvilág meghatározó figurái. A tévészékház előtt az ostromlók felborították az osztatásra kivezényelt vízágyút. Erre tüntetők egy másik csoportja gyorsan előláncot vont köré, s kimenekítette a halálra vált rendőröket. Az említett tiszt még a Parlament előtt odament az egyikhez, és megszólította, mivelhogy azért nagyjából ismerték egymást. „Jöttünk gempáért.” Ezt mondta a hírhedt alak. A kifejezés öt- és tízmillió forint közötti összeget jelölt.

Az őszödi beszédet tartalmazó lemezt állítólag egy különös fickó vitte a Magyar Rádióba. Félig magyar; félig spanyol nevet viselt. Saját bevallása szerint részt vett a délszláv háborúban. A rádióelnök, ha kedves az élete, telefont ragad ilyenkor, és kérdez. Amennyiben önállósítani próbálja magát, nemcsak egyszerűen lapátra teszik. Az ürgét később, aki a cédeket hurcolta szerkesztőségről szerkesztőségre, tisztázatlan körülmények között tették el láb alól. Valahol Dél-Amerikában.

Akik a Deák tér felől érkeztek az Astoriához, tapasztalhatták, hogy ellenirányból is közlekednek csoportok. „Ne oda menjetek! Azok árulók. Az igazi magyaroknak a Kossuth téren a helyük!” Kendőt viseltek a nyakukban, az arcuk előtt. Kissé megviseltnek látszottak. Az egyik ilyen pasast többször látták később a Combino vonalán. Tarhált fűtől-fától. „Fogja be a száját, maga besúgó!” Egy javakorabeli polgár szolt vissza egy ilyen alaknak. Az fülét-farkát behúzza pocolt a helyszínről.

Kellene egy negyedik vászon.

Mindegy: szabályos, nem szabályos. Valamint kíváncsi-e rá bárki is. Mostanra nem tudni, maradt-e még a régiekből.

Az elmúlásra hivatkozni pedig tilos. Az idő nem halad, nem is áll. A test csak úgy romlik, miként a lélek.

Ha nagyon vége akar lenni, úgymint megérezheti, akinek van rá eszmélete.

„Az elsőnek neve Napkelet Országá...”

Vasútból több nem lesz. Amit meghagytak, abból a nagy, messzi vonalakat egyszerűen képtelenség használni. A kicsiny, vidéki nyomtávok legtöbbször a semmi-be vész. Az állomások agyon-vissza firkálva. Némelyik fel is gyűjtva.

Egy történet, amely nem tart semerre, s egy helyben sem áll. Szeretőjüktől elszakított szegénylegények, gyermeküket sirató öregasszonyok, mindentudó szép csárdásnék rakosgatták össze lépésről lépésre. „Tekeredik a rétes...”

Most már csak ősszel jó. Hajnalban kapaszkodni fel a kistérségi vonzaskörzetűre. A fűszálak, levélsúcsok deresek már. Kora délelőttre felszívódik ez mindenestül. November derekán sem ritkaság az ilyesmi.

A kalauzok, jegypénztárosok, ha nem is cimborák, de lényegében mindennel tisztában vannak. Általában nem akadékoskodnak. Azt az egy-két járatlant, örök zöldfülűt meg illendő türelemmel viselni.

A negyedik ponyva nem a múlt, nem a jövő. Léteznek történetek, amelyek kívül esnek azon, ami volt s lesz. Megfösthetlen, de a régiek, s akik vannak még, s akik nem csak úgy – egyik semmiből ki, a másikba be –, azok mind ezzel gyürköztek. Gyürköznek.

„...kígyó akar lenni.”

Sobri pajtásnak, Mónár Annának, a halálra hurcolt lánynak ideje, hogy nyugodalma legyen. Pereg le a máz a

képkockákról. Históriaik egyre-másra összekuszálódnak. Ki tudja, mikor estek meg, s mikor fognak ismét.

Erdőcskék, ligetek mellett döcög a szerelvénnyel. Lassan szétmálló tájak, szemétkupacok imitt-amott a dzsindzsás mellett. Az első nagy havazásokig lehet még csavarogni. Február havától azonban vége kell, hogy szakadjon mindennek. Akármekkora a fagy, onnét kezdve mese nem terem már.

„Sose vetekedjél, háromféle világ, háromféle világ, háromféle ország...”

Nem is mesélni: énekelni illenék. Akik ottragadnak körbe-körbe, valami ilyenre vágnak. Senki nem hagyta senkire, át nem vette senkitől. Róluk szól. Meg másról is. Égről, földről.

Kalmár Magdolna munkája

VARGA CSABA

Valahol utat tévesztettünk?

Stílussteremtés

Az 1990-es évek elején számosan érezhettük úgy, hogy a nemzet lelkében valami elindult, és intézményesen is, formátlanul is építkezés, pontosabban egy új nemzetépítés kezdődött. A közreműködők lelkesedését, felelősségteljeségét, körültekintését csak fokozta, hogy oly sokan tudtuk: bármi, ami ebben megfog – legyen az jó vagy rossz –, stílussteremtő lesz a jövő számára.

Erről ma meg is bizonyosodhatunk, hiszen minden mai dilemmánknak, sikerünknek és tétovaságunknak megvan az előképe ebben a még tiszta szándékú, annyi reménnyel övezett múltban.

Hadd éljek itt néhány példával arról, amiben akkor kudarcot szenvedtünk:

- *Justitia*-programon dolgoztunk évekig, hogy a tegnap és a ma közötti választóvonalat meghúzhassuk s a jövőnek tiszta lappal indulhassunk (ám megakadályozták ezt előbb az igazságügyi szervek természetlen és csaknem szabotázsszámba menő jogvitái, majd formálisan is kidobta a jogi gondolhatóság kosarából az Alkotmánybíróság).

- Magyar agrárbank létesítését határoztuk el, valamint Hangya-szövetkezetszerű építkezést, hogy értelmessé tegyük a magyar vidék életét és egészséges, ellenőrzött, jó minőségben hozzáférhető élelemmel lássuk el lakosságunkat (ám nem vitte el kibontakozásig az akkori kormánypártba befurakodott, csaknem szabotázsszámba menő tehetetlenség).

- Miközben a trianoni és párizsi békeszerződések vesztes oldalának aláírói voltunk, logikus volt arra gondolnunk, hogy amennyiben pontosan e békerendszer mesterkéltége és belső megoldatlanságai nyomán a győztes szomszédos aláírók közül a bennünket fojtogatót kis-antant-beli utódállamok némelyike kihull, úgy ez valamiféle újragondolást eredményezhet, vagy legalábbis a békeszerződésekből eddig soha nem teljesült garanciák végre komolyan vétetését (amiről megtudhattuk, hogy a gazdaság iránti érzéketlensége folytán a külpolitikára szorító, ám teljesítményében ott is az előnytelen adottságokat majdan rossz visszavonhatatlanságokkal tetéző „tizenöt millió magyar miniszterelnöke” volt az, aki blokkolt).

- Az akkori kormányerő és a mögötte álló értelmiségi tömegek – akiket éppen nem vett komolyan soha a kamarillamódon berendezkedő első új szabad hatalom – teljes

nyíltsággal kiálltak egy kormányzati segítséggel történő tőketeremtéshez, amelyből az akkor fillérekért hozzáférhető erdélyi, felvidéki és délvidéki ingatlan- és vállalkozási befektetések átmenetileg finanszírozhatók lettek volna (mint utolsó esély arra, hogy az évszázad történetében egyszer Magyarország is meglépje azt, amivel már jóval előzőnlése, a voltaképpeni impériumváltás előtt román hazafias bankok föld és vállalkozások kivásárlásával Erdélyt gyakorlatilag már a sajátjukká tették, vagy amit sziszifuszi munkával véghezvittek cionista körök Palesztinának a két világháború közti brit gyámsága idején, hogy mire Izrael Állam megalapítása elérkezik, már sokban befejezett tényekről lehessen szó).

E néhány példa éppen azért sokatmondó számunkra itt és most, mert bár sokan érezhetik, hogy változatlanul időszerűek, mégis, valamiféle fatalizmustól, rossz tapasztalattól, kudarcélménytől vezetettve már a múlt lomtárába vetettük őket. A stílussteremtés így beteljesedhetett, pozitív és negatív irányban egyaránt.

Jogkiüresedés

Bekövetkezett a jogban is valami, ami azóta már új generációink gondolkodásába annak egyik alapjaként épült be szilárdan.

Kifejtése előtt azonban valamelyes kitérőt kell tennem, hogy alapvetően szakmai állításom jól követhető és súlyában meggyőző maradjon. Nos, mindennapi gondolkodásunk azt sugallja, hogy a jog létezik; van, megragadható és azonosítható, csaknem mint valamiféle dolog. Ám kiábrándítónak kell lennem, mert a valóság összetettebb ennél. A jog nem itt vagy ott leledzik, hanem a fejünkben, amikor rá hivatkozunk. Hagyományok, gyakorlatok, kívánalmak, útmutatások valamiféle írott vagy íratlan korpusza felhalmozódhat persze az egyik oldalon. Ez azonban néma, mozdulatlan. Erővé az avatja, aki megszólaltatja, aktualizálja: a társadalom és jogászsága. Tehát „a jog” nem lévén önálló hatótényező, gondolkodásunk csakis a hivatkozások és értelmezések folyvást alakuló gyakorlatában, azaz az éppen jogként elismerttel kölcsönhatásban, valamiféle hosszú távú szimbiózisban alakul.

Mindennapi nyelvünk nem is alkalmas a jogban kimunkált formális minőségek összetettségének az elemi megjelenítésére. Ha igazi alkotóira lehántom, úgy saját médiatörvényünk év eleji európai vitájában például éppen nem arról volt szó, amiről hírforrásaink többségükben békülékenyen tudósítottak. Hanem jogilag kifejezve arról,

hogy bizonyos brüsszeli direktívák szokásosan némely rész kérdések kapcsán a teendőkről dodonaian nyilatkoznak,¹ amivel viszont nyíltan nemzeti hatáskörbe adják annak tüzetesítését. Nos, az általuk keltett politikai vihar pontosan azt célozta, hogy saját hatáskörhiányukról elfeledkezve a babaruhát visszaköveteljék, s e fedő – és pimaszul pontosan minket megfeddő – eljárással közösségi üggyé tegyék a mikénti kitöltést is. Jogszerűen tehát mi viselkedtünk, s beavatkozásukat jog szerint eljárva vissza kellett volna utasítanunk. Pusztán joglogikai nézőpontból ezért igaza volt annak a radikális jobboldali véleménynek, amely a születendő politikai alkut szükségtelen engedményként ítélte el.

Az előbbiekből viszont következik, hogy egy új jog – legyen ez akár a nemzet most születő második kartális alkotmánya – hatásában, változást előidéző, netalán csodátév erejében önmagában sohasem bízhatunk. Legfeljebb abban, hogy már beállott változásokat segít megőrizni. Ráadásul azért, mert a jog nem valamiféle fizikális tárgynak a kőszerű tömbjeként, hanem gondolkodási folyamatunkba történő lassú beépülésével hat, igazán revelatív, mérföldkőszerű változásai is másként szoktak megadni. Nem úgy adódnak ezek, mint a dominó borulása, vagyis egy láncreakciónak a töredék idejében, hanem többnyire a felfogásában, értelmezésében, gyakorlati alkalmazásában megnyilvánuló, önmagukban láthatatlan hangsúlytolódások egyirányú tömeggé szervesüléséből állanak valamikor elő.

Mindebben benne rejlik annak társadalomontológiai felismerése is, hogy a társadalmi mozgásokban valamennyien a magunk konkrét helyzetbeli önpozicionálásával veszünk részt; következésképpen látókörünk többnyire nem a történelmi visszatekintés számára majd lényegesként kiemelendő körülményeket szokta érzékelni.

Idős Peter Breughel festett egy gyönyörű olajképet *Tájkép Ikarusz bukásával* (1558) címmel, mely a világ számára ismertté csak negyed évezreddel később, a brüsszeli Királyi Szépművészet Múzeumba vásárlás útján bekerülésével lett. Enigmatikus volta rögvést sokakat érdekes meglátásokra készítetett. Hiszen alig négyzetméteres vászon előterében a tengerre bukni készülő nap vakít, a hegyoldalon szántóvető serénykedik, madarak énekelnek, s egy hajó éppen befutni készül. Ám íme, a kép bal alsó sarká-

ban a vízbe bukó Ikarusz combját fogadja már be a tenger, körötte kísérlete tárgyai pedig immár értelmüket veszítve lebegnek. Mit mondhatott ezzel a festő? Az élet él, magát tovább élteni, s ennek része az is, ha közben az emberiség örök reményét eltemeti. Költeményében az angol Auden ezt mondja: különös nem történt, „minden volt, ahogy csak kellett”.² Időskori magányában az ember vágyait újra-gondoló, hazánkból elszármazott amerikai szemészprofesszor pedig ezt a bölcsességet summázza: „a nagy világesemények is kis események, amikor történnek”.³ Mindenről mindent tudunk hát, kivéve éppen megélt napjaink horderejét, voltaképpeni tétjét.

Az előbbieket örvén nem szabad hát csodálkoznunk azon a következtetésen sem, hogy a kommunizmus összeomlása óta hiába változott meg számos elemében a jog, a szocializmus berendezkedésében egykor szocializálódott jogászság munkahelyein, a gyakorlati igazságszolgáltatásban mégis folyamatosan magához tudta szocializálni a mindig csak töredékcsoporthoz alkatmálisan bekerülőket. Hiába tanult hát esetleg az új generáció más érzékenységet és készséget, megváltozott szemléletet azóta, ezt napi túlélési érdekéhez, tegnapi rutinjához tudta mindenkor szabni a munkahely szocializációs ereje. Márpedig beláthatjuk, hogy a jog nem magától működik: sem eszköztára, sem lehetősége nincs erre. Mi vagyunk azok, akik működtetjük. A döntő ágens pedig mindebben személyes, szakmai kánonként érvényesített jogfelfogásunk, amelylyel az ügynevezett jogot és az általa biztosított eszköztart ilyen vagy olyan irányban mozgatjuk.

És itt érkezhetem el csupán mondanivalóm lényegéhez. Azzal, hogy rendszerváltoztató folyamatunk elején, már az igazságtétel, a múlt megtételése, a megtorolni megtagadott bűnök számonkérése vitájában alkotmánybíróságunk ódzkodott az érdemi véleménynyilvánítástól, saját állásfoglalását azzal hártva el, hogy magát a problémát utasította el magától úgy, hogy a jogállamiság kritériumát a formális jogbiztonságra visszavezetve szembeállította ezt a „mindig szubjektív és vitatható” igazságossággal, egyszersmind jogfelfogásunkat is máig hatoló érvénnyel kiüresítette. Ez pedig alaptraumaként lett minden egyéb káros járulékos következmény forrásává is. Így egyebek közt azé, hogy

- a diktatúra meghaladása nyomán elsődleges jogvédelmet a múlt jogtagadó körülmények közt beállott jog-

1 Rengeteg kifejezési formula van erre; ilyen például az *'appropriate measure'*.

2 W. H. Auden *'Musée des Beaux-Arts'*: "the sun shon as it had to..." <<http://www.eaglesweb.com/IMAGES/icarus.htm>>.

3 Links Arthur *Visszanézek...* Ifjúkorom Magyarországon (New

York: Twenty-first Century Hungarian Publ. Corp. 1977) 380 o. {Harc a harmadik halállal: Ifjúkorom Magyarországon (Budapest: Magvető 1990) 395 o.}. Vö. még a szerzőtől *'Egy élet a századelőn [Links Artúr visszaemlékezéseiről]'* *Valóság* XXIV (1981) 3, 114–116. o.

állapotai nyertek (azáltal, hogy az igazságtétel ellehetetlenült, a régi rezsim túlélői és pártvagyonra pedig új, megingathatatlan, állítólag jogállami legitimitást nyertek);

- az erkölestől, s ezzel a mindennapi értelem józanságától mentesítve a jogot egy formális fogalmakból mesterségesen összeeszkábált kalodába helyezte; amivel

- szabad teret nyitott a közösség háborítatlan fosztogatására, hiszen az „erkölestelen, de jogszerű” ügyletek elburjánzásának megakadályozására minden eszköztől megfosztotta magát, sőt, önnön dicsőségére úgy érezte, hogy amennyiben kellően elves, úgy ezeknek még formális jogvédelmet is kell biztosítania (miközben a világ boldogabbik felében az ügyvédtestületek már régóta azonnali ellehetetlenítő kizárással torolják meg a közérzékenységgel történő visszaélés eseteit); következőképpen

- gyakorló jogászkodásunk, ha és amennyiben ennek a *bátor új világnak* új lovagjait kiszolgálva a rablópiac nyesedékeiből maga is megpróbál csipegetni – tehetne-e mást? és tehet-e valóban mást? –, úgy leginkább joghézag-kutatásból él: bámulatra méltóan steril, ám egyszersmind kreatív fogalmi elemző készségét joghézagok mesterkéltséggel kimunkálására fordítja, melynek eredményeként majd a mögötte álló tetszőleges visszaélést arcátlanul jogmegvalósulásnak, a jogkövetés egyik – habár addig talán ismeretlen – válfájának mutathatja be;

- mindez a nemzeti érdek, a közjó, mindannyiunk kárára, míg viszont egyeseknek a jogtól háborítatlan nyereszkedésére történik. Olyan immár két évtizede uralkodó praxis ez Magyarországon, amiben a vesztes mindig a köz. Nem véletlen, hogy a privatizálást nálunk mesterségesen felgyorsították, holott mindenkitől tudottan ez nemzetünk életében aligha átlátható, s még kevésbé visszafordítható jelentőségű esemény volt. Tudatos számításnak kell hát tekintenünk, hogy a legközönségebben rövid, szokásosan rutinügyletekre szabott határidőkkel és gyenge utólagos vitathatási lehetőségekkel látták el. Jogosult ezért, ha úgy következtetünk, hogy tömegében a privatizációnk hiányos szerződések valamelyes teljesedése formálisan előállított utólagos kifogásolhatatlanságából áll össze – csupa olyan elemből, amelyek egyike sem szolgálta az ország érdekét.

A dolgok súlyának érzékeléséhez tudnunk kell, hogy sok ezred éves létében, történelmi fejlődésében a jog sohasem állott önmagában, a nemzet testébe ékelődő külső-idegen erőként. Társadalmak mindig valamilyen integrációból álltak elő; ezt az integrációt pedig a közösséget átfogó isten-eszme, elhivatottság, közös sors-megélés, morális alapmeggyőződés biztosította.

Világosan látszik ez a máig élő ősi szakrális jogokban, de akár európai kontinensünk vagy az angolszász világ jogfejlődésében is. Nos, ebben a közösségiségben kezdi el saját jegyeit kifejleszteni a jog – ámde nem azért, hogy leszakadjon egyetlen élő és éltető szubsztrátumáról, hanem csakis azért, hogy feladatának, a közösség életét lehetővé tevő moralitás végső és hatékony biztosítása keretszabásának megfelelhessen. Annak természetes közegében élt; annak a háttérében kereste hát saját megoldásait is.

Kizárólag az utóbbi évtizedekben – először az amerikai diáklázadóknak az ottani kormányzatba és igazságszolgáltatásba történő beépülésével, majd utóbb az európai kontinensen szintén szétterjedve – kezdett el felbukkanni a jog egy teljességgel normatívumokból kiüresített szociális térben, teljes vákuumban, amikor a liberális dekonstrukció zsigeri tekintélygyűlölete már minden egyéb közösségi összetartó erőt (pl. erkölcsi relativizmusa elvvé emelésével) diszkvalifikált, a jogot pedig úgy kezdte el használni, mint önjáró individuumok mindenkivel szemben folytatott harcának a párbajkódexét. Elillant belőle minden társadalmi kohézió; mércéje kizárólag az atomizált egyednek általa elért önérvényesülése foka lett. Közellenséggé a közjót és állami képviselőt kiáltotta ki; gondozásukat ezért számúzta a jogból. Mesterséges konstruktummá desztillálta és mindentől izolálta így a jogot. Önazonossága érdekében ráadásul formalizálta is. Nos, ez a jog a szöveg mindenkori értelmezésének bíróságilag kikényszerített hatalmával éli életét, amíg össze nem roppan önsúlya alatt. Csupán annyit tudunk minderről, hogy ilyen magára hagyatóságban jog még nem létezett. Még sohasem fordult elő, hogy egyedül a jogtól várták volna egy társadalom összetartását. Optimizmusunk ezért mai állapotaink jövőjéről folytathatóságában feltétlen aligha lehet.

S azt, hogy mi is felbontottuk jogunkat egy ilyen nemcsak életképtelen, de egyben életellenesen életidegen képződménnyé, nem a Nyugat kényszerítette ránk (bár ösztönözhetette), s túlélő, majd hatalomba fokozatosan növekedő magabiztossággal visszaszerveződő kommunistáink is csak csendben tapsikolhattak ezen *sui generis* magyar jogászai teljesítményünkön. Mert megkérdőjelezetlenül azon vezető jogászaiknak sok év kényelemszeretetétől és bárminemű radikális lépésmegvételtől visszariadó s így a nemzeti jövő számára aligha hasznos kifinomultságából adódó összműve ez, akiket egyébként konzervatív világképükért és keresztény háttérükért, no meg majdnem végtelen műveltségükért szoktunk tisztelni. S Alkotmánybíróságunk produktumaként azért szoktuk említeni, mert harsányságában, agresszív önigenlésében, türelmetlen tukmálásában már

a néhány első megalapozó évben tetten érhető lett efelé egyirányúan navigáló szívós küzdelme.

Azóta általános lett igencsak viszonylagos hasznainak az élvezete, s az új generációk szocializálása immár ennek kizárólagos természetességével s így kétségbevonhatatlanságával kezdődik. Egyetlen, azóta már sikerrel jelentéktelenített árnyoldalát pedig a tülekedő jelszavak közt nem szokták felemlíteni, jelesül, hogy csupán a nemzetnek, közös ügyünknek a képviselése hiányzik belőle. Márpedig ha pontosan ebben összegződött dicső átmenetünk, melyben – világszerte, hallatlanul – nálunk esett meg, hogy egy egész népességet évtizedeken keresztül zengedeztessenek 'jogi', 'jogszerű', 'jogállami' megoldáskereséseink mindenkinek üdvöt biztosító közboldogságáról, úgy már az is sanda színben tűnhet fel, ha mindennek első számú szerzője, midőn könnyezve emlékezik első miniszterelnökünkre, a számára legnagyobb jelzővel ruhazza fel, mi csak képzeletvilágában eszébe jut: dr. Antall „alkotmányos ember” volt.⁴ Ami legempathikusabb értelmezés szerint sem jelenthet mást, mint hogy nemzete fundamentális értékét áldozta fel egy eszközérték kedvéért.

Támogató szerep helyett

Azt jelentené-e mindez, hogy nem szeretjük vagy becsüljük eléggé a jogbiztonságot? Aligha; különösen a kommunizmus hosszú kártétele után. A jog és jogász bölcsesége azonban már a római jog korában sem valamiféle egytényezőjűségen, a végletes leegyszerűsítés és a mechanikus motorizálás bravúráján nyugodott. Jogászai műveltségéről pontosan akkor és annyiban beszélünk, amikor az egyes korok sikerrel járnak abban, hogy joguk viszonylagos hajlékonyságát s egész jogi berendezkedésük adaptációs készségét mindenkori szükségüknek megfelelően biztosítsák. Ennek pedig egyik lehetséges ellene a romlott *simplicitas*, mely csábítóan ejtheti meg a lelkeket, ám eddig minden megkísérlése tetemes kárral és a jog szövetének szétesésével járt, tartós hasznot azonban aligha hozott. Merthogy a jog mindig is posztulátumok, kívánalmak, desiderátumok, kritériumszerű eszmény-megfogalmazások többségével élt. Ennek egyik klasszikus megfogalmazása a XX. századelő német dilemmája, mely az I. világháború előtti békeidők viszonylagos meg-

állapodottságában még jogbiztonság / célszerűség / igazságosság sorrendjével élt, míg az őt is áldozattá tevő náciizmus keserű tapasztalata meg nem fontoltatta véle, hogy az igazságosság minimumának az alapvető biztosítottsága nélkül bizony az egész vállalkozás mit sem ér.⁵

Mindez összegződik abban az ősi felismerésben is, hogy a jog jogászai bölcsesség dolga: *ars iuris*, vagyis moralitásban, élettapasztalatban, mások sorsáért felelős gondolkodásban érett emberek mesterségbéli művészetete, amelynek formalisztikus kicsavarása, természetéből kiforgatása, egyéni érdekek felé hajlító kiegyenlítőlen torzítása aligha más, mint amit már Luther ostromozott, amikor korának felszabadultságban tobzódozó szellemét érzékelve megtagadta, hogy a hivatását csűrés-csavarásban kiélő jogász egyáltalán jó keresztény lehetne, s rabulisztikával, talmudizmussal, természetes tárgyukat megcsúfoló s elfogultan érdek-hajszoló szellemi önkielégtetéssel vádolta őket.⁶

Mert tudnunk kell, hogy a jog az ember civilizációs produktuma. Nem válhat hát sem emberellenes, sem elidegenülten nemzetrontó hatalommá. Sok évszázad lankadatlan fáradságával végzett kiegyensúlyozott művelése pedig időközben a magyar történeti joggyakorlatban is kifejlesztette mindazon kellő eszköztárat és készségeket, hogy általa rendkívüli helyzeteket úgyszintén megfelelően kezelni lehessen. (Ez az, amit a régi jogászság lecserélésével nyilván az elsők közt dobtak sutba a kommunista diktatúra idején; s a jelek szerint csak egy a társadalom önreformjában kulminálódó nemzeti honvédelem vívhatja ki, hogy formalisztikus kalodába zártan mesterségesen generált állítólagos jogállamiságunkat felváltva ez ismét méltó helyére visszakerüljön.)

Lényege pedig nem egy *bravado* kiállás valamilyen apodiktikusan beállított következtetés mellett vagy ellen, azért, hogy valaminő igény feltétlen befogadásra vagy eleve elvetésre leljen, hanem az, hogy főként konfliktushelyzetben (és a tisztességes, kellően mély gondolkodású bíró aligha lát konfliktusmentesnek egy látszólag egyszerű ügyet sem) egyként védendő értékek, tisztelendő szabályok és még figyelembe vehető elvek közt mérlegelést megejtessen, egyensúlyozást, kiegyenlítést, s végső soron a lelkiismeret azonosulásával, meggyőződéssel vállalható döntést biztosítson. Ezért nem helyettesítheti paragrafus-automata sem őt, hiszen mindig egyszersmind személyes döntéshozónak kell lennie.

4 Solyom László in *Magyar Nemzet* LXVI (2003. december 13. szombat) 290, Magazin a halál évfordulóján.

5 Gustav Radbruch tollából *Grundzüge der Rechtsphilosophie* (Leipzig: Quelle & Meyer 1914) xi + 215 o. és *Rechtsphilosophie* 4. Aufl. besorgt Erik Wolf (Stuttgart: Koehler 1950)

391 o. a *Gerechtigkeit / Zweckmäßigkeit / Rechtssicherheit* rangsoráról.

6 E gyökéretzből ered a „Juristen, böse Christen” XIV. század eleji, Luthernél már a katolikus kánonjogászok rabulisztikáját célba vevő mondása. Lásd <http://de.wikipedia.org/wiki/Juristen,_böse_Christen>.

Meddig jutottunk?

Ha a jogot és bölcsességét hosszú szerves fejlődés termékének tekintjük, úgy civilizációs érettségben talán még az utolsó ún. békeévek fejlettségéhez sem érkeztünk – vissza. Akkor van-e mit egyáltalán folytatnunk? Vagy újrakezdenünk kellene, hátrahagyva a kommunizmus bukása utáni iránytévesztést, ha lenne s lehetne egyáltalán újrakezés a történelemben?

Kormányprogram aligha szólhat egy általános társadalmi szellemi megújulás igényéről. De ünnepi dikció emlegetheti, részletezheti, néhány legkívánatosabb irányát ki is jelölheti. Az eddig elhangzottak közül leginkább a természetes értelem, mindennapi erkölcsünk és gondolkodásunk, és magatartásformáinknak végre saját természetes jussára visszajuttatása tűnik a legfontosabbnak. Annak módszertani vezérlő gondolat gyanánt elfogadását jelenti ez, hogy semmiféle mesterséges indok vagy konstrukció (bármiféle pénzügyi, gazdasági vagy jogász körökből, avagy vízügyi vagy egyéb követhetle-

nül ezoterikus belátásból eredjen is) végső soron nem írhatja felül józan eszünk belátását. Vissza kell hát találnunk magunkhoz; saját erőnkre rá kell újból ébrednünk.

Hallatlan feladat ez; de vállalható s vállalandó. Még ha sokat követel is; még ha csakis annak tisztázásával indulhat is, hogy egyelőre még az út elején állunk.

Zárszóként ezért aligha mondhatnék mást, annál világosabbat és őszintébbet, mint amit a háborús angol miniszterelnök mondott kormányalakítása után, belépve a parlament alsóházába: „Nem ígérhetek mást, csak vért, gyötrelmet, könnyeket és verejtéket.”⁷

7 Winston Churchill, 1940. május 13-án: „I would say to the House as I said to those who have joined this government: I have nothing to offer but blood, toil, tears and sweat. We have before us an ordeal of the most grievous kind. We have before us many, many long months of struggle and of suffering.” A <http://en.wikipedia.org/wiki/Blood,_toil,_tears,_and_sweat> vezet vissza ezt korábbi szóhasználatra Giuseppe Garibaldi (1849), majd Theodore Roosevelt (1917) részéről.

BENKE LÁSZLÓ

Jack Londonhoz, Az élet szerelme írójához

*Jack, Jack,
te még tudtad:
„vagy a farkas vagy én”;*

*aranyra,
gazdagságra vágytál,
nem telt már morzsányi kenyérre se,
te még tudtad
miért csinálják
a szegénységet és a gazdagságot,
te még valódi nagy kalandért
mehettél északra föl,*

*s megrakódva,
éhezéstől elgyötörve
szórhattad szét aranyrögöd,
aranyporod,*

*s a tócsa tükrében saját arcodtól
elborzadva
mégsem adhattad föl,*

*a beteg farkas éhes szája elől
foggal és körömmel
védhetted az életed,*

*Jack, Jack,
szent őszám
az alaszakai éjben,
te még szemtől-szembe kaptad a végzetet:
„vagy a farkas vagy én”,*

*a küzdő fenevad
elharapta volna torkod,
de ahogy az övét te haraptad el*

*s vére szádba csorgott,
visszatért testedbe az élet szerelme –*

*Jack, Jack,
de hát miféle szerelem ez az élet szerelme.*

SALAMON KONRÁD

A népi gondolat időszerűsége

A népi gondolat időszerűsége a harmadik út időszerűsége. Nem véletlen, hogy a különböző bal-, illetve jobboldali féligazságokat általános érvényűvé erőltetni akaró XX. században újra és újra felvetődött a harmadik út gondolata.

A bal-, illetve jobboldali pártok között a centrupártok akár harmadikutas pártoknak is tekinthetők, amennyiben egyaránt képviselik a korábban csak a bal-, illetve csak a jobboldalt jellemző értékeket. Azaz a baloldaltól az emberi és polgári szabadságjogok maradéktalan érvényesülésének és a szociális igazságosságnak a követelményét, a jobboldaltól pedig a nemzeti eszmények és hagyományok iránti tiszteletnek és a szerves fejlődésnek a gondolatát. Magyarországon e két értékrendszer szintézisét a két világháború között a népi mozgalom teremtette meg.

A XX. századi magyar társadalom kialakulásának történelmi előzménye, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése, majd a kiegyezés után féldalás társadalmi átalakulás kezdődött el az országban. Ennek következtében az ipar és a kereskedelem, tehát a *városi Magyarország* fejlődése szabad utat kapott, és látványos eredményeket ért el. Ezzel szemben az ország lakosságának több mint felét kitevő mezőgazdasági népesség – a *vidéki Magyarország* – zsákutcába jutott, mert a jobbágyosság felszabadult ugyan, de a későbbiekben a nagybirtokrendszer érinthetlensége miatt lehetetlenné vált a földhöz jutása, azaz a polgárosodása.

Az 1918–19-et követő ellenforradalom visszaállította az őszirózsás forradalom előtti állapotokat. Ennek során semmissé nyilvánította a polgári kormányzat 1919 februárjára megalkotott földreformtörvényét is, amely az 500 holdon felül kisajátított birtokokból akart – átlagban 13 holdas – családi parasztgazdaságokat kialakítani. Felszámolta továbbá a kisgazdapárt 1920-as sikeres politikai fellépésének következményeit, sőt lényegében magát a pártot is. Így a vidéki Magyarország az 1920-as évek elején ismét politikai képviselet nélkül maradt.

A hatalomra jutott jobboldalhoz hasonlóan a baloldal, azaz a polgári és szociáldemokrata pártok is ott

folytatták, ahol 1919-ben abbahagyták. Küzdöttek ugyan a demokratikus jogokért és a szociális igazságosságért, de többségükben képtelenek voltak megérteni a földreform és a nemzeti kérdés fontosságát.

A falukutatás lényege, hogy az ország megismerje a magyar társadalom – jelentős részében nagyon rossz körülmények között élő – több mint ötven százalékának az életét, és tudomásul vegye, hogy szükséges a vidéki Magyarország jövőjére vonatkozó elképzelések megfogalmazása is. Mert nem lehet demokráciát csinálni az ország több mint felét kitevő parasztság érdemi és cselekvő politikai részvétele nélkül.

A népi mozgalom legjelentősebb képviselői általában balról, azaz a változást akarók oldaláról indultak, mint Illyés Gyula és Németh László, hogy az 1930-as évek elejére annál keserűbben kelljen csalódnium. Illyés szavával: a „szocializmus egyre jobban szűkült és elzárkózott, egyre jobban csak munkáskérdés akart lenni... A szocializmus elfeledte, hogy nemcsak a társadalmi, de a szellemi szabadságharcoknak is örököse és így elfeledték ezt a tömegek is.” Továbbá a szocializmus csak anyagi tudatra nevelt, de „megfeledkezett a szellemről, amely az anyagi és pillanatnyi jogok tudata mellett a tömegeket történelmi tudatra nevelhette volna...”¹

Németh László pedig így foglalta össze a marxizmusnak a szocializmus elleni bűneit: „szellemi nyűgévé lett a mozgalomnak; elriasztja tőle a kor vezérszemléit, s elzárja a kor vezérszemléitől a mozgalomba kerülteket; bukott polgárokat ültet a munkásság nyakára, akik műveltség-csömörükben szembeállítják az emberi lehetőségekre kíváncsi feltörekvő munkást a hagyománnyal, melyet polgárinak bélyegeznek; lesüllyeszti a munkásvezetők színvonalát, s mint Oroszországban láttuk, a korlátoltság kiválasztását indítja meg köztük; a betű képmutatására tanítja a 'felszabadult' embert, tétel-facsaró teológusokat és dogmákkal öltöztetett csörtetőket táplál, az érzés és gondolkodás hűségét megbünteti.”²

Mivel a marxista szocializmus alapkérdésnek tekintette a magántulajdonhoz való viszonyt, Németh erre is válaszolt: „A probléma súlypontja... egyáltalán nem ott van, hogy szentség-e a magántulajdon vagy sem. A lényeges kérdés: állami alkalmazott legyen-e a termelő, ahogy a szocialisták gondolják, vagy egy országos termelési terv keretei közt viszonylag független vállalkozó. (...) El lehet képzelni a tervgazdaságot is, mint a vállalkozások hűbériségét, ahol a magántulajdon helyébe a munkabizomány lép: a 'birtokos' felelős a közösségnek, a közös terv szolgáltatásokat szab ki rá, de megőrzi a nagy kollektív kereten belül egyéni függetlenségét; kifelé a rendszer része, de benn a maga udvarán a maga ura.”³ Ezt annál is fontosabbnak tartot-

1 Illyés Gyula: Szocializmus szocialisták nélkül. A Toll. 1933. 5. (szept.) sz.

2 Németh László: Marxizmus és szocializmus (Válasz nyílt levélre). In: N. L. A minőség forradalma. Bp. 1992. I. 567.

3 Németh László: Új politika. Id. h. 549.

ta, mert a „marxizmus a múltból kiszakadt béresek szocializmusa”, ezzel szemben a minőségszocializmusnak is nevezett harmadik út „a hagyománnyal kapcsolatban tartó vállalkozóké.”⁴ Ennek kapcsán – a nem éppen vonzó szovjet példára tekintve – külön is hangsúlyozta, hogy „Európa háromezer éves génusza a vállalkozó kedv se essék áldozatul a keleti kultúrák végzetének: a bürokráciának.”⁵ S mivel a marxisták állandóan azt hangoztatták, hogy a „vagyonközösség és a magángazdaság közt harmadik út nincs”, velük szemben állította a szövetkezeti szocializmus gondolatát megfogalmazó Németh László: van „egy harmadik út s van egy szocializmus, amely nem marxizmus.”⁶

Ennek a „szövetkezeti szocializmusként” is emlegetett gazdasági elképzelésnek, azaz az egyes termelő egységek önállóságának felelt meg a népiek demokrácia felfogása, a napjainkban is legkorszerűbbnek tartott önkormányzati demokrácia.

A harmadik út a reform-konzervatív válni képtelen magyar jobboldal, illetve a nemzeti eszményekkel szemben állandóan gyanakvó és a XIX. században megfogalmazott tanaihoz jelentős részben dogmatikusan ragaszkodó baloldal között húzódott. A népiek e két féloldalas irányzat értékeit szintetizálva, egy nemzetelvű korszerűsítési program alapjait fogalmazták meg, amely másképp fogalmazva egy határozott változást óhajtó, konzervatív modernizációs irányzatnak is tekinthető.

Az elmondottak következtében nemcsak a hatalmon lévő jobboldal, de az ellenzéki baloldal is keményen támadta a népieket, s ez utóbbi – szerencsétlen elnevezéssel – népi-urbánus vitaként vált ismertté. Ugyanis ha e két irányzatot annak nevezték volna, ami, azaz a népieket nemzeti demokratáknak, az urbánusokat pedig radikális demokratáknak, akkor rögtön érthetővé válik, hogy miben különböztek egymástól, s miért vitatkoztak. A radikális demokrata urbánusok ugyanis eleve Nyugat-ellenességet láttak a nemzeti demokrata népieknek a liberális kapitalizmussal kapcsolatos fenntartásaiban, nemzeti elkötelezettségüket pedig nacionalizmusnak, sőt szélsőjobbaldaliságnak bélyegezték.

A harmadik út magában foglalta a liberális kapitalizmus és a despotikus szocializmus együttes elvetésének gondolatát is, amit elsősorban Bibó István fejtett ki az

1956-os forradalom leverése után: „ez a kapitalizmusra és kommunizmusra felszabdalt világ valójában rémképek ellen és álproblémákkal küzd. E rémképek középpontja ortodox kapitalistáknak és ortodox kommunistáknak az a közös előítélete, hogy a szocializmus, azaz a kizsákmányolás mentes társadalom eredményesen nem valósítható meg másképpen, mint a szabadság nyugati technikáinak a hosszú időre való elvetésével. Ezzel szemben harmadikutas – valójában egyetlen lehetséges utas – mindenki, aki azt vallja, hogy a kizsákmányolás felszámolására irányuló szocialista célkitűzés maga sem más, mint a többi emberi szabadság felé haladó egyetemes fejlődés egyik állomása, s a kizsákmányolás elleni harc nem jelentheti, sőt nem is tűrheti a politikai és közéleti szabadság már kidolgozott formáinak az elvetését.”⁷

Bibó külön is szólt a magántulajdon kérdéséről: „A botránkozás középpontja nem maga a szabad vállalkozás, mely az emberi szabadságnak igen lényeges vívmánya, hanem az, hogy a kapitalizmus a maga intézményeivel nemcsak hogy konzerválja a társadalmi birtokállományt, hanem új lehetőségeket nyit a nagyvagyon képződés amaz ősi formái számára, melyek messze a kapitalizmus, a szabad vállalkozás és a jogállam létrejövetele előtt, évezredek óta ismeretesek: a jogi formákba burkolt erőszak, az államhatalommal való visszaélés, közvagyon vagy közösségi vagyon kisajátítása, államhatalmi koncessziók, korrupció és politikai intrika.”

Bibó – a szociális piacgazdaság, azaz az átmenetileg megvalósuló harmadik út sikerei alapján – akkor még abban reménykedhetett, hogy „Nyugaton lassan, de biztosan a szegények gazdagabbak, a gazdagok szegényebbek lesznek”.⁸

Ma már nyilvánvaló, hogy az 1970-es évektől épp ellenkező folyamatok indultak el, s a társadalmak kettészakadása, a társadalmi feszültségek növekedése még idősebbé tette a harmadik út gondolatát és a harmadikutas politikát, ami *Anthony Giddens* brit politológus megfogalmazásában nem más, mint hogy „egyszerre próbál túllépni a régi típusú szociáldemokrácián és a neoliberalizmuson.”⁹ Ha a népi mozgalomban megfogalmazódott elképzelésekre gondolunk, a kijelentéssel egyetérthetünk.

A harmadik út tehát több mint a magyar helyzet megoldására tett javaslat. Mert a tőkés gazdasági rendszer – ismét Bibót idézve – minden rugalmassága és teljesítőképesége ellenére „sokszorosán megfogyzott formájában sem képes az erkölcsi elégtelenségnek azt az érzését megszüntetni, melyet az emberek nagy százalékában újra meg újra kivált.”¹⁰

S a közelmúlt története kapcsán vessünk egy pillantást II. János Pál pápa 1991-ben kiadott *Centesimus Annus* kezdetű enciklikájába, ahol a következő szavak

4 Németh László: Töredékek a reformból. Id. h. 666.

5 Németh László: Az értelmiség önérzete. Id. h. II. 1175.

6 Németh László: Töredékek a reformból. Id. h.

7 Bibó István: Emlékirat. In: Válogatott tanulmányok. Bp. 1990. IV. 222–223.

8 Uo. 231.

9 Anthony Giddens: A Harmadik út. Bp. 1999. 37.

10 Uo. 231.

olvashatók: „Fennáll a veszélye annak, hogy olyan radikális kapitalista ideológia terjed el, amely... vakon bízik abban, hogy a piac erőinek szabad fejlődése mindent meg fog oldani.”¹¹ A kapitalista és kommunista rendszerrel szemben tehát csak a „szabad munka, a vállalkozás és az együttműködés társadalma” jelent alternatívát. Ez nem áll szemben a piaccal, de igényli, hogy az állam megfelelőképpen szabályozza az egész társadalom alapvető szükségleteinek kielégítését.”¹²

Az eddig elmondottakból kiderülhetett, hogy mint történész nemcsak kutattam a harmadik út kérdéskörét, de magam is ezt a nézetet vallom, annak ellenére, hogy ez az eszme a kommunizmus 1989-es bukása idején sem tudott politikai erővé válni. Ennek ellenére meggyőződésem, hogy az euroamerikai civilizáció

nagy baját a legfájdalommentesebben a harmadik út eszméje alapján sikerülhet meggyógyítani. Mert a diktatúrákból demokráciákká alakult kelet-közép-európai országokban is megjelenő hatalmas vagyoni különbségek, a jórészt gyanús körülmények között, látványosan dúsgazdaggá válók kis körének önzése és a nagyon sokak nélkülözése miatti felháborodás, valamint a nemzetközivé vált, globalizálódott, egész országokat, sőt világrészeket kezében tartó és ellenőrizhetetlen multinacionális tőkével szembeni világméretű ellenszenv fokozódása szerencsés esetben egy – a lényegét tekintve – harmadikutas megoldást kényszeríthet ki.

11 Az egyház társadalmi tanítása. Bp. é. n. 568.

12 Uo. 561.

KELEBI KISS ISTVÁN

Ostyavers

*idegen a mese arca
az anyahang már kő alatt
rozsdás avarral takarva
ami csodákból megmaradt*

*vonalkód-kerítés mögül
leskelődsz várod önmagad
csak postás jön biciklin ül
portósan hozza sorsodat*

*a tűzben hintaló nyerít
rád fagynak emlékek szavak
nyelveden csöpp ostyaversek
vigyázzák tisztaságodat*

Tőmondatnyi táj

*A tócsa nikkelt e délután
(nagy alkimista) rézzé gyúrja át,
hever az udvar, tőmondatnyi táj,
akár a pont, kút zárja le, tovább*

*nem bővíthető, de órákon át
olvastam mégis, mert egymás után,
percenként változtatva nyelvtanát,
mást és mást jelentett, pedig a nyár;*

*(maga a regény) mit sem változott.
Hallom, tojásörömtől kotkodál
a tyúk, piciny gyíkpenge cikkan el,*

*egy apró bogáron kigyúl a jel,
tán félek is, hisz még gyerek vagyok.
Anyá izgatott, holnap jön Apám.*

BERTA ZSOLT
**Magyarok vagyunk,
 vagy mi az isten?!**

Az alapkiképzés után, az új századomban írnok lettem, ami különleges, kivételezett helyzetet jelent. Az írnok mindig tudja, kit kell feltétlenül hazaengedni családi- vagy nőügy miatt, ki beteg, kinek halt meg valakije. Ezért a századparancsnok egy idő után nagyban támaszkodik rá, és általában hagyja, hogy ő döntsön helyette az eltávozásokat, kimaradásokat, szabadságokat illetően. Már csak azért is, hogy neki ne kelljen ezzel bíbelődni.

Semmi sincs és semmi nem történhet a laktanyában, ami a sorkatonára szemében felérne a laktanya elhagyásával. Semmi. Tehát az írnoknak mindenki igyekszik a kedvére tenni. Az írnoknak nem kell szolgálatba járnia. A kifogásait, hogy miért nem vesz részt a gyakorlaton vagy az éjszakai lövészetben, soha, senki nem firtatja. Az írnok jóban van a laktanya más kivételezettjeivel, mint például a szakácsok vagy a stúdiósok, ezért azt eszik, amit akar, és akkor néz filmet, amikor akar. Az írnok biciskáját az elhelyezésben a lakatosok tökéletesre élezzik, ruhacsereket neki mindig új nadrág és zubbony jut, és az írnok soha nem felsőágyas. A reggeli tornán sem kell részt vennie, mert míg a többiek a sötét hajnal farkasordító hidegében az udvaron szaladgálnak és gimnasztikáznak, addig ő az ágyakat ellenőrző ügyeletes tiszt elöl bezárkózik a századparancsnoki irodába, s álmos fejét az íróasztalra hajtva édesdeden alszik még fél órát. Ha a reggelire sem térne magához, a kijelölt kopasz elhozza az étkezdéből az adagját. Az írnok disznóságait soha, senki nem jelenti. És még sorolhatnám. De mindehhez túl kell élni az első időszakot, mert amíg az írnok kopasz, addig az öreg írnok kényének-kedvének a kiszolgáltattottja, s a kiváltságokból csak kevés jut neki, viszont a munka egésze a nyakába szakad.

Ennek megfelelően nappal a hétköznapi katonák hétköznapijait éltem, vagyis gyakorlatoztam, szolgálatot adtam, különböző hadászati és határvédelmi szakkiképzéseken vettem részt. Délután öttől pedig öreg írnokom, Novák Előd türelmetlenül elhadart oktatásában részesültem az előjegyzési napló vezetését, a szabadságlevelek kiállítását, heti kiképzési és takarítási terv elkészítését, havi zsoldok, étkezési pénzek, raktárkészletek, véradások nyilvántartását és a fegyverjegyzéket illetően. És még sorolhatnám. Előd közben folyton az óráját nézte, már kimenőruhában toporgott felettem, és minden kérdésemre azzal kezdte a választ:

– Hát ez nem igaz, ilyen egy kibaszott hülye kopasz, hogy nekem mért mindig ilyenek jutnak?!

Elődnek családi-szociális okokból nem másfél évet kellett szolgálnia, mint nekünk, hanem csak egyet. Tehát egy hete még kopasz volt maga is, de mivel immár csak fél éve volt hátra, azonnal az „öreg” jelzőt akasztotta magára, nagyvonalúan kihagyva a második időszakot jelentő „gumi” titulust. Vagyis előttem még soha egyetlen kopasz sem „jutott” neki.

Mielőtt elhagyta volna a laktanyát, ellátott azokkal a munkákkal, amelyeket neki kellett volna napközben megcsinálnia, aztán elsöpört. Hajnalig görnyedtem az íróasztal fölött, hogy aztán néhány órás alvás után fél hatkor tornázni induljak. Előd ugyanakkor megérkezve a századraktár zárt ajtaja mögött, a tiszta gyakorlók, törölközők és takarók megnyugtató biztonságában és melegében édes álomra hajtotta mata részeg fejét.

Kizsákmányolásom által keletkezett szabadidejét Előd kungfu-, akció-, és pornófilm nézéssel, csocsózással és rexezéssel, valamint a raktári készletekkel való sefteléssel és az étkezési pénzek sikkasztásával töltötte ki. A titoktartásomat egy-egy tubus bakancspucoló Bagarollal, tiszta törölközővel, konzervvel vélte megváltani, miközben nem győzte hangsúlyozni, hogy az ilyen ajándékokat csak különleges jóindulatának és főúri nagyvonalúságának köszönhetem, hiszen az, hogy írnokot csinált belőlem, önmagában is pofátlanul szerencsés fickóvá tett. Előd távollétében megejtett óvatos tapogatózásomra, miszerint vajon miként dobhatnám el magamtól pofátlan szerencsémeket, századparancsnokunk határozottan nemet mondott.

– Mi a fasz...?! Ez nem kívánságműsor, bassza meg! Ez parancs!

Így hát nem volt mit tennem, vártam, hogy kiteljen az időm, s nyakamba szakadjon mindaz a jólét, amit rabtartó gazdám oly felhőtlenül élvezett.

Ahogy kiokosodtam a katonai adminisztrációban, Előd már néhanapján sem nézett a körmömre, s bár hivatalosan ő maradt a századírnok, hamarosan a magam hatáskörében döntöttem a kimaradásokról, eltávozásokról, szabadságokról. Minden egyes pénteken elkéredzkedtem magam is, de Előd sosem engedett el.

– Mindkét írnok nem lehet távol, kopasz! – felelte és röhögött. – Majd a jövő héten.

De a jövő héten megint ugyanezt mondta. Úgyhogy egy idő után magam elengedtem magamat. Sok üveg pálinka és sok csik cigaretta, valamint egy tavalyi Bíró Ica falinaptár fejében beszereztem egy szabadságlevél-tömböt és egy körletelhagyási könyvecskét, s azontúl ezek segítségével elhagyogattam a laktanyát. Ha nagy ritkán létszámenőrzés volt, akkor a folyosón felsora-

kozott álmos, egyforma pizsamás század egyik előre megbízott tagja a saját és az én nevem hallatán is beüvöltötte, hogy „jelen”.

Egy hétfő hajnalon hétfégi eltávról érkeztem vissza. A század folyosóján megálltam az alegység-ügyeletesi asztal mellett, és kiraktam rá a töltött csirkét és a pálinkás-üveget. Nyisztor szakaszvezető meghúzta az üveget, és felém nyújtotta. Aztán letépte a csirke egyik combját. Beleharapott, és csámcsogva közölte:

– A Novák keresett éjjel. Látta, hogy üres az ágyad.

Ez kellemetlenül ért és meglepett. Előd minden hétvégén hazament, és (külön engedéllyel) csak hétfőn délelőtt érkezett meg.

– És mit mondtál neki?

– Hogy a műhelyknél zsupgázol. Nem szólt semmit, de láttam, hogy nem hiszi el.

Halkan óvakodtam be a körletbe. A szokásos lábszag, szellőzetlen bűz és horkolás közepette óvatosan settenkedtem a sötétben az ágyam felé, de egyszer csak felgyulladt a villany. A kapcsoló Előd ágya fölött volt.

– Miből lesz a cserebogár!

Végigmért a kimenőruhámban, aztán lekapcsolta a lámpát.

Attól kezdve kiterjesztette rám a maga kiváltságait. Az írni munkára való hivatkozással minden gyakorlatról és kiképzésről kimentett, és vitt magával csocsózni, tétlenül heverni a lógósok rejtekhelyein, enni a konyhára, kávézni a kantinba. (Nem beszélve a stúdióban zártkörűen működő videofilm klubról, ahol olyan alapműveket tekinthettem meg, mint például a Delta Kommandó, Chuck Norris-szal a főszerepben.) Előd jóindulata és kedvessége elfeledtette velem a korábbi sérelmeket, összebarátkoztunk. A kopasznyúzó, önző, kapzsi, lusta és élvhajhász fickó egy csapásra ügyes, kedves és intelligens sráccá vált, aki úgy boldogul, ahogy tud. Megértettem, hogy velem szembeni gonoszága tulajdonképpen csak atyai szigor, s a nevelésem része volt. Hogy ez bizony a hadsereg, vagy ha úgy tetszik, az élet törvénye. És én kibírtam, megfelelttem, beavatott harcos lettem, akinek jogai vannak! Előd még azt is megengedte, hogy rendes papírral hazamenjek hétvégenként, feltéve, ha minden munkát elvégeztem.

Karácsony előtt nem sokkal egy este Előd, én és egy nememlékszemkicsoda kimenőruhát öltöttünk, felszálltunk a buszra, és a város felé vettük az irányt. A Szalma téren a Nefejejs bisztrót választottuk. Leültünk a piros műbőr stólikra a kör alakú

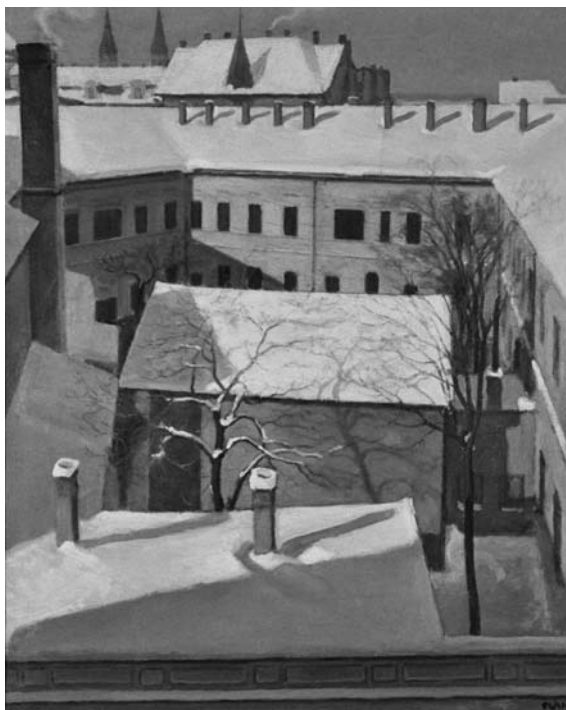
presszóasztalok egyikéhez, s megkezdtük az úgynevezett szórakozást. A szórakozás előrehaladtával egyre érzelmesebben, egyre hangosabban beszélgettünk. Elmondtuk addigi életünket. Bemutattuk családtagjainkat. Beszámoltunk legmélyebb szerelmünkről. Elmeséltük egy-egy nagy szegyenünket, amit még („isten látja lelkemet, drága barátom!”) soha, senki előtt nem fedtünk fel. A végére mi hárman lettünk a világon a legjobb barátok, annyira szerettük egymást, hogy azt már nem is lehetséges elviselni. Meghitt ordításunkat erőteljes csissegés zavarta meg. Körülnéztünk, ki meri félbeszakítani a mi

legeslegdrágább barátunkat, hát látjuk, hogy az egész kocsmában némán bámulja a magasra helyezett tévét. A pultoslány pedig egy széken állva éppen felhangosítja. Utcákat láttunk és tüntető tömeget, civileket és katonákat, fegyverteleneket és fegyvereseket. Lövések dörrentek, füstfelhők emelkedtek, vízágyúk lötték a tüntetőket. Összeszorult a gyomrom, amint egy rohanó férfit géppisztolytűz lökött a falnak.

– Mi a lófütty? – kérdezte bambán Előd. – Hol van ez?

– Románia – felelte valaki –, Temesvár.

Némán figyeltük a csetepatét, nem sok kép volt, egy idő után azt a keveset ismételték, amit már láttunk. A műsorvezetőtől megtudtuk, hogy más román nagyvárosokban is, Bukarestben is áll a bál, és hogy Romániában kitört a rezsim elleni forradalom, és ez az egész Temesváron, egy magyar református pap ügyének kapcsán robbant ki. És hogy ebben a percben is tüntetések és harcok zajlanak országszerte, és a Securitate emberei gyilkolják a népet. Egészen megilletődtem, s heves szeretetet öntött el a tüntetők és a forradalmárok iránt. Még a szemem is könnybe lábadt, amikor eszembe jutott, hogy bizonyára rengeteg magyar is verekszik a hírhedt román halálbrigáddal. De senki sem akadt a kocsmában, akire ne lettek volna

Oláh Sándor festménye

hatással a látottak és hallottak. Előd lassan, lobogó szemmel felemelkedett, közel ment a tévéhez, majdnem aláállt, vigyázzba vágta magát, és magasra emelt állal csüggött a képernyőn.

– Kurva románok! – csikorogta. – Rohadt Securitate!

Percekig állt ott, s amikor megfordult, az arca csupa könny volt! Száját kínlódva szorította össze, a szeme tüzelt, a keze remegett. Döbönt tekintetünkre így szólt:

– Nem szégyellek könnyeket ontani, miközben magyar testvéreim odaát a vérüket hullatják a szabadságért és a függetlenségért!

– Na, azért akad ott néhány román is! – szólt közbe egy hang.

Előd türelmetlen mozdulatot tett a kezével.

– Nem az a lényeg! – és a magasba lökte öklét. – Emberek! Fel romániai magyar testvéreink megsegítésére!

– És a románokéra! – mondta ugyanaz a hang.

– Nem maradhatunk tétlenek egy ilyen történelmi pillanatban! – folytatta Előd felindultságtól elcsukló hangon. – Talán veszélyben a haza, veszélyben a nemzet!

Magyarok vagyunk vagy mi az isten?!

Egy új Előd állt előttem, egy lánglelkű harcos költő. Ragyogott a szememben, amint megismertem új oldalát, a hazáját, honfitársait és a szabadságot szenvedélyesen szerető és tisztelő ifjú hőst. Magam is meghatódtam, s velünk együtt hatódott meg az egész kocsmá, az a néhány tucat ember, s mi bizonyosra vettük, hogy a többi kocsmákban is így vannak ezzel, s így vannak a kopott bérházakban és a lakótelepeken, a belvárosi tetőteraszos lakásokban és a villanegyedekben, és az éjszakai műszakokban és még a kórházakban is, és nyilvánvalóan egész Magyarország egyetlen nagy lángoló lélek, s hamarosan viharként zúdulunk át Erdélybe, hogy megvédjük véreinket!

– Azonnal vissza kell mennünk a laktanyába, hátha riadót fújnak! – jutott eszébe Elődnek, s már indult is.

– Ne siessen olyan nagyon, harcos! – szólalt meg újra az a hang. – Épp most mondja a hadügyminiszter, hogy nem rendelnek el semmilyen fokú készültséget!

A tévé felé fordultunk, ahol is Kárpáti Ferenc közölte velünk, hogy folyamatos kapcsolatban vannak a román hadügyminisztériummal, a helyzet semmilyen szintű katonai mozgósítást nem igényel, mert az ottani események nem fenyegetik Magyarország területi épségét, s más veszély sem...

Így hát maradtunk, s miközben a tévét néztük, még számtalan áldomást mondtunk és fogyasztottunk forradalmár testvéreinkért. Néhányszor meg is könnyeztük hatalmas nagy együvé tartozásunkat, s abban többször is megegyeztünk, hogy „magyarok vagyunk vagy mi az isten”.

Nemesen emelkedett hangulatban indultunk vissza éjfél tájban a laktanyába. Kint a Szalma téren katonai rendészek álltak elénk, igazoltatni akartak, mire Előd a nyakukba borult, testvéreknek és bajtársaknak nevezte őket, s kifejezte reményét, miszerint mi ésők majd vállvetve állunk a vérzivatarban, úgy védjük a szent magyar anyaföldet a mocskos román csizmáktól. Mire amazok – talán hogy annyira ne ragadtassuk el magunkat a nagy magyar testvériségtől – kitéptek a katonakönyvünkből egy-egy betétlapot.

A laktanyát hatalmas felbolydulásban találtuk. Teherautók motorja dohogott a telephelyen, a katonák hordták rájuk a felszerelést, a raktárak előtt fegyvert és löszert osztottak. A tisztékért dzsipet küldtek. Még hogy nem rendeltek el készültséget!

Amint a századosunk meglátott, magához intett minket. Előd vigyázzba vágta magát, s feszesen jelentkezett:

– Százados bajtárs! Novák örvezető harcszolgálatra jelentkezem!

A százados végigmért minket.

– Maguk hulla részegek! Jó lesz, ha összeszedik magukat, mert dolgozunk van! Egységeket vezényelünk Battonyára, a román határ mellé. Minden századból húsz főt. Készítsenek egy listát! Első körben önként jelentkezőket válasszanak!

Előd összeverte a bokáit.

– Százados bajtárs! A kopasz írnök bajtárssal együtt harci szolgálatra önként jelentkezőnk!

– Ne szórakozzon, Novák, maguk írnökök, itt van magukra szükség!

– Ránk most a hazának van első sorban szüksége!

A százados fújt egyet.

– Készítsék el azt a listát! Most! Ez parancs! Magukat ne merészeljék ráírni!

Előd öles léptekkel mérte a folyosót, míg én dolgoztam, és szidta a románokat. Egyszer csak eszébe jutott a fegyvere és elviharzott. Hat teli tárral és mindkettőnk géppisztolyával tért vissza. Én közben körbejártam a századot, elkészítettem a listát. Tizenkilenc srác jelentkezett önként. A százados megvakarta a fejét, segítségkérően nézett Elődre.

– Akkor egyet ki kell jelölni.

– A huszadik én leszek, százados bajtárs! –, jelentette ki Előd.

– Nem, nem – ingatta a fejét a százados – magának itt kell maradnia, Novák, és a kopasz is. Örüljenek neki!

– A kopasz már mindent tud, nekem meg kötelességem megvédeni a hazámat és honfitár...!

– Jobb, ha nyugton marad! Jó itt magának, higgye el! Ha odafajul a helyzet, ott majd nem papírgalacsinnal dobálóznak a románok.

Előd sértődötten nézett a századosra.

– Százados bajtárs! Ragaszkodom hozzá, hogy felírjon a listára! A magyar haza, akinek annyival tartozom, s odaát a magyar szabadságharcosok mind ezt kívánják tőlem. Már megbocsásson, százados bajtárs, de... – és kacsintott szilajul –, magyarok vagyunk vagy mi az isten?!

És mondta, mondta hévvel, szenvedéllyel, míg nem a százados a fejét csóválva, de beadta a derekát.

– Hát jól van, Novák, ha ennyire akarja, hát legyen. Menjen Battonyára! Csak meg ne bánja!

Felírtam a listára Elődöt, és gratuláltam neki. Fájdalmas, távolba révedő szemmel, gyenge mosollyal köszönte meg, homlokán már a hadba vonulók szomorkás felhője úszott.

A névsort bezártuk az irodába, a százados meghagyta, hogy Előd vigye magával a hajnali gyülekezésre. Aznap mindannyian felöltözve, fegyverrel az ágyak mellett tértünk aludni.

Négy előtt tíz perccel az alegység-ügyeletes körbejárt, és felébresztette a hús önkéntest. Akkor már valamelyest kijózanodtam, de így még rosszabb lett. Nem tudtam aludni, néztem, ahogy a tizedes a mozdulatlanul horkoló Elődöt rázza. Hiába.

– Hagyd, majd én! – mondtam neki, s kikászálódtam az ágyból.

Erős másnaposság kínzott. Felemeltem az asztal közepén álló vizeskancsót és ittam, aztán Elődnek is töltöttem egy pohárral. Az ágyához léptem, megráztam a vállát.

– Előd! Ébredni kell!

Semmi. Kitartóan rázogattam és szölongattam vagy egy percig, mire magához tért.

– Mi a fasz van? – kérdezte durcásan.

– Kelj fel, indulnod kell!

– Hova?

– Az alakuló térre, a gyülekezésre.

– Milyen gyülekezésre?

– Battonyára kell menetek, a román határhoz!

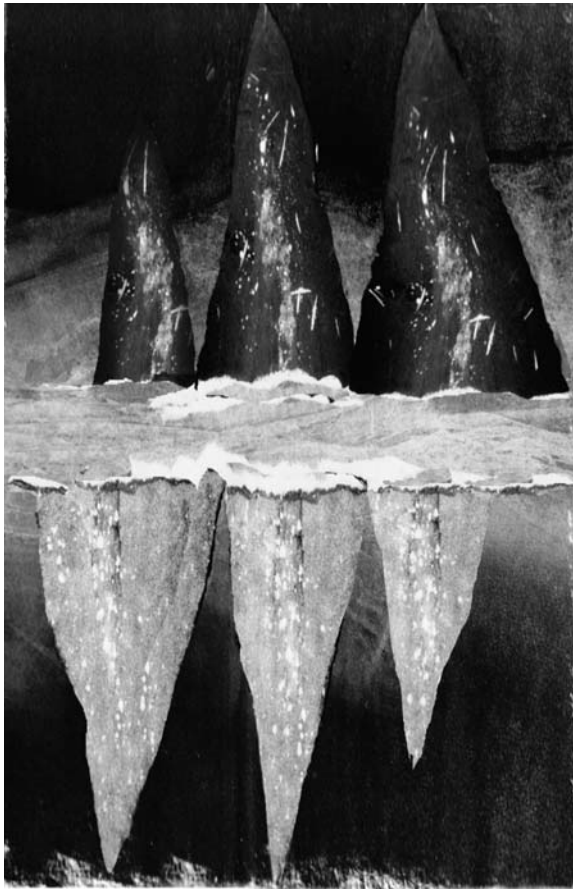
– Kinek?! Nekem?!

Nyeltem egyet.

– Tudod! Megvédeni a magyar hazát és szabadságharcos honfitársaidat.

Bambán és egyúttal dühösen meredt rám.

– Na menj a picsába!

Péter László

Visszafordult a falhoz, fejére húzta a takaróját. Tanácstalanul néztem a kezemben tartott pohár vizet. Megráztam Elődöt.

– Ha nem mész le, megfenyítenek. Felírtad magadat a listára. Harckészültségben komolyan veszik az ilyesmit.

Felült az ágyán, kiverte a kezemből a vizet.

– Húzzál már innen, kopasz! Nem érted, hogy nem megyek sehova?! Én írrok vagyok, baszki, nem tudod felfogni?

Azzal megint visszafeküdt.

– De hát akkor hiányzik egy ember! Te meg felírtad magad a listára! Mint önkéntest.

Pár másodpercig mozdulatlan maradt, aztán hirtelen kipattant az ágyból. Szitkozódva kotorászott rendetlenül lehányt ruhái között,

előhúzta a kulcsosomóját, átvágatott az irodába. Egy perc múlva visszarobogott, és hozzám vágta a listát. Beugrott az ágyba, vadul csapkodva eligazította a takaróját, és már alóla szóló ki:

– Jó lesz, ha csipkeded magad, kopasz!

Megnéztem a papírt. Előd a saját nevét vastag filctollal átsatírozta, és a névsor aljára odáírta az enyemet. Nem tehettem semmit.

Hatkor gördült ki velünk a konvoj a kapun. Hasra vett géppisztollyal, az egyik Ural platójának legvégében ültem. Láttam, amikor a század reggelizni indult az épületünk elől. Integettek, hujjogtak felénk, Előd azonban épp csak odapillantott, és rögtön el is fordult.

Már leszerelt, mire visszatértem Battonyáról. A románoknak eszük ágában sem volt megtámadni minket, egy puskalövés sem dördült el a közelemben. Nem is azért mondom.

BALÁZS GÉZA
**Bajban az ország
 immunrendszere**

A titokzatos (auto)immunbetegségek korszakát éljük. A hibátlannak hitt életbe, a kicsattanó egészségbe egyszer csak belecsap az elmúlás jeges fuvallata. Így jelent meg egykori szeretett tanítványom, később munkatársam életében a váratlan szédülés, amelyről napok alatt megállapították, hogy gyógyíthatatlan betegség tünete: s a betegség lefolyásától függően éveit, esetleg évtizedeit vannak hátra. Egy évtizedet kapott, az utolsó éveket teljes kiszolgáltatottságban, ágyban töltötte, idős szülei gondozták. Úgy ment el, hogy sem enni, sem beszélni nem tudott, alig látott. Minden karácsonykor meglátogattuk, tavaly kicsit előbb mentünk. Mintha megéreztük volna, hogy karácsonykor már csak a temetésére mehetünk.

Tanítványom az utolsó leheletéig hitte, hogy van esély. Ha kellett, tréfálkozott, és nagyon sokat imádkozott. Amíg lehetett, tévézett, olvasott, majd rádiót hallgatott. Később már csak a szülei történetei jelentették kapcsolatát a külvilággal. A halála előtti héten kérdeztem tőle valamit. Alig tudta formálni a szavakat, de abból, hogy nagy nehezen egy női nevet ejtett ki alig artikuláltan, megértettük, hogy mindent felfogott abból, ami elhangzott körülötte. Csak válaszolni nem tudott.

Korábban sokat beszélgettünk az ország állapotáról. Egyetértettünk abban, hogy az ország, Magyarország immunrendszere is a betegség jeleit mutatja. A gyógyításért nekünk kell tenni: hittel, amíg és ahogy lehet.

Akinek működnek a receptorai, évtizedek óta érzi, hogy az ország ugyanazokat a köröket futja. Eltervezünk valamit, föllobban a szalmaláng (nosza, rajta), azután lassan elhamvad a tűz, és föltámad a „patópáloskodás” (ej, ráérünk arra még). Ha valamit el kellene érni, akkor azonnal akarjuk, s nem tetszik, ha kitaratóan, évekig küzdeni kell érte. Ha már elérjük, megjelenik a kivagyiság, a dicsekvés, a „fenn az ernyő, nincsen kas”-életérzés, a kitombolás, a dzsentroid-allűrök. Ha sikertelenek vagyunk, betegesen figyeljük a másikat, neki miért és hogyan megy, s megjelenik az SI-faktor, vagyis a sárga irigység. S ha nagyon nem megy, ráfognak mindent az átokra, a hungaropesszimizmusra, olyannyira, hogy már nem is próbálkozunk, feladjuk, úgysem megy, úgysem lehet. Örök az elhajlás, az ingadozás, a megnevértés, az összefogás hiánya, az elégedetlenség a Kárpát-medencében. Bajban az ország immunrendszere.

Ha valaki megszólal, azt nézik, hogy milyen sötét (aljas, ordas) szándékok, eszmék mozgat(hat)ják.

Akkor most hozzászólások néhány tünet elősorolásának, hátsó szándék nélkül, szomorúan, kicsit befelé mondva („nem mondhatom el senkinek, elmondom hát...”), hátha mégis elhiszi valaki.

Azt tanultam, azt tanítom, hogy mindig a pozitívumokkal kezdjük. Kérem szépen, van minek örülni a Kárpát-medencében! (Ugye, rögtön milyen gyanús vagyok?) Lehet örülni annak, hogy még vagyunk, s hogy leszünk, mert sokan szerették volna az ellenkezőjét. Én örülök annak, hogy Magyarország – bár „kompország”, s a soha-meg-nem-állapodottságban topog – mégiscsak Európa közepén van. Bennünk van az ázsiai közösségi és az európai individuális mentalitás. Emiatt sokszor megingunk, például örökösen „csatlakozni akarunk Európához”, s nem vesszük észre saját, még élő, élhető közösségi értékeinket. Én bizony örülök a rendszerváltásnak, s nem szeretem, ha gengszterváltásnak nevezik (akkor sem, ha vannak erre utaló jelek). És örülök a sok dolgozó-gondolkodó-művész tehetségnek, a magyar nyelvnek, irodalomnak, zenének, képzőművészeteknek, a népművészetnek, a gyarapodó kisközösségeknek, a megszépült kis- és nagyvárosoknak, a villanegyedeknek, a lakható virágos településeknek, a magyar bornak és pálinkának, az EU-s beruházásoknak, a határokig érő autópályáknak, az intercity-vonatoknak; igen, örülök a (rom)kocsmáknak, bevásároló-központoknak s a parkolóikban álló tömérdek gépkocsinak – amelyet teleraknak mindenféle áruval... Mielőtt nagyon gyanússá válnék: átlagos magyar polgár vagyok, nem lakom villanegyedben, hétéves az autóm (naponta a 173-assal közlekedem), nincs plazmatévém, és még sok egyebem.

Sorolhatnánk napestig, hogy mi minden szerethető ebben az országban. Én nagyon szeretem a rendet, de elfogadom, és kicsit tudom szeretni a fésületlenséget is. Mi soha nem leszünk Svájc... fogalmaztam meg úgy húsz éve. S talán nem is kellene azzá válnunk.

De azért itt vannak a romlásnak, az immunbetegségek jelenlétének a tünetei is. Talán a legfontosabb a köztérért, a közterületért érzett felelősség hiánya. Vannak lakóközösségek, amelyek kitakarítják a házuk előtti területet, de sokkal gyakoribb a lesajnáló gesztus: „Ez az állam/önkormányzat dolga”. Fölfoghatatlan számomra a közterületek lerohadása. A közösségi immunrendszer hiányának szimbóluma: a főváros szíve, a Blaha Lujza tér tönkremenetele. Végre felépült a világszínvonalú szálloda, előtte azonban ingyenlevest osztanak. És senki nem mer szólani, hiszen a hajléktalanoknak vannak jogaik, a jogvédők pedig azt tűzték zászlajukra, hogy a hajléktalanoknak igenis „látványos” kell, ezzel is ébren tartva a társadalmi felelősséget. És látogassuk meg a Városligetet, a Népligetet, az aluljárókat. Minden pusztul.

Néhány éve vadonatúj Volvo-buszok érkeztek a fővárosba. Az csak BKV-s szakmai hozzáértés hiánya, hogy ezeket az érzékeny buszokat éveig járatták a járhatatlan Thököly úton (jó néhány tönkrement), az viszont ismét a közösségi immunrendszer problémája, hogy a buszok hátsó részében felszerelt kamerák a jogvédelem keresztüztüzebe kerültek. Akadtak, akik az emberi jogok nevében tiltakoztak a kamerák működése ellen, elbizonytalanítva ezzel a BKV-t. Mintha a rongálóknak, firkálóknak, késsel hadonászóknak több emberi joguk lenne, mint a többi utasnak. A jogvédők egyébként ebben a kérdésben is pápábbak akarnak lenni a pápánál. Az antidiszkrimináció fővárosában, Amszterdamban évek óta nincs olyan tömegközlekedési jármű, amelyre felszállva rögtön ne készülne fotó az utasról. Akinek nem tetszik, mehet biciklivel.

Apropó bicikli! Szép elképzelés, hogy Budapest is biciklis város legyen. Van a városnak olyan része, ahol jól lehet kerékpározni. De miként eshet meg az, hogy a Rákóczi úton a piros 7-esnek azért kell araszolgatnia, mert egy biciklis veszi igénybe a sávot? És ki engedélyezte a járdán való kerékpározást? Legutóbb a Múzeum körúton a járdán csilingelte le a gyalogosokat egy kerékpáros. Olyat is láttam, hogy egy biciklis teljes erővel a gyalogosok közé hajtott, többen megsérültek. Normális az az ország, ahol nyugodtan meg lehet szegni a Kreszt? Mit csinál a rendőrség? Elfodítja az arcát. Mielőtt bárki bicikliellenesnek nevezne, jelzem, szeretek kerékpározni. Persze elsősorban a kertvárosokban és bicikliutakon. A piros 7-es vonalán BKV-bérlettel és nem biciklivel járok.

Maradjunk a pesti tömegközlekedésnél. A minap két angolul beszélő hölgy ült le mellém a 173-ason. Szinte rögvest megjelent az ellenőr. Az egyik hölgy mutatta a jegyét, és magyarul mondta, hogy a külföldi hölgy elmúlt 65 éves. Az ellenőr azt mondta, hogy ezt ellenőrzi. Előkerült az EU-s útlevel, és csodák csodája, a hölgy – aki valójában 50 évesnek nézett ki – valóban elmúlt 65 éves. És ezért ingyen utazhatott. Sokan azt gondolják, hogy ez rendben van. Az EU és a diszkriminációmentesség tekintetében igen. Csakhogy magyar nyugdíjasok aligha utazhatnak Németországban vagy Angliában ingyen a buszokon, vonatokon. Mert ott nincs általános ingyenesség.

Az angol (német, francia) nyugdíjasok magyarországi utazásait mi fizetjük szerény GDP-nkből. Akárcsak az összes magyarországi nyugdíjasét. Az ingyenesen utazóknak tudniuk kell, hogy az ő ingyenességük az egész EU-

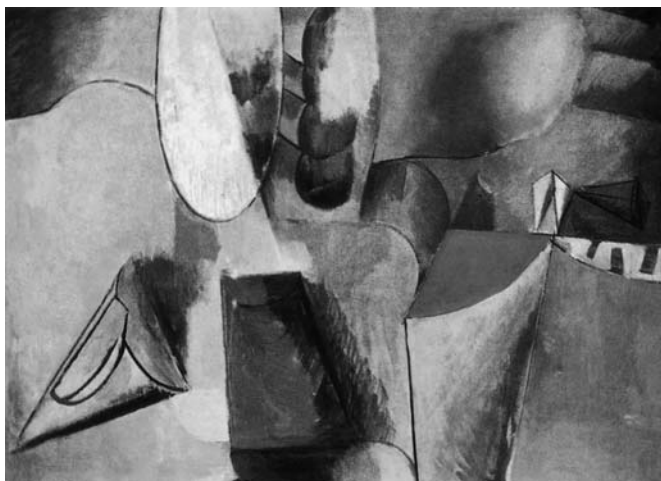
ra ki van terjesztve, s ezt a „hungarikumot” a most dolgozó/adózó állampolgárok, részben éppen gyermekeik és unokáik fizetik. A romló színvonal ellenére emelkedő jegyárakban benne van az ingyenesség és persze a teljesen általánossá vált bliccelés is.

Mert az 1990-es évek közepétől – szintén a jogvédelem jegyében – a kalauzok, ellenőrök csak kérhetik a jegyet, és ha az

nincs, az igazolványt. És ha az véletlenül (!) nincs, akkor a kör bezárult: az ellenőrök csak a bediktált adatokra támaszkodhatnak, s arra adják oda a soha be nem hajtható csekket. Ha merik. Hallottam már olyat a 173-ason, hogy nevem Cserép Virág és a Muskátli utca 13-ban lakom... A társadalom immunrendszerének betegségét mutatja, hogy legalább 15 éve nincs senki, aki ezt a halatlan demoralizáló jelenséget megszüntetné. Sőt! Amikor néhány éve a BKV bevezette a metrókon az állandó jegyellenőrzést, sok utas felháborodva mondta: Mi a fenének kell naponta többször elővennem a bérletet... Mintha nem a társadalom érdekében történe mind-ez. A BKV megpróbálta kiterjeszteni a jegyellenőrzést: a 6-os villamos vonalára is. A peronokat kívánták lezárni. Rögtön jöttek a jogvédők: ilyet nem lehet... A BKV rögtön abbahagyta. Ha 6-os villamoson megjelenik az ellenőr, rögtön kiürül a villamos. A bátrabb lógósok le se szállnak: ugyan mit tehet velük az ellenőr.

Hogyan lehet ennyire relativizálni a közösségi érdeket? Mi a fontosabb: a társadalom védelme, vagy a lógósoké? Már hallom az ellenvéleményt: a lógós azért lóg, mert nem tehet mást. Mindenről a körülmények tehetnek...

Ki kell végre mondani, akármennyire is fáj, az ingyenesség gazdasági és morális szempontból fenntarthatatlan, helyette a szociálisan rászorulóknak (kisnyugdíjasoknak, munkanélkülieknek stb.) meghatározott számú (az ország teherbíró képességéhez illeszkedő) kedvezményes utazási lehetőséget kellene biztosítani. Amikor az ingyenességet (kezdeményezőjéről a neve: gyulabérlet) bevezették, egy Budapest–Szombathely menettérti jegy talán kétezer forintba került. Ma tízezerbe. Vagyis a vonaton egymás

Ács József festménye

mellett ül a tízezer forintos jegyet vásárló, nettó százezer forintot fizető adózó állampolgár, és a gyulajeggyel utazó, ugyancsak százezer forintot kapó nyugdíjas.

Az ország immunrendszerét megtámadó kórok még sokáig sorolhatók. Ilyen volt az olajszőkítés vagy a vasazás, amely valószínűleg nagyságrendekkel nagyobb közösségi összegbe került, mint az egész magyar kultúra pénzélése. Ilyenek a cégek offshorításai: vagyis a könnyedén magánosított cégek vagyonának pillanatok alatti eltűntetése, vagy például az ismerősöknek tonnára osztogatott pályázati támogatás. Ilyen jelenleg is a szlovákiai cég- és autóbéjegyzés. A minap a legmagyarabb pálinkaféleséget hirdető furgont láttam – szlovák rendszámmal. Nyilván csak nekem tűnik föl, aki évről évre egyre nagyobb összegű kötelező biztosítást, súly- (most teljesítmény-) adót fizetek, iparüzési adóban is a maximumon vagyok, s az autópálya-matricát is szorgosan vásárolok...

Mint megtudtam, az autópályákon matrica nélkül közlekedő külföldi autók tulajdonosain (így a sok-sok szlovákiai bejegyzésű magyar cégen és magánautóson) nem lehet behajtani a díjat – az EU ebben nem annyira jó, mint az uborka hajlásszögének meghatározásában. Olyasmit pedig még soha nem láttam magyar autópályán, hogy mindenkit ellenőriznének. Ez nyilván jogellenes. Szlovák autópályán bezzeg láttam ilyet. Rögtön a rajkai határ után minden autót letereltek egy benzinkúthoz, s az összes matricát ellenőrizték... A magyar kocsikon lévőket nagyjával, de ezt már megszoktuk...

Egy kelet-szlovákiai országgyűlési képviselőtől a minap megkérdeztem, mennyi idő alatt jut el Pozsonyba. „Magyarországon keresztül öt óra” – mondta. „Az hogy lehet? – kérdeztem. – Nekünk Pestről négy óra volt idáig.” „Mi egy kicsit többel megyünk – válaszolta. – SK rendszámmal nem igazoltnak, nem büntetnek meg.”

Bármerre megyek, mindenhol a társadalmi immunbetegség tüneteit látom: egyfelől a számlaadás kijátszásában, az előírásokra-törvényekre fittyet hányásban, a közösségi érzés elsatnyulásában, a köztetek elhanyagolásában, másfelől a butábbnál butább egyén-, társadalom- és környezetromboló időöltésekben, a túlszabályozottságban, a politikusok fülébe hülyeségeket/demagógiát lihegők érvelésében. Sokszor már az is fáj, ha valami megszépül, mert félek, hogy nem sokáig marad így. Lehet fölfelé mutogatni: pártokra, önkormányzatokra, állami és magán cégekre – persze van felelőssége mindegyiknek, s minél „följebb” van, nyilván annál több, de a társadalmi immunrendszert csak együtt erősíthetjük meg.

Mi nem leszünk soha Svájc, és ne is legyünk! De hogy egy kicsit szebbé, jobbá tegyük az életünket, a közös életünket is, ahhoz most itt és mindennap tenni kell valamit. Én például már megyek is, és összeszedem a házam előtt a szemetet, mert szinte mindennap az általam ültetett virágágyásba dobálják a különböző italos dobozokat... Talán egyszer észreveszik magukat. De ha nem, én akkor is összeszedem a szemetet, mert nekem így jobb. Tavaly elköltözött tanítványom emléke miatt is.

Török István festménye

NAGY GÁBOR
Újévi kesergő

*Mire az óév ólmos álmából
felocsúdtam, ki lettem parancsolva
a megújuló időből, kilakoltatva
a házból, a kert színeiből,
gyerekeim gyanútlan mosolyából.
Csak nézek, nézek a részvétlen holdba,
hej, tillárom, haj!*

*Egyetlen intéssel, mintha maga
volna az isten, éhenkórászt, az Ég Csősze
kizavart birodalmából – lecsipkedik
mind az aszúszeremet a seregélyek.
Bor méze helyett savanyú lőre?
A Hétforrás vizén is elélek!
Hej, tillárom, haj!*

*Kitagadott a tavasz is, vagyis hogy
észre se vett; allegro cantabile
zendülnek szirmok ölén
a hormonok, szívárványlik a nász,
kifeszlik száz sóvár bibe! –
rám a magány célkeresztje vigyáz.
Hej, tillárom, haj!*

Gyöngybagoly

*Gyöngybagolynak hittem először, ahogy a barna
tetőcserepeken guggolt, mint egy elhagyott hókupac.
Hamar bele kellett törődnöm, hogy csak egy közönséges
balkáni gerle. Nem gyöngy-, hanem piszkosfehér, inkább
csak szürke folt az éjszakába mosódó palán.
Persze nem is a színéről jöttem rá: ahogy a fejét
mozgatta, arról; hol ide, hol oda fordulva nézett
meg, bár tán csak egy cigaretta parazsát látta.*

*November tájékán bukkant föl, s most jólesne
azt mondanom, Szenteste előtti nap jött utoljára –
jóval előtte tűnt el. Talált-e más kiszögellést, ahová
belesimulhat éber árnya? Vagy – mint azt magányos
éjszakázása és a sötét háttérben fénylő tollruhája
valószínűvé tesz – elvitte egy portyázó héja?
Esetleg egy erejét túlbecsülő gyöngybagoly.
Tőlem nem félt. Hát legfeljebb rám unt.*

*Vagy két héten át minden este köszöntöttük egymást,
álmatlanságban társak. Még mielőtt nyoma veszett,
felmerült bennem a lehetőség: valamire figyelmeztetni
akart. Valaki küldte őt oda, a ház oromzatán tölteni
az éjszakát, hogy én észrevegyem! Talán egy angyal ő,
kicsit elkoszolódott tüllruhában. Valamit akkoriban
elmulasztottam, nem jön vissza többé. Talán mégsem
közönséges gerle: igen, biztosan gyöngybagoly volt.*

Pogány szerelem

*Remeg, rázkódik, aztán elakad,
mint egy felhúzó játék. Betört üveg
a szeme. A melle gyöngyfehér,
hóban reszket szétpergő szirma.*

*Begöngyöltem az álmaimba.
Magammal hurcolom, múmiámat.
Be kéne zárni egy hátsó szívkamrába.
Elfedni, elfeledni hegedű-testét.*

*Könnyebb terhet is vihetnék,
de nem könnyörülsz, Uram.
Szórod csillagaidból, koldus a fillért,
kegyeid, s mi kapkodunk utána.*

*Te raktad csontjainkra a húst, a vágyat
lüktető ereinkbe, Te magad vagy
a bujaság. S Te magad a hiánya.
Vagy csak úgy teszel, mintha volnál.*

*Nekem így is, úgy is a nő az oltár,
gyertyát lobbantó szeme, csapzott
haja s öle, és sóvár mellére
teszem le engesztelő áldozatom.*

*Ne vess meg, ne légy a kárhozatom
ebben a pogány szerelemben.
Túrj meg magad körül, hadd szeressek
glóriával, még fényesebben.*

Húsvét

*Fejünk fölött a csillag: hogy elgondoltalak,
keresztre szögezve a képzelet hurkolta
felmentő és megmentő igék, segédszavak
hivalkodnak köröttünk, megannyi úgy volna
s előtolakvó kéretlen feltételes mód,
s közös vemhünk, a kihordhatatlanul mait
kivetjük: fantom-dallam csak, virtuális kód,
szívelégtelenségünk szótlanságába írt.*

Belakni a versvalóságot

„Nagy Gábor nemzedékének egyik legsokoldalúbb alkotója: költő, prózaíró, kritikus, irodalomtörténész, tanár. Mindegyik említett területen kortársai legjobbjai között van a helye, de művészi alkatát tekintve elsősorban költő” – írta Babus Antal a *Pályatükrök* Nagy Gábor-portréjának bevezető soraiban. Tizenkilenc évesen publikált először a Tiszatájban Baka István felfedezettjeként, huszonnégy éves volt, amikor első verseskötete megjelent. Mostanáig négy verseskötetet, két regényt és három irodalomtörténeti tárgyú könyvet publikált, versei jelentek meg spanyol és lengyel fordításban. Volt a Széphalom Könyvműhely irodalmi szerkesztője, a Magyar Napló rovatvezetője, jelenleg a Hitel kritikarovátát gondozza. Ma is dolgozik külsős szerkesztőként a Magyar Napló Kiadónak, a Holnap Kiadónak. Tagja a Magyar Írószövetség választmányának, a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének, valamint a Tokaji Íróklub és a Nagy Gáspár Alapítvány kuratóriumának. Az Írók Szakszervezete titkára. 2009-ben Bella István-díjjal ismerték el költői és irodalomtörténeti munkásságát.

– Két évvel ezelőtt, 2009-ben jelent meg második regényed *Ki a konkolyt vetette* címmel. A regény írása közben a Barankovics István Alapítvány ösztöndíjában részesültél. Mennyi volt kész a regényből, amikor a Barankovics-ösztöndíjra pályáztál?

– Igazából a pályázat kiírásakor kezdtem el gondolkodni rajta. Ám az alapötlet mintegy tizenhárom évvel korábbi. Amikor a Széphalom Könyvműhelyben dolgoztam szerkesztőként, Mezey Katalin kiadóvezető mesélte nekem, hogy van egy kiadvány – Szántó Konrád műve –, amely arról szól, hogy a Kádárrendszerben több mint húsz katolikus pap halt meg gyanús körülmények között. Az újabb kutatások azt sejtették, többségük az ÁVH áldozata volt. Ez szöveget ütött a fejembe: még egy diktatúrában sem mindennapi dolog a papok módszeres gyilkolászása, pláne nem az úgy nevezett legvidámabb barakkban. Ráadásul az esetek egy részét öngyilkosságnak vagy szerelemféléstől elkövetett gyilkosságnak igyekeztek beállítani. Félelmetes volt az a masinéria, amely a

„valóság” legyártására beindult. Az alapítvány kiírását olvasva kezdtem el azon gondolkodni, hogy lehetne ezzel a témával regényben foglalkozni. Született már két-három olyan könyv, amely történeti és jogtudósi igénnyel tárt fel egy-egy esetet, elsőként Kahler Frigyes könyve, Brenner János tragédiájáról. (Megdöböntő, hogy van olyan szemtanú, aki máig nem meri arcát és nevét adni a nyilatkozataihoz.) Ám én egyetlen konkrét történetet sem szerettem volna feldolgozni, ez nem az én dolgom.

– Regényedben fölhasználtál valós elemeket. Hogyan fogtál hozzá a téma feldolgozásához? Könyvtárakban, levéltárakban kutattál? Esetleg felhasználtad a mostanában divatos oral history lehetőségeit? Hol találtad például a könyv mottóját?

– Úgy gondoltam, nekem nincs jogom ahhoz, hogy elkezdjek hozzátartozókat zaklatni. Az én célomhoz erre amúgy sem volt szükség. Viszont a többi hasonló ügy áttekintése jó szolgálatot tett. Bizonyos elemeket átvettem. Persze, jó néhány, a témához kapcsolódó

könyvet elolvastam. A regény elején álló mottó például Kahler Frigyes előbb említett munkájából származik. Brenner János mártíriumáról egyébként, *Pogányok idején* címmel, film is készült. Bosszankodtam is kicsit: ez a jó cím nekem is kapóra jött volna.

– Bár ez már a második regényed, életművedben inkább a költészet dominál. Milyen technikai nehézséget jelentett számodra a regényírás?

– Valóban, ha megkérdezik, hogy mit írjanak egy meghívóra, azt felelem: költő, irodalomtörténész. Költőnek indultam, ma is a verset érzem első számú műfajomnak; arról meg, hogy irodalomtörténész vagyok, még papírom is van. Az első két verseskötetem megjelenése után írtam ugyan néhány novellát, de ez aztán annyiban is maradt. Az az igazság: elsősorban olvasó vagyok. Olvasóként a regény volt mindig is a mentsvár. Ha verset olvasok, rögtön azt látom, hogyan van megcsinálva, hol jó, hol bicsaklik. A regénynél ezt félre tudom tenni, át tudom adni magam a műnek a laikus lelkesedésével és örömeivel. Mindig is élt ezért bennem a vágy, hogy egyszer majd én is írjak egy regényt. Bár mindkét mű apropója pályázat volt, a téma már korábban is foglalkoztatott.

Az első regény, az *Álmatlanok és álmodozók* magja – a rendszerváltozás kusza viszonyai –, bár versben is foglalkoztatott áttételesen, inkább prózában feldolgozható. Most, hogy túl vagyok rajtuk, egyre inkább érzem, hogy egyéves határidőkkel, főállás mellett könnyelműség regényt írni. Érzem a hátrányát, hogy nem dolgozhattam rajtuk három-négy évig. Vagy ameddig kedvem szottyan. Ameddig a szöveg igényli. Legközelebb akkor állok neki regényt írni, ha annyi időm lesz rá, amennyi kell, ha öt év, hát öt év. Egyelőre nincs semmilyen prózaötletem. Most a vers érdekel igazán. Bár a legújabb kötetem, az *Angyalaid mind repülni tudnak* nagyon bő válogatás, hisz nyolc év szünetet követően jelentkeztem újra verseskönyvvel, a kötet lezárása után is – saját korábbi alkotomhoz képest, amely általában évi négy-öt versre „predesztinált” – gyakran szólít, hív asztalhoz a vers.

– *Formai szempontból milyen regényideálra gondoltál, amikor nekifogtál az írásnak?*

– Az *Álmatlanok és álmodozók* történeti síkja, a történet a történetben technikája miatt kettőzött. A *Ki a konkolyt* vetette esetében pedig a hagyományos egyes szám harmadik személyű elbeszélést a különböző idősíkok és megszólalási módok bontják meg. Itt ráadásul hármas elbeszélő szerkezet jött létre. Írás közben ugyanis kiderült, szükségem lesz néhány naplórészletre, hogy a pap és a lehetséges gyilkosa között – túl a politikai szálon – olyan kapcsolatot hozzak létre, amely személyesen is motiválja a gyilkos tettét. Hiszen egy zárt faluközösségben a pusztán politikai megokoltság nem eléggé hihető. Szerkezetileg egyébként bizonyos értelemben ikerregények, egymás tükörképei: míg az *Álmatlanok*ban a rendszerváltozás utáni jelenbe „tör-

be” egy talált kézirat formájában a múlt, a Kádár-rendszer ideje, addig a *Konkolyban* a jelen idejű történet-sík próbálja újraírni, feltárni a múltban történeteket.

– *Mi volt a falu mintája? Személyes élmények rejtőznek Vadaskend világa mögött? Esetleg irodalmi élmények, mondjuk Márquez Macondója, ami néhány versedben is megjelenik? Bár regényed egyértelműen realista mű, néhány elemében mintha a mágikus realizmussal kacérkodnál.*

– A regénybeli helyszín két falu képéből állt össze. Abból a két faluból, amelyeket a legjobban ismerem. Az egyik Szarvaskend, ahol sokat nyaraltam nagyszüleimnél, még gyerekként, a másik Vasszécseny, ahol most is lakom. Ebből a két faluból vegyítettem Vadaskendet, mert nem akartam, hogy felismerhető legyen. Nem akartam, hogy bárki falubeli magára ismerjen. Nagy Márquez-rajongó vagyok ugyan, minden magyarul megjelenő regényét olvastam, nem egyet többször is, de egyáltalán nem foglalkoztatott egy mágikus realista tér megalkotása. A témák sem voltak olyanok, hogy előhívták volna azt a gondolkodás- és látsámodot, amelyet, mondom, magam mint olvasó nagyon szeretek, legyen szó a dél-amerikai, angol vagy éppen magyar változatáról.

– *Melyik jelenet készült el legelőször? Jelenetenként írtad a regényt egyáltalán, vagy lineárisan?*

– Az echós szekér hajnali érkezése. Éreztem, kell valami, ami megbontja, szétrázza a falu mindennapi harmóniáját. Azt, ami akkor is jellemezte még a falvakat, amikor a hatalom már több módon megpróbálta kikezdeni. Ettől a jelenettől kezdve lényegében lineárisan tudtam haladni a regénnyel. Egyedül a lelkész naplójának a helyét kellett külön megtalálnom. Az első regé-

nyemnél, az *Álmatlanoknál* ide-oda ugrálva írtam az egyes részeket, már csak azért is, mert a két sík különböző ritmust és hangulatot igényelt.

– *Számos életképpel, kocsmai, utcai jelenet segítségével építetted fel a Ki a konkolyt vetette atmoszféráját. Egy olyan regényét, amely egészen más hangulatú korszakban játszódik, mint jelenünk.*

– Ennek az volt a feltétele, hogy a hatvanas évek közepére tegyem a történetet. A hetvenes évek végéig emlékszem a világra, attól a hatvanas évek olyan jelentősen nem tértek el. Ezzel szemben az ötvenes évek világát már nem ismerhetem. Valaki fel is vetette, miért nem az ötvenes években játszódik a történet, hiszen ez a fojtott atmoszféra arra a korra jellemzőbb, meg a papság elleni brutalitás is gyakoribb volt akkor. Az ötvenes évek világát nem ismerem annyira, hogy regényben merjek hozzányúlni. Látni kéne, milyen testtartással, milyen asztaloknál ülnek az emberek a kocsmában, tudni kéne, mennyibe kerül egy feles, egy hízó... Egyébként a Szántó Konrád által feltárt esetek közül néhány a hatvanas években történt, sőt nem egy a hetvenes-nyolcvanas években.

– *Két regény és nyolc év „versszünet” után először új versesköteted jelent meg. Ebben a kötetben, úgy tűnik, fölerősödött a verseidre korábban is jellemző természet-közelség, illetve megjelent egyfajta római habitus, mindkettő a lassabb vidéki élethez kapcsolható. Mindez annak köszönhető, hogy leköltöztél Vasszécsenybe?*

– Nem tudom, hogy valóban a falun eltöltött öt év játszik-e ebben szerepet. Valószínűleg mélyebben meghatározóak azok a gyermekkori Szarvaskenden eltöltött nyári hetek a nagyszülőknél. Tulajdonképpen verset is ott kezdtem el írni kilencéve-

sen. Az első hallgatóim a nagyszüleim voltak, ők igazán nem voltak kemény bírálóim. Talán ez, kritikátlanul szeretetteljes figyelmük adott ösztönzést, hogy ne hagyjam abba. Bár igazán akkor kezdtem el írni, amikor meghalt az anyai nagyapám, akit nagyon szerettem. Ám én alapvetően kisvárosi ember vagyok, kispolgári figura. Afféle kulturális senkiföldjéhez kötődöm: népi gyökereim sem erősek, nagypolgári klasszikus műveltségem sincs. Így adódik, hogy – miként Weöres Sándornál – gyakori ihlető élményeim olvasmányok, irodalmi művek.

– *Ez a senkiföldje tekinthető-e határsávnak, amely éppen hogy kívülállásával, képlékenységevel bújjik ki a szokásos skatulyából, megismerésre ösztökélve?*

– Így is fel lehet persze fogni, de én ennek a létállapotnak inkább a hátrányait éreztem. Az előnyeit talán nehezebben tudatosítja az ember. Igazából mindenféle településformában éltem már. Legkorábbi meghatározó élményem – a Kincskereső-tábor révén is – Szeged volt. Aztán Debrecenben éltem vagy nyolc évig egyetemistaként, PhD-hallgatóként. Budapest viszonylag későn jelenik meg a verseimben, inkább a természeti képek alkotta világ érdekelt. Vasszécsenyben írtam néhány olyan verset, amely Budapestre gondol vissza, arra az idegenségre, amit nekem a lakótelepek betondzsungele jelentett. Bizonyos értelemben sokáig ókonzervatív újromantikus verseket írtam, amelyekbe nagyon nehezen szüremlettek be a századvégi civilizáció tipikus életérzései, díszletei, kellékei. A technicizált világ a maga művi szókincsével együtt sokáig egyáltalán nem érdekelt. Később oldódott bennem ez a merev ellenállás, megkíséreltem vegyíteni az eredendő természeti metaforikus látásmódot s gazdagítani a versvilágot. Mostanra talán már érdekesebbek a

verseim képei, ha nem is avantgárd bátorsággal, de merem keverni, neadjisten „egymásnak uszítani” a nyelvi és képi regisztereket.

– *A kötet alapja a zenei struktúra. Milyen kapcsolatod van a zenével? Játsszol-e valamilyen hangszeren?*

– Soha életemben nem tanultam zenét. Az énekórákon sem. Szolfézsre nem jártam, hangszeren játszani nem tanultam, mondhatni zenei analfabéta vagyok. Ezzel szemben lassan már tíz-tizenöt éve többnyire csak komolyzenét hallgatok, és sokkal jobban szeretek a zenéről beszélni, mint az irodalomról. Van egy mániám: olyan verseket kellene írni, amilyen zenét Beethoven csinált. Ez persze iszonyatosan magasra emelt lécz, nem arra való, hogy megugorjuk. Ám Beethoven kortalansága egyszerűen nem ereszt. Kedvencem még Brahms és Dvořák. De szeretem Schubertet, Schumann, Lisztet, Chopint, Saint-Saënt, Bartókot, Kodályt, hallgatok Prokofjev, Rahmanyinovot, Sosztakovicst, vagy éppen Szokolay Sándort. Olykor azt a botrányos dolgot is elkövetem – ami az igazi zeneértők számára talán elképzelhetetlen –, hogy versírás közben szól a zene. *Az éjszaka hangjai*, az új kötet nyitóciklusa Beethoven, Bartók, Mahler éjszakai zenéit hallgatva született.

– *Hogyan lehet megfeleltetni egymásnak irodalmat és zenét? Hiszen alapvetően különbözik egymástól a két művészeti ág.*

– Egy zenész számára talán nem elfogadható az az analógia, amit én irodalom és zene között elképzelek. Nyilván nehéz valódi párhuzamot vonni a két művészeti ág nyelve, formái, technikai megoldásai között. De kísérleteztem ezzel többek között Weöres Sándor, Baka István is. Legközelebb *Az éjszaka hangjaiban* jutottam ahhoz, hogy valóban szimfóniává lényegüljön át a vers. Eredetileg én az egész kötet

alcímének szántam a szimfóniát mint műfaji megjelölést. De a szerkesztővel beszélgetve beismertem, zavaró lehet, hogy van néhány olyan vers, amely magában is szimfónia címet vagy alcímet visel. Nem bánom ugyanakkor, ha valaki észreveszi a kötetben a szimfonikus szerkesztésmód különböző jegeit.

– *Az első, ami eszembe jutott a kötetéről, hogy a verseid egy, a világtól szándékosan eltávolított helyzetből szólnak. A harsány világot kritizálsz. Ennek lehet kiváltó oka, hogy – az utóbbi években – Vasszécsenyben éltél?*

– Egyfajta finnyással viszonyulok a kordivathoz. Vasszécsenyből mindent a kívülálló szemével figyelhettem, mind a politikai, mind az irodalmi életet. Volt, amikor elevebben részt vettem az irodalmi közéletben, s lehet, hogy nemsokára visszatér ez az időszak, ugyanis hamarosan Pestre költözöm. De alapvetően jól éreztem magam a vidékre elmenekülő, minden kívülre kerülő megfigyelő szerepében. Azt hiszem, ez is megfelel az alkotomnak, amiként néha nagyon is szeretek ott lenni a dolgok sűrűjében.

– *Baka Istvántól kezdve Kányádi Sándoron vagy Utassy József át egészen Tóth Krisztináig sokféle költészetéről írtál már. Saját költészeted számára is felfedező utakat jelentenek ezek az írások, vagy kettéválasztható a költői és irodalomtudósi pályád?*

– Nem tudom elválasztani a kettőt egymástól. Kritikát általában olyan könyvekről írtam, amelyek tetszettek. Ilyen értelemben nem vagyok igazi kritikus, aki megírja a rossz műről is, hogy rossz. A kritikákban és tanulmányokban főként azokkal a költői világokkal foglalkoztam, amelyek számomra mint költő számára is fontosak, izgalmasak, inspirálóak. Másrészt van egy

olyan mimikri-alkatom: ha beleásum magam egy költészetbe, utána időt kell hagynom arra, hogy újra verset kezdjek írni, mert nagyon könnyen belém ivódik a másik költő hangja. Amikor a szakdolgozatomat írtam Baka István költészetéről, Szigeti Lajos Sándor figyelmeztetett, közben ne nagyon írjak verset, mert erős a veszélye, hogy Baka fog visszhangozni a sorokból. Verseket írtam ugyan a tanulmányírás közben is, ám arra figyeltem, hogy teljesen más verstípusokkal próbálkozzam, olyanokkal, amelyek eltérnek a Baka-féle versalkotási módtól. Első kötetemben, a *Farkasveremben* lényegében sikerült kizárnom a túlzott hatást, de ettől függetlenül számomra Baka István költészete és barátsága egész életre szól. Később például Nagy László, Utassy József, Buda Ferenc vagy Szilágyi Domokos költészetével foglalkoztam sokat, ám ez rövidebb folyamat volt, az ő költészetük hatásától könnyebben szabadultam.

– *A mimikri-alkatodat azonban hasznosítottad is verseidben. Legelső verseskötetedben, a Farkasveremben maszkok mögé rejtőztél, mintha hangszekrényt kerestél volna magadnak. Néhány éve mégis így fogalmaztál: „manapság már kevésbé érdekelnek a szerepek és a maszkok.” A mostani kötetedben megjelenik újra ez az igény. Például Lucien Chardon alakját Balzac regényéből vetted.*

– A szonett-kettős, amit említesz, 2003-as vers, amit az *Átok, balzsam* kötet megjelenése körüli problémák inspiráltak. A nyilatkozat, amit felidézted, ettől a verstől még érvényes lehetne. Ám az egyik nagy mániám, ismétlem, a regény, és én a kilencvenes évek körül több olyan verset írtam, amely regényvilágokat gondol tovább. *A pátriárka* alkonyából lett például *A pátriárka dicsérete*, ami híven követi az eredeti regény képi szerkezetét (Dely István fantasztikus

fordítása!). De fölhasználtam például Mario Vargas Llosa regényvilágait is. Így a *Julia néni és a tollnok* szereplői egy cikluson át üzenetnek egymásnak a *Lélekvesztőben*. Tavaly márciusban, nyolcvannégy éves korában meghalt Julia néni, aki tehát nem csak regényfigura: valóban élt, valóban szerelmes volt belé unokaöccse, Mario. Úgy éreztem, „kötelességem” megírni a búcsúversét, aztán ebből is egy kisebb ciklus kerekedett. Így az *Angyalaid mind repülni tudnak* nem mentes teljesen a szerepversektől, a nyilatkozatom azonban továbbra is érvényes: ma már kevésbé érdekel ez a lírai lehetőség, a személyesség közvetlenebb változatai jellemzik a versek túlnyomó többségét.

– *A latin nyelvű világhoz számos kötődésed van. Tavaly májusban részt vettél a Flussi di versi elnevezésű olaszországi költészeti találkozón. Hogyan kerültél kapcsolatba a rendezvényt? Milyen tapasztalatokat szereztél?*

– Az olaszországi Caorléban megrendezett fesztivált az Alpok–Adria Együttműködés keretében szervezik. A régió országai vehetnek részt; Magyarországot Vas megye képviseli. A Vas megyei szervezők kértek engem. Idén már Olaszországból érkezett a meghívás, úgyhogy újra megyek. Május végén ez már a negyedik caorlei költőfesztivál lesz. Caorle egyébként gyönyörű tengerparti kisváros Velence és Trieszt között félúton. A tengerparti Olaszország újdonság volt számomra: csodálatos hangulata volt, amikor a kisváros terén összegyűlt húsz-huszonöt költő, és az arra sétáló kisvárosi emberek behallgattak a legkülönbözőbb nyelvű felolvasásokba.

– *Ezek szerint mindenki a saját nyelvén olvassa fel a verseit?*

– Természetesen a saját nyelvén is, de aki tud, hoz magával fordítást is. Én magyarul és németül, illetve egy verset olaszul olvastam. Tavaly

meggondolatlanul elajándékoztam a fordításokat egy holland hölgynek. Csak később jutott eszembe: szükségem volna még rájuk. Este ugyanis fel kellett olvasnom a záró fesztiválon, és tudtam, hogy Tomaso Keményen és egy szlovákiai származású félig magyar–félig szlovák hölgyön kívül senki sem értene. Így németül elnézést kértem a közönségtől, és miután tisztáztam magam, elmondtam József Attila *Tiszta szívvel* című versét magyarul. Úgy, ahogy Magyarországon sohasem merném, az olaszok ugyanis – mindenféle gátlás nélkül – úgy mondják el a saját verseiket is, mintha színházban lennének. Magyarországon ez elképzelhetetlen lenne: a közönség nagyképűségnek venné. Ott azonban elengedtem magam – nem annyira magamért, mint inkább József Attiláért. Az egyik legnagyobb olasz költő, a fesztivál egyik kuratóriumi tagja, Patrizia Valduga, aki felismerte, melyik versről van szó, mert József Attila-verseket is fordított, nagyon lelkesen dicsért utána. Még azt is felvette, hogy majd meghív Milánóba, hogy én is felolvassak néhány verset magyarul a készülő József Attila-cédéjére. Hiába mondtam volna neki, hogy Latinovits Zoltán után ez szinte elképzelhetetlen számomra...

– *Nemrég részt vettél egy másik nagyszabású felolvasóesten. A Magyar Rádió, a Magyar Napló és az Írószövetség által szervezett Versmaratonra gondolkodok. Hogy érezted magad a rendezvényen?*

– *Az év verseiben* ugyan nem szerepelek, mivel én szerkesztettem a kötetet, de a szervezők kértek, olvassak fel egy-két verset én is. Kicsit tartottam az egésztől: a nagy felhajtást általában idegennek érzem a verstől, a csendes, meghitt verspíllanatok híve vagyok. Ám azt hiszem, a rendezvény elérte célját. Versszerető érdeklődők és diákok

sokasága hallgatott bele (a helyszínen is, illetve online élő közvetítésben) a különböző költők felolvasásába. Nagyon jó ötlet volt, hogy színészek helyett maguk a költők mondták verseiket. A legtöbb költő ugyan nem rendelkezik színészi képességekkel, ám még az esendőbb felolvasás is izgalmas, mert a költő mindig sajátosan fogja meg a saját versét. Nagyon sajnáltam, hogy Utassy József ezt már nem érthette meg. Ő úgy mondta verseit, hogy aki hallhatta, az tudja: nincs az a színész, aki megközelítené az „eredetit”. Nagyon sokan kirtartottak végig. Volt, aki Erdélyből csak a fesztivál kedvéért utazott Budapestre. A külföldön tartózkodókat a rádió érte utol telefonon: pl. Norvégiaából, Angliából, Izraelből szólaltak meg a művek. Igazi versünnep lett tehát, a szervezők, akik mertek nagyot gondolni, rácafoltak az olyan óvatos kételkedőkre, mint amilyen én is voltam a tervek hallatán.

– *Az új kötetekben dominánsabbá vált a közéleti líra. Ebben is a klasszikus római habitus nyilvánul meg. Ők nemhogy megfutamodtak a politikától, de lelkesen részt vettek benne. Ez minek köszönhető?*

– Igazából ez folytatás: az *Átok*, *balzsamban* volt már egy ilyen ciklus. Olyannak éreztem az utóbbi évek magyar közéletét, hogy – hangsúlyozom: – a magam számára kikerülhetetlennek éreztem a babitsi szállóigét: „cinkos, aki néma.” A művészet, a vers számára nincs tiltott terület, miközben vannak irodalomelméletek, amelyek amellet érvelnek, hogy politikával fölösleges ma már a ver-

seknek foglalkozniuk. Van, aki szerint vallásos költészet sincs. Én ezzel szemben úgy gondolom: a tilalomfák azok, amelyek nincsenek. A közéleti

Szilágyi Gábor festménye

vers nehézsége, hogy íródjon az bármikor, annak jóval később is marandónak kellene lennie.

– *Két, az utóbbi években megjelent tanulmányod is a közéletiséget járja körül. Az egyik Nagy Gáspár Nagy Imre-verséről szól, a másik az Irodalom történeteiről. Illetve ezek kapcsán utalsz a magyar irodalmi élet sajnós természetesnek tűnő megosztottságára. Úgy tűnt számomra, te ezt a feszültséget oldani szeretnéd. Legalábbis egyik tanulmányod így fejezted be: „Állítsuk helyre a magyar irodalom teljességét!”*

– Ez a mondat az *Irodalom története*i egyoldalúságára, nyilvánvaló hamisításaira vonatkozott. Pályakezdelemkor volt annyi időm, hogy szinte mindent olvastam. Úgy tudok

vitatkozni például a kortárs próza helyzetéről, hogy mind a két oldalról ismerem a legjelentősebb életművek javát. Persze a teljességre törekvő tájékozottság a múlté, nincs sajnós időm, jobban meg kell válogatnom, mit olvasok. Az általam idézett mondatot a szövegből ha kiragadjuk, lehet egy másik, ma különösen aktuális értelmet adni neki: eljött az idő, hogy integráljuk a határon túli magyar irodalmakat, intézményes szempontból is. Lehetőséget kell adni a határon túli magyar írószervezeteknek, hogy részt vehessenek a különböző döntési mechanizmusokban, egyenrangú félként. Ennek mostanra minden feltétele adott, csak határozni kellene róla.

– *A közéleti költészet lényegében párbeszéd a világgal. Lehet-e ez a párbeszéd kétirányú? Más szavakkal: van-e a versírásnak megismerő funkciója?*

– Azt hiszem, a valóság pusztá kárhoztatásának, kritikájának nem sok teteje lenne, mert a versnek alig van mérhető hatása a valóságra. De már a szétválasztás is hamis: a vers (a regény, freskó, szonáta stb.) maga is mozdíthatatlan (bár örökké változó) valóság. Ezért számomra a vers egyik tétje: belakni, lakhatóvá tenni a valóságot – akár a társadalom, akár a személyiség mélyrétegeit értjük alatta. Én otthon vagyok a valóságban, amíg annak része a vers. Vagy legalábbis időről időre visszaköltözöm beléje, megbékélek vele. A rózsza az rózsza az rózsza... mintájára mondhatnám: a vers az valóság a valóság az vers a vers az valóság.

Szentpály Miklós

**Utolsó könyv,
utolsó interjú**

Takáts Gyula:
Hol is a Volt,
Pro Pannónia Kiadó,
Pécs, 2007.
Válogatott versei,
Oláh János szerk.
Magyar Napló, Bp., 2010.

A kiszámíthatatlan sors úgy hozta, hogy akár harminc éve ismerhettem volna személyesen földim, Takáts Gyulát, valami oknál fogva mégis csak 2007 decemberében, Kaposváron találkozhattunk először (és sajnos utoljára). A szakadó hóesésben, a Megyei Könyvtárban tartotta éves közgyűlését a Berzsenyi Dániel Irodalmi Társaság, amely alig néhány évvel volt csak idősebb elnökénél, Takáts Gyulánál, aki idén lenne 100 éves. Ott és akkor készíthettem vele életének utolsó interjút, amely 2008 tavaszán jelent meg az Irodalmi Páholy című folyóiratban, Pécssett.

Most, így ennek a kerek évfordulónak a közelében, újra kezembe vettem legutolsó, életében kiadott verseskötetét, a *Hol is a Voltot*, amely nem sokkal találkozásunk előtt jelent meg Pécssett. Csak hónapokkal e találkozás után, 2008 nyarán küldte el nekem a költő a vékony kis kék kötetet, kedves, reményteljes ajánlást firkantva az első oldalára. Az írás most bizonytalannak, reszketegnek hat. Akkor ezt észre sem vettem. Az aláírás azonban határozott, könnyen olvasható. A borító elején található Martyn Ferenc grafika – hiába forgatom erre is, arra is – nem az én Takáts Gyulamát ábrázolja. Ezen egy keménynek ható, feszes tartású ember határozott szempárja mered maga elé. Az én költőm egy már hajlottabb hátú, mosolygós szemű öregúr volt, akinek olyan hártya-finom volt a bőre, hogy szinte féltem megérinteni a kézfogásnál, nehogy felsértsem. Az én Takáts Gyulam olyan volt, mint amilyenek egy 1984-es pécsi könyvhét megnyitóján Weöres Sándor látta és láttatta, amikor Leonardo sokoldalúságával aposztrofálta őt, az író, a festő, a horgászt, a szőlőművest, a borászt és a múzeumigazgatót.

Több mint harminc verseskötete jelent meg életében. Az utolsó, a *Hol is a Volt* alig több mint hatvan oldal, s mindössze huszonkilenc verset tartalmaz, négy ciklusba rendezve. A kötet főszereplője Csu Fu, a helyszín pedig a költő által már évekkal ezelőtt „megteremtett” mikrokozmosz: Drangalag. Csu Fu barát, tanítvány, beszélgetőtárs is egyben, s talán kicsit alakmása is Takáts Gyulának. A kötet első versében mindenki előtt óriásira tárja Drangalag metaforikus kapuját, amikor „egy lepkeszárny és az ég között” (*Barátainak, a hegyről*) határozza meg ennek az általa kreált, s mindent átfogó

világnak a horizontját. Egymás után sorjázó versei mint gyönyörű lírai reflexiók adnak egyetemes értelmet a helyi színeknek. Soraiból kiérződik, hogy a szerző műveinek megalkotásakor minden körülmények között a harmónia megteremtésére törekedett, hogy „az itten-tüli-odaát / egyetlen mondatát” megénekelje.

Aki ismeri a költő 2005-ben napvilágot látott *Őt esztendő Drangalagban* című s naplójegyzetek formájában megírt önvallomásos kötetét, könnyebben fog eligazodni ebben a sajátos világban. Ebben mondja ki a sokszor idézett igazságot, mely szerint „Csak ketten maradnak önzetlenül mellettünk. A természet és a művészet. Kell-e náluk erősebb és jobb barát. Csu Fu erre régen rájött, és így él Drangalagban.” Ez az a felismerés, amely után nyugodt szívvel állíthatjuk, hogy Drangalag nem is annyira különleges: ez maga Takáts Gyula valóságos világa. A *Hol is a Volt* pedig ennek megerősítése.

A vele készített utolsó beszélgetésben elmondta nekem, hogy verseiben minden írásának alapja egy-egy valóságosan megtörtént esemény. Még a legelvontabbak sem pusztán a fantázia szüleményei, hanem valódi történetek az életéből. A legkülönösebb hangulat is a hétköznapi valóságból merítkezik. Takáts Gyula szerint ugyanis az élet gazdagabb, mint a képzelőerő. A képzelet kullog az élet után és igyekszik lopni tőle, nem pedig fordítva. Ezért a harmonikus élet minden mű tökéletes forrása lehet. Így lehetséges az, hogy ebben a kötetben szinte érezzük az Izajás próféta által megfestett messiási világ békéjét, ahol „...együtt lakik a farkas a bárányal, és a párduc együtt tanyázik a gödölyével. Együtt legelészik a borjú s az oroszlán, egy kis gyerek is elterelgetheti őket. Barátságban él a tehén a medvével, a kicsinyeik is együtt pihennek; és szalmát eszik az oroszlán, akárcsak az ökör” (*Iz 11,6-7*). Csu Fu világa erre rímel. Simogat a Nap, susog a berek a fülünkbe, a hegyek a barátaink, s még a vén diófa is kezet nyújt nekünk. A természet az ember legjobb barátja.

Ahogy Szirtes Gábor írja a kötet utószavában: „Drangalag végül is a megteremtett és megtalált, a valóságos létezővel szemben fellelt lehetséges világ, amely időtlen és határtalan, ahol a »pillanat-világ szavát« írhatja a költő tovább, ahol az ég és a pince boltozata eggyé olvadhat a végtelenben, ahol a friss források, az öreg kövek, a szép sziklák, a holt vulkánok, a sűrű nádasok, a berkek és a mocsarak e világ egyre inkább, egyre meggyőzőbb erővel megvalósuló kiteljesedésének hírnökei. Ők a »rejtett végtelen« kifejezői, amelyben megidézhetővé válik a »sok-sok volt-világ«, ahol a korunkban egyre egyetemesebbé váló Magány leküzdhető, ahol a sivár Magányon és a félelmetes Retteneten győzedelmeskedhet a vers...”

Ebben a Takáts Gyula-féle – szinte már panteisztikus – világban az ember egybefonódik a természettel.

Miközben megfigyeli azt, maga is részévé válik, bele-mélyed, s művei által eggyé válik vele. A különleges látásmódot azonban az adja, ahogy a kozmikus és a minket körülvevő, hétköznapi világ a lírai közegben egyesül: „eggyé ragyog / az égi rend / s a berki lánvilág” (*Eggyé ragyog*).

Ez az eggyé válás az *Egész-szel*, magára az elmúlásra is utal, s az elkerülhetetlen öregedéssel való kényszerű szembenézés fájalmát idézi. Ezt erősítik a kötetben a magányra és a társtalanságra utaló olyan plasztikus sorok is, mint a „Fénylő jegén / a túlsó partra át, / versek helyett / süket magány suhan / a néma fakutyán” (*A néma fakutyán*) vagy a „bolyong-bolyong / és egyre csak tovább / s vele a sose otthon / niklai magány...” (*Dániel*). A Berzsenyi-hasonlat többször is előkerül a kötetben, s mindig a magányos költő jelképrendszerében. A nagy előd, akinek sírjánál, s egykori niklai kúriájánál „Csu Fu” annyi beszédet mondott, s a többiek is mind – Vajda János, Kölcsey, Egry József, Shelley, Hölderlin – már a *Voltot* képviselik, onnan üzennek: „s hogy verseiket / ne csak lássa, / hallja is, / szíromnál könnyebb, / ahogy strófáikat / padlás alól / holdfényen át / a múzsáktól se nehezebb / drangalagi térbe emeli...” (*Múzsáktól se nehezebb*).

Takáts Gyula a fény és az árnyék, a *Van* és a *Volt*, s a sorok közt megbújó *Lesz* reménységének kettősségén keresztül a versbeszéd egészében a létezés legfőbb kérdéseit feszegeti. Motívumrendszere, szóhasználata a keleti bölcsek filozófiáját idézi, témái azonban egyetemesek. A versek megírásakor már jócskán 90 felett járó költőt mi más is foglalkoztathatná, mint a halál kérdése. Egy pillanatra a „vállat mintha érintené, / mint hogyha a halál...” de a pár strófával előbbi sorok alapján mi már tudjuk, hogy a válasz nem ebben a bizonytalanságban, hanem az örök keresésben rejlik: „hol is a *Volt* / és rajtuk át / a mindentűli még tovább?...” (*Az árnyék üszkibe*).

Takáts Gyula válasza az elmúlásra nem lehet a bele-törődés. Azt el kell fogadnia ugyan, hogy az idő „mély árnyéka alatt / rajzolni kezdte már / a télentúl-idő / hosszú, ötödik évszakát” (*Az ősz maga*), költészete azonban mégis mást sugall. Egy új nyelvet énekel meg, egy, a természet által írt poétikát, amelyben minden továbbélhet: „Velük a költők / – akár a fák – / rügyek pontos során / írják, / mint a kék szírom / bazalton át / az új poétikát...” (*Így él tovább*). Mintha saját magáról, saját költészetéről beszélne, amely Drangalagban továbbél az idők végezetéig. Erre utal a kötet verseinek központozásában oly gyakori – gondolatívét és sorvéget lebegtető – három pont szerepeltetése is. Alig akad olyan vers a lírai közegben, amely ne alkalmazná ezt a Takáts Gyula-i világfelfogást sugalló reményt. A pont

végérvényessége helyett a három pont nyitottsága a kötet legfőbb üzenete. Nekünk pedig marad a megnyugtató bizonyosság: „Csu Fu” nem halt meg, bölcs derűbe ágyazott versei által ott „...üldögél / a világ hátán / lógatva lábát / dőlt kövön / és versei / és lombjai között / várja lesi / a sok-sok Vanból / a világ jól rejtett választát” (*Várja, lesi*).

A történetnek itt vége is szakadna, ha a Magyar Napló Kiadó Zsebkönyvtár sorozatában Bíró Gergely szerkesztő 2010-ben nem állt volna elő egy válogatással, bizonyítva „Csu Fu” időtlenségének realitását. A zakó-zsebhez igazodó paraméterekkel rendelkező, ízlésesen visszafogott külsejű, 240 oldalas, posztumusz kötet verseit Oláh János válogatta. A kötet utószavában – amelyet szintén Oláh János jegyez *A magyar tér-idő örvényében* címmel – gyakorlatilag komplex áttekintést ad Takáts Gyula verseinek sajátos világáról. A rendhagyó látáskultúrájú, monografikus elemzés kronologikus szerkezetű felépítettsége a kötetbe szintén kronologikus rendszer alapján beválogatott versek egymáshoz simulására rímel.

Oláh János elemzésében igyekszik eloszlatni a költő életművéről alkotott, már-már közhelyszerű kritikusi tévedést, „...amely szerint Takáts a pannon táj, a pannon derű idilli költője.” Mondandójának alátámasztására Takáts Gyula *Idill?* című verséből idéz: „Mintha Itália lenne e táj és Csánki nyökög: / – Pannon idill! – Ám ő még sose látta milyen / ősszel, ahol én járok sziklák erdei közt / sütve az édesen ért barna gubót a tűzön. / Hát még Csánki, ha lát-nád mekkora zöld koronával / dől az ezüst fügetörzs pin-cetetőre vadon. / Ez sem idill, de közönséges látványa e kertnek. / Ám hogy a sok dallár még sose látta meg ezt, / Csánki ne szídj, gyere, szedd a liláshasu bő fügetermést. / S nézd, mi öröm versben s szívben is épp ami új!”

Véleményem szerint azonban a Takáts Gyula-i „idill”, ha nem is a közhelyszerűség szintjén, de mindenképpen kimutatható évszázados életművének kiegyensúlyozottságán, permanens derűjén, tájhoz kötöttségén. Maga Oláh János – talán öntudatlanul is – néhány oldallal később, erre a felismerésre jut elemzésében: „Aligha gondolhatta volna bárki is, és legkevésbé talán maga a költő, hogy az induláskor megütött hang mintegy három emberöltő múltán, a költői pálya befejezéséhez közeledve talál visszhangra, és teljesedik ki a Csu Fu versekben.”

Másfelől – a válogatott versek végigolvasása után – mégis egyet kell értenünk Oláh János azon felvetésével, amely szerint aggályos volna ezt a „...mély egzisztenciális krízis megéléséből fakad[ó]” életművet pusztán „...díszlet ízű tájköltészetté” degradálni. Nem szerencsés Takáts Gyula „...mikro moccanásokat és csillagközi távlatokat egymásba oldó költői univerzum[á]nak a határ-ait” a kritikai látásmód szűk ketrecébe zárni.

Verseinek mondandója, mint egy történelmi abrosz teríti elénk Magyarország XX. századának mélységeit és magasságait az I. világháborútól Trianonon át egészen napjainkig. Teszi mindezt valami olyan képzőművészeti formákra hajazó létértelmezéssel, amelyek a nagy hagyományokkal rendelkező somogyi festőgenerációk munkásságát idézik az olvasó szeme elé. Rippl-Rónai József, Zichy Mihály, Iványi Grünwald Béla, Martyn Ferenc, Rudnay József hagyatéka él tovább a Takáts Gyula-i líra közegeiben.

Különösen egyedi megközelítés például, ahogy az 1920-ban megcsonkított országot egy levágott kakással azonosítja: „Az udvar-lépcsőn konyhakést reszelnek. / Utolsót rikolt a sarkantyús kakas, / s a fűvön táncol kínjában fejetlen. / Nyakéke megszaladt, szárnya leesett. / Kék tálba folynak a kármin gyöngyszemek” (*Reggeli szenderegés*).

A költő a drámai esemény lehető legkomplexebb érzékeltetéséhez minden érzékszervünkre hatni igyekszik: karba állítja a múzsákat. Szinte halljuk, ahogy az udvaron „konyhakést reszelnek” és ahogy a „kivégzésre” ítélt kakas egy „utolsót rikolt”, mielőtt elvágják a torkát. A szemünk előtt megelevenedő jelenet legmorbidabb része azonban, amikor a már fejetlen jószág „a fűvön táncol kínjában”. Takáts Gyula ezzel sem elégszik meg, festőpalettáját elővéve, valóságos szinkavalkádot varázsol elénk: „Kék tálba folynak a kármin gyöngyszemek.” Az idézett strófa háttérben ott dereng a vers további részeinek „Reggeli szenderegés”-éből fakadó álmoképszerű, az áldozat vérére emlékeztető vörös, lilás, ezüstös, kékes színvilágának impresszionista látomása: „ezüst iszappal befoly mindent lágyan, / s langyos víztől piroslik a talpam. / A lila álmom csörgedez alattam”, majd később: „A konyha forgácsán kékes láng lobog”, illetve „Ébredés vibrál rajt piros körökben.” Semmi sem világos és egyértelmű, a felvázolt kép „Mint sülyedt hajó imbolyog” a szemünk előtt. Úgy jutunk egyre beljebb és beljebb a költői világ víziószerű mélységeibe, hogy közben az irodalom, a zene, a tánc és a festészet eszközei szinte észrevétlenül lopakodnak tudatunkba.

Az idő és a tér dimenzióiból kilépve – Oláh János szavaival –, Takáts Gyula „az időtlenség Drangalag-élményének verse foglалásával” vezet át minket három emberöltőnyi poétai világába. Jelen kötet – mint minden lényegre látóan szerkesztett válogatott versgyűjtemény – nagy erőssége, hogy a költő optikáján át láttatja a szerző maga által teremtett világát, „érzékuniverzumát”. Takáts Gyula posztumusz kötetében együtt virul ki az irodalom és a képzőművészet, egymást segítve, kiegészítve jut előre a beteljesüléshez, mint az egykori somogyi kisfiúból lett költő Tabon, Pécsen, Munkácson, Kaposváron át Drangalag utópisztikus világába.

Bartusz-Dobosi László

A végek dicsérete Vári Fábán László:
Jég és korbács
(Versek 2002–2010),
Széphalom Könyvműhely,
Írók Szakszervezete, Bp.,
2010.

Az egykor természeti (és természetes) határokkal övezett történelmi Magyarország a XX. században önakaratára ellenére nyitottá vált, régiókra szakadt. A meghúzott határokon túl az anyanyelvük miatt másodrendű állampolgárrá minősített emberek százezreinek más és más nyelven sulykolták a múltat tagadni (és elfelejteni) szándékoló szabályokat. Az elszakítottság sorsközösségét megelőző magyar nyelvű közösségek „mindenesei” többnyire az írók és a pedagógusok lettek.

A „végek” fogalma nyelvünkben a XVI–XVII. században alakult ki: a megmaradt két haza (Erdély és a királyi Magyarország) és a török félhold uralta területek határvonala mentén magasodó várak sorát jelentette; a kor embereszménye pedig a végvári vitéz volt. A „végek” napjainkra érvényes fogalma megváltozott; a végvár ma az, ahol – nyelvhatáron innen és túl, a tömbmagyarság tagjaként vagy szórványban élve – magyarul beszél valaki. Végvárak a házak és az udvarok, az otthonok, ahol a szülők magyarul szólnak a gyermekükkel, végvár továbbá az iskola, ahol magyarul olvassák a *Toldi*-t, és a templom, ahol magyarul prédikál a pap.

Nem véletlen, hogy a helikoni triász tagja, Reményik Sándor a trianoni traumát elsőként érvényesen megfogalmazó költeményeit *Végvári* néven publikálta. „Magyarok mindenütt a végeken, / E csikorgó, vad téli éjeken, (...) Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek, / És áhítattal ejtsétek a szót, / A nyelv ma néktek végső menedéktek, / A nyelv ma tündérvár és katakomba, / Vigyázzatok jól, mikor beszéltek – az imperatívusz: – Ne hagyjátok a templomot, / A templomot s az iskolát – a mégis-remény: – Mi mégis a te nemzedet maradtunk: / Petőfi nemzete! / Mert megmaradtál, Te!”

Első végvári költőinket – a zólyomi születésű Balassit és a kolozsvári Reményik Sándort – az elmúlt kilenc évtizedben sokan követték. Csak két távoli pont-ra utalva napjainkban: a nyugati „végek” költője a sokkötetes Zágorec-Csuka Judit, s a keletieké – a szintén sokkötetes és -műfajú – Iancu Laura; s a végvári költők legjobbjai közül való Vári Fábán László (nomen est omen) is, akit Kárpátalja küldött a határok fölötti magyar irodalomba. Kárpátalja az az országrész, amely 1921 óta a legtöbb hányattatást elszenvedte. 1920 után a Csehszlovák Köztársaság vette birtokba, majd a

Szovjetunió terrénuma, napjainkra pedig az Ukrán Állam része lett, az államnyelv ennek megfelelően az idők folyamán változott: először a cseh és a szlovák, majd az orosz volt, Ukrajna önállóvá válása óta napjainkig pedig az ukrán. A kárpátaljai magyarok számára a legnagyobb vérvesztésüket az 1944 őszén kezdődő málenkij robot jelentette; mintegy ösztönös demográfiai lázadásként – a statisztikák számaival is kimutathatóan – a százötvenezer és kétszázezer közötti lélekszámú magyarság reprodukálni akarta – és részben tudta – önmagát az ötvenes években. Ennek az élni- és megmaradni akaró nemzedéknek a tagja és képviselője Vári Fábrián László; szülővárosa, Tiszaújlak, a versolvasók számára a *Tücsökzenéből* ismerős. („Néha bementünk Újlakra, a kis mezővárosba. Ott már vonat is volt, s állomás, aszfalt, üzletek. Gyalog mentünk, vagy, hogyha szekeret kaptunk, Bökénynek, a vashidon át. Révészek és komp szelte a Tiszát; a becsi part még Szatmár volt, s az, a másik, az északi, már Ugocsa;...”) A szállóigét – hogy „Ugocsa non coronat” – Ady idézte, tudhatjuk tehát, hogy az ország egykori legkisebb vármegyéjét mindig is öntudatos emberek lakták. A karakánságtól általában kétféle módon próbálhatják eltéríteni az embert: korbáccsal vagy kenyérral. A hetvenes években (a még Vári előnév nélküli) Fábrián László számára a korbácsot az jelentette, hogy elbocsátották az ungvári egyetemről. S a kenyér? Komisz katonakenyér. Besorozták a Vörös Hadseregbe. A helyzet ellentmondásossága: a megszálló szovjet hadsereg mundérját viselve, tehát kisebbségiként ugyan (maga is hátrányos helyzetüként), Kelet-Németországba, a szovjet impérium legnyugatibb tartományába került, e hatalom védelmezőjeként. (A helyzet fonák voltát a költő prózájában, önéletrajzi emlékezéseiben idézi meg.)

Leszerelése után Váriban lett tanár, s – a hatalom akarta, nem akarta – ő mégiscsak elvégezte az egyetemen a magyar irodalom szakot. S egyre ismertebb lett a határon túl is, hiszen közölte a *Tiszatáj*, majd 1983-ban – első kötete megjelenése előtt nyolc évvel – elnyerte a *Kilencek díját*. A „határon túli” fogalma azonban itt is láthatóan problematikus, és pontatlan! Attól függ, hogy honnan nézzük, mi a viszonyítási pont! Onnan ide, vagy innen oda? Jobb lenne Illyés Gyulát követve – a *Haza a magasban* eszméje (vagy metaforája) szerint – a *határok fölötti magyar irodalomról* beszélnünk!

A Tiszaújlak, Csap, Szelmenc, Verecke, Aknaszlatina, Visk „határpontokkal” jelezhető „hatodik síp”-os Kárpátalja karaktervonása a történelmi emlékek sokasága – a honfoglalástól, a Rákóczi szabadságharcon át napjainkig. A történelmi kötődés és szemlélet hatja át Vári Fábrián László költői, néprajzkutatói munkásságát,

közéleti tevékenységét, s a 2002 és 2010 között írott költeményeit közreadó könyvét is.

A *Jég és korbács* című kötet kétharmadát adják a versek, mintegy harmadát pedig Penckőfer Jánosnak a költővel készült mélyinterjúja képezi. A versek három ciklusba rendeződnek; az első az *Ördöglakat*, a második pedig a *Mitosztöredékek* címet viseli. A harmadik ciklus címe azonos a kötetével.

A könyv alaptónusát a balladás hang, a folytonos – pontosan meg nem határozható – fenyegetettségből fakadó veszély tudata, az ezzel együttjáró tragikum esztétikai minősége jellemzi. Az értékvesztés miatti aggodalom többirányú, az egyes emberen túli kisebb és nagyobb közösségre, a közeli természeti környezetre, s a tágabb európaira vonatkozik. A költő és közössége (és olvasóközönsége) világ-attitűdje így hasonlatos, hiszen a magát általában pesszimistának tartó költő néprajzkutatóként megállapítja, hogy az általa is gyűjtött népdalokban, néballadákban a *bánat* mint fogalom kivételes gyakorisággal fordul elő. Említ néhányat közülük: idézi a bánatutcat, mely „bánatkövel van kirakva”, a köpönyeget, melyet az útnak induló vándor „búval és bánattal” gomboztatna ki. Hiszen – a népdal éneklője szerint – „Annyi a bánat a szívemen, kétrét hajlott az egeken, Ha még egyet hajlott volna, szívem ketté hasadt volna.” S egy közismert dal, mely a szomorúságból való kilábolás reményét sejteti: „Túl a Tiszán van egy malom, bánatot örölnék azon, Nekem is van egy bánatom, oda viszem, lejáratom.”

A költemények lexikájában sajátosan fonódik össze a szakralitás és a mindennapok szóhasználata, a hagyomány és a modernség, az östevékenységekig visszamenő fogalomkincs és a jelen. A szakralitást az Isten és az Úr sokszori említése mellett a bibliás utalások (Heródes, Dávid, Jeruzsálem, nagypéntek, glória stb.) képviselik. Monumentális kép ebből a témavilágból: „megmozdult Isten szemében a tenger” (*A Gikhon partjain*) és „A föld ismét nagy víztükör (...). Föléje hajlik komoran, / bámulja művét az Isten” (*Az utolsó előtti napon*). Sajátos stílushatást kelt a szakrális képzetkincs érintkezése a hétköznapi illetve a szaktudományos szókinccsel (pl. kioldószerkezet, klón, gén, kémhold, piktogram, petárda, ózonlyuk, komputertomográf, aszfalt). A vallásos és a pogány mítosz egy verscímben: *Nomád evangélium*; két verssorban: „A pogány papoktól menteséged nem lesz / alakot váltva visszajárnak”.

A költemények nagy többségének formaeszményét a hangsúly határozza meg, ritka kivétel a *Csoóri Sándorhoz* írott vers, melyben a hangsúly mellett az időmérték, a daktilusok és/vagy az anapesztuszok is ritmust formálóak. A versek strófászerkezete változatos, a

művek mintegy harmadát adó hat-nyolc szótagot szám-
láló négy soros strófa mellett számos más strófa- és
rímképletű vers teszi változatossá a könyv formavilá-
gát. Nagyobb verskompozíciót formáznak a *Változatok*
halotti beszédre, és A páternoster kosarában című köl-
temények.

A kötet ciklusokra tagolt szövegeiből az *Ördöglakat*
című ciklus az emberiség, az öröknek remélt természet
és az ember által teremtett világ fenyegetettségére
figyelmeztet. A *Mitosztörödékek* című ciklus szerelmes
versei és bordalai oldják a feszültséget, majd a harma-
dik, leghangsúlyosabb ciklusban a nagy emberiségen
belüli kisebb, szülőföldi, illetve az ennél nagyobb anya-
nyelvi közösség sorskérdései a meghatározóak. A lírai
ént megformázó költő valóságos testi mivoltában és
szellemiségében természetesen része mindegyik emlí-
tett közösségnek.

Az *Ördöglakat* világában kóbor ördög jár, gazdátlan
glória lángol, az esőt esdeklő tájra fekete eső hullik.
Az abszurd és a hétköznapi találkozik a ciklus egyik
legjobb – *Akit bölcsőbe szültek* című – versében:
„Nyílik utánam az ajtó, / lángol az ablakkeret. Vizsgál a
hüllő hosszan, / nyújtom az útlevelet.” Az elidegenedett
világ a maga képére formálja lakóit: „Márcsak ilyen az
ember, / önzése határtalan. / Lakatlan bolygóra üzve /
krúgát az én madaram.”

Az egyre ridegebbé váló világban a személyiség szá-
mára a menedék a barátság és a szerelem. A *Mitosz-
törödékek* című ciklusban erre találunk példamondatokat.

A szerelmes költőnek gond – a *Minek nevezzelek*
című verset író Petőfinék is az volt, s a *Tétova óda* köl-
tőjének, Radnótinak is az volt – hogyan szólítsa,
hogyan köszöntse méltó módon kedvesét. Vári Fábián:
„Hogyan szólhatnék hozzád méltó módon? / Csak most
tanulom tündér-nyelvedet.” A következő szakasz ele-
jén: „Ujjaim zavartan tapogatnak / a szerelemre hangolt
citerán. / Jaj, hogy foglak én megszólaltatni, / te szár-
nyakkal áldott kócsagleány.” A szerelem: „Két felleg
között / villám a testünk.”

A ciklus bordalai – *Ha leszállván a nap, Lehoztak a*
vizek – után a következő ciklus *Szoborbeszéd* című köl-
teménye, „boros dala” a barátokat köszönti. A barátok
négy régiót képviselnek. A versben szereplés sorrendjé-
ben az első „Szilágyi Pista, a csibukot, ha már nem szí-
vod / add nekem.” Aztán „Gál Sanyi / tükröt tart szám
elé, / tudakolná, hogy mi bajom?” A legfontosabbat
Szakolczay Lajos kérdezi: „Szomjad hogy tudnánk olta-

ni? / – kérdezi jó Szakolczay.” A megszólaló szobor sok
másik helyett mondhatná szellemes játékosan: „Álmo-
dok olykor rémeket: / egy színesfémtojvaj méreget.”

A kötet záróciklusának súlyát a költő azzal nyomaté-
kosította, hogy a kötet címével azonos címmel jelölte.
Egy-egy verssel a példaképeinek tiszteleg. József
Attilának öt nyolcsoros verssel, Nagy Lászlónak a
Holdút magasán című költeménnyel. „A holdút maga-
sán / fényember suhan (...) Aztán – felbúgnak / a
bazaltorgonák, / megrezzennek / a csillagközi lombok –
/ a költő sarkantyúzza, / fordítja lovát, / parázslík egy
szempár, / felizzik egy homlok.”

A felkiáltójeles megrendültség és a könnyes fájdá-
lom, a lehajtott fejű szomorúság és a homlokráncoló,
megfeszült arcizmú tenni akarás szavait, a fortissimo és
a piano verseit a könyv utolsó ciklusában olvashatjuk.

„Mert fogyunk, fogyunk csak. / Folyton...” – kiált
(vagy sóhajt) a költő.

A címadó *Jég és korbács* című versét a népszerűségi-
fogyás rémét évtizedekkel ezelőtt tudatosító Fekete
Gyulának ajánlja: „Kosárba szedtem / a dáliafejeket. /
Felírtam rendre / minden veszteséget.”

A kötet talán legerősebb verse a Görömbei
Andrásnak ajánlott *Jégangyal*. A tudat mélyén messzi-
ről asszociálva Sütő András *Ádvent a Hargitán*-ját jut-
tatja eszünkbe. A húsz párosrímű kétsoros strófából
épülő költemény érdekessége, hogy benne a jég előtagú
összetett szavak sokasága szerepel, a közhasználatú
jégmező és *jégvirág* mellett több a költő szóalkotó lele-
ményének terméke (pl. jéghegek, jéglegyek, jégfegy-
ver, jégtermés, jégtanya stb.). A jégvilágban megfagy a
könny is: „atyánk szeméből jég pereg (...) jégtermést
hozott almafánk, / jégkölyköt vetett hű kutyánk”. Mint
sok más Vári Fábián versben itt is a kétely és a remény
hullámai váltják egymást. A passzivitásra utaló sorok –
„Amnéziában élek én, / mi végre szültek, nem tudom, /
jégvirág minden bánatom (...) járhatok én a tengeren, /
azt az egy leányt nem lelem”. A vers utolsó két sora
azonban erőt sugároz: „A varázsige itt mit sem ér. /
Csak az ölelés... Csak a vér.”

A kötetet záró utószó a publicisztika és az értekezés
nyelvén beszél arról, amiről a versek mives, balladás
nyelven szóltak. Legyen figyelmünk a végeké, olvasá-
sunk a *végek dicsérete*. S annál is inkább méltán, mert
Vári Fábián László (2004 óta) a Balassi Bálint-émlék-
kard tulajdonosa.

Somos Béla

Meghasonlásunk története

Hornyik Miklós:
Meghasonlásunk története – Délvidéki könyv,
Timp Kiadó,
Topolya–Budapest, 2009.

Ha Szerb Antal helyesen állította, hogy a világirodalom legkiválóbb darabjai elférnének egyetlen könyvespolcon, akkor a délvidéki magyar irodalom maradandó művei mekkora tárolót igényelnének? Talán egy sámli is megtenné? Mégis már jó néhányan leszüretelték ennek az aszályos térségnek gyér szellemi termését. Bori Imre lendülete volt a legszembetűnőbb: ő maga több változatban is megírta az anyanemzetből kiszakított déli végek szellemi életrajzát. Bori mellett – az övével sok mindenben ellenkező szemléletű – Vajda Gábor tűnik ki rendszerező kiválóságával. A közelmúltban viszonylag fiatalon elhunyt Vajda az ellentábor ellenszenvét kiváltó, tömör, kis irodalomtörténetében s a Balkánra tuskolt nemzetrészeszmétörténetének befejezetlenül maradt, mégis alapos, két vaskos kötetében annak a vele egykorú Hornyik Miklósnak a rokona, követője, harcostársa, aki nem a meddő irodalomelméleti fogalmak s a politikai elfogultságtól sem mentes, ránk kényszerített szempontok felől közelített a régmúlt és kortársaink művészetéhez.

Hornyik Miklós összegző művet alkotott, hogy tisztábban lássuk kisebbségi múltunkat és jelenünket. A címből némi indulat szüremlik ki, sejtetvén, hogy nem hüvös és szenttelen leírások, okfejtések rejlenek a fedél alatt. A téma, sorsunk taglalása nem is tűri a higgadtan egykedvű előadásmódot. A kötet bizonyára elavultan magyarkodónak tűnhet a minduntalan „vajdaságozók” szemében. (Vajon egy művelt és önérzetes német hajlandó-e Kalinyingrádot mondani Königsberg helyett? Ha Elefántcsontpartot, Tűzföldet, Fokvárost merjük magyar névvel illetni, akkor tulajdon szülőföldünket is nevezzük anyanyelvünkön – még ha a véres idomítások szolgalelkűséget és új szó-tárt is kényszerítettek sokak számára. A vérontással járó adok-kapok már a török terjeszkedés lelegején elkezdődött; Hunyady Jánost se tekintette szövetségeseinek minden szerb. Rákóczinak és Kossuthnak is meggyúlt a baja az északabbra menedéket kereső, később lázongó, önállóságra törekvő délszláv vendég-néppel. Végül francia segédlettel a szerbség ölébe pottyant Délvidék is, s immár az utódállam sanyargatott minden itt rekedt nemzetrészt és néptörédeket; románt, ruszint, szlovákot, németet, magyart és máso-

kat. 1922-ben börtönbe vetették a Magyar Párt megalakítását kezdeményezőket, s közülük többeket agyonvertek.) „A *Meghasonlásunk története* egyszerre irodalomtörténet és vallomás” – írja utószavában Sturm László. A közel háromszáz oldalas mű első, kisebbik fele két nagy tanulmányt tartalmaz: mindkét munka a délvidéki magyar irodalom két világháború közötti időszakát mutatja be. A terjedelmesebb dolgozat *Az országföld őrzői* címmel az újvidéki Délbácska napilap küzdelmes útjáról ad számot. *A Hajlékteremtők* című kisebbik tanulmány az irodalomszervező Senteleky Kornél és Csuka Zoltán harmincas évekbeli tevékenységével foglalkozik. Az újság (a heti- és a napilap) és a híradó sem az örökkévalóságnak készül, szinte semmilyen esztétikai, művészeti értéket nem képvisel, de figyelmet szentelünk rá, mert *rólunk* szól. Ugyanezért kísérjük elnéző figyelemmel és iktatjuk be krónikáinkba, irodalomtörténeteinkbe a kevésbé sikerült műveket is. Míg a húszas, harmincas évek szépirodalmában errefelé nem született jelentős mű, addig az újságírást – különösen a Délbácska oldalain – kiváló szinten művelték. A második világháború utáni korról szólnak a *Leárnyékolt föld* fejezetei, amelyek vendégszövegeket is tartalmaznak. Hornyik antológiászerűen idéz azoknak a szerzőknek a műveiből, akiknek világlátása, valóságábrázolása, a nemzeti kultúra iránti ragaszkodása a maga teremtette eszmény és elvárás közelébe emelkedik. „A portrék árnyalt érvelését kiegészítik és igazolják a beemelt, kivétel nélkül felfedezésszámba menő, meghökkentően erős írások, és alátámasztják Hornyik kimondva-kimondatlanul nyilvánvaló hitét, miszerint ezek az alkotók jelentik a délvidéki magyar írás élcsapatát, nem pedig a Bányai János, Tolnai Ottó, Szerbhórváth György nevével fémjelzett, a »nemzeti önfeladás irodalmi eszményé formálása« terén érdemeket szerzett (sztár)irodalmárok.” (Sturm László) Hornyik műve esszé- vagy tárcaregényként is olvasható; magával ragad a szerző szellemes stílusa, amely becsületére válna egy jobb szépprózai elbeszélőnek is. Ilyennek kellene lennie az eszményi műbírálónak! Óriási kincseshánya ez a könyv, amelyet – akár a Bibliát – kézikönyvként érdemes minduntalan lapoznia az anyaországból kiszakított nemzetrészek értelmiségének, szellemi képviselőinek; művészeknek és politikusoknak egyaránt. Csak fájjalhatjuk, hogy (egyelőre) nem tölti be az őt megillető értékrendalakító szerepét. Hornyik műve alapmű, iránytű, amely továbbgondolásra, mások irodalomtörténeti összegzéseinek újragondolására, kiigazítására ösztönöz.

Vicei Károly

Érték iránti alázat, teljességigény

Balázs-Arth Valéria:
Délvidéki Magyar
Képzőművészeti Lexikon
Timp Kiadó, Bp., 2007.

A magyar művészettörténet – nem szólván a kritikáról – csak töredékesen (félig odafigyelve) foglalkozott-foglalkozik a határon túli magyar képzőművészettel. Az erdélyi művészettel való ismerkedés és az értékek továbbadása – Nagybánya nyilván kötelez – még csak hagyján, de a délvidéki és felvidéki (régebben jugoszláviai és csehszlovákiai) magyar képzőművészekre nem nagyon jutott figyelem. Mint ahogy Kárpátalja magyar alkotóira sem. Ennek az áldatlan állapotnak köszönhető, hogy Magyarországon kívül élő képzőművész – vakságunkra nincsen mentség – még nem kapott Kossuth-díjat. Ugyan Munkácsy-díjjal páran büszkélkedhetnek, ám a nemrég meghalt kitűnő kolozsvári szobrászművész, Kós András még evvel a művészeti középddíjjal sem tiszteltetett meg.

Pedig nyilvánvaló értékekről van szó, amelyeket a többségi (nem magyar!) nemzet is számon tart – ahogy a buzgó „honosítások” jelzik. Mednyánszky Lászlóból és Jakoby Gyulából így lett *szlovák* alkotó, Erdélyi Bélából pedig Adalbert Erdeli néven – miként a 2007-ben Ungváron megjelent impozáns albumból tudható – ukrán művész. És hosszan lehetne folytatni a sort. Jóllehet a különböző kisebbségi területekről az anyaországba települt művészettörténészek vagy -kritikusok (Banner Zoltán, Szabó Lilla – akinek többek közt a konferenciával egybekötött határon túli seregszemlélet és a két világháború közötti *Kassai modernek* szentendrei bemutatkozását köszönhetjük –, s nem utolsósorban Balázs-Arth Valéria sokat tettek azért, hogy valamennyire osszassék a homály, ha munkájuk nem kap erősítést (magyarán, ha a hazai műkritika csupán *önkörében* mozog), művészeti honfoglalásunk továbbra is bicegni fog.

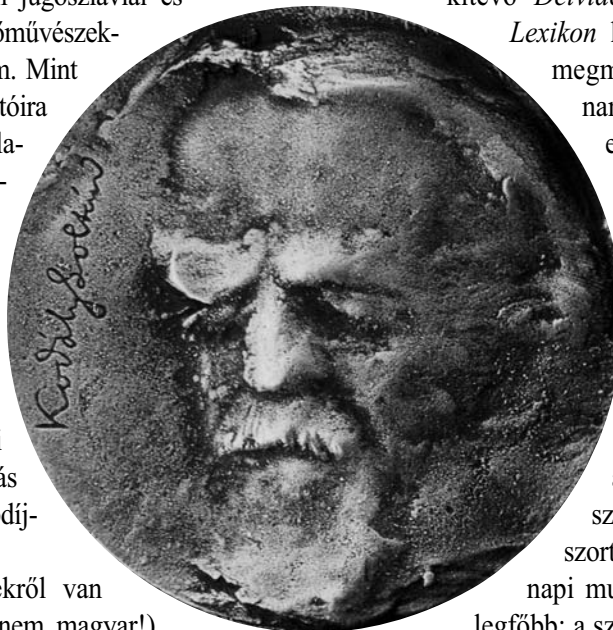
Egy-egy föl villanás – Feszt László, Jakobovits Miklós, Vinczeffy László (Erdély), Szabó Gyula, Duncsák Attila, Németh Ilona (Felvidék), a vajdasági (szerbiai) Maurits Ferenc s a szlovéniai Király Ferenc és Hagymás István (Délvidék) magyarországi tárlata – ugyan jelzi, hogy még nincs elveszve minden, de az

értékek pontos föltérképezése még várat magára. Csak egyetlen példát! Ha a művészettörténet tudorai mellett az erdélyi irodalmárok között is óriási megbecsülést szerzett kolozsvári festőművész, Nagy Albert – nálunk a szakmából hallotta-e valaki e nevet? – nem kerül a modern magyar piktúra vérkeringésébe, értékfolyamába csupán féloldalas lesz az erdélyi, mi több az egyetemes magyar művészetről való tudásunk.

Ennyi bevezető talán elég ahhoz, hogy Balázs-Arth Valéria, a megszállott művészettörténész és -kritikus munkáját a maga fényében lássuk. A hetedfélszáz oldalt kitevő *Délvidéki Magyar Képzőművészeti Lexikon* hatalmas teljesítmény. Szinte megmagyarázhatatlan, hogy honnan az a több évtizedes – csak az elhivatottakra és az örültekre jellemző – lendület és kitarítás, ami nélkül ilyen terjedelmes adattár létrehozása lehetetlen. A lexikontörténekek bozótjában kutakodva nem sok olyan kézikönyvet találunk, amelyet egyetlen szerző jegyez. Szorgos adatgyűjtés, világos értékszemlélet, hallatlan áttekintő- és szortírozó-képesség, nem mindennapi munkabírárs kell hozzá, s ami a legfőbb: a szakterület iránti alázat.

Balázs-Arth Valériában mindez megvan.

Könnyű neki, gondolhatnánk, hiszen a másfél évtizede végzett lexikonírói s -szerkesztői munka során (lásd a szekszárdi Babits Kiadó tizenkilenc kötetes *Révai Új Lexikonát*) olyan tapasztalatot szerzett, amely könnyen átlendíti bármilyen nehézségen. Csakhogy a papírhegy, az ezer folyóirat, könyv, hang- és filmszalag, levéltári dosszié, családi levelezés, önéletírás, vallomás átbogarászása – nem beszélve a szóbeli adatgyűjtésről – kitartó szellemet és jó szemet igényel. És végtelen éberséget. Mert az esetünkben vázlatos kézikönyvek, kisszámú bibliográfiák és irodalomjegyzékek is rejthetnek hibát magukban – restellem, hogy magánszorgalmú korrektorként a háromkötetes *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* adatainak ellenőrzését, megriadván a sok szeplő láttán, abbahagytam –, s amíg valamely *homály* (rossz adat, hamis, megtévesztő beállítás, torz önkép, stb.) nem tisztázódik, a lelkiismeretes lexikoníró nem tud továbbmenni. Nem szólván a társadalmi közeg „természetes” és „mesterséges” labirintusaiban való – abból minduntalan kiutat kereső – *téblábolás* megannyi nehézségéről. Aki nem bírja a

Dudas Sándor munkája

gyűrődést, és bozótvágó kése abba az indatömegbe is beleakad, amelyen egyetlen nyisszantással tovább kel-
lene lépnie, az munkája során sosem fog célba érni.

Remény? A *teljesség*. A teljesség, ami – emberek
vagyunk – elérhetetlen.

De akármilyen filozófia szerint alakul is ki ér-
tékgyűjtő „hajlamunk” (módszerünk!), alább
sosem adhatjuk. Jugoszlávia szétesése után,
hiába a *délvidéki* össze-
foglaló cím, kisjugoszláv-
i (szerbiai), hor-
vátországi és szlovéniai
részre szakadt a művé-
szet is, s az egyes
„vidékek” közötti közle-
kedés – ki miért maradt

ki ebből vagy abból a könyvből, nem tudhatni (a politika
fűrója nyilván itt is működött) – nem is volt olyan egy-
szerű. A lexikon szócikkeiről adott szerzői tájékoztatás
világosan kijelöli a gyűjtőkört, ami leginkább a sokféle
művészeti (műfaji) ág – így érték az érték – minél ponto-
sabb összetoborzásában valósul meg.

„A *Délvidéki Magyar Képzőművészeti Lexikon* több
mint négyszáz részletes szócikkben – bizonyos előz-
ményként a *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* tömör
jellemezései szolgálnak (Sz. L.) – a Délvidék, a történel-
mi Magyarország I. világháború után leválasztott déli
részein, az 1918. december 1-től Szerb-Horvát-Szlovén
Királyság, majd 1929 januárjától Jugoszlávia, az 1991-
ben kirobbant délszláv háború után Kis-Jugoszlávia,
jelenleg Szerbia, ezen belül a Vajdaság, valamint
Horvátország és Szlovénia területén élt vagy élő, illetve
onnan származó, hosszabb ideig ott dolgozó magyar
képzőművészeit (festőművészek, grafikusok, szobrá-
szok, iparművészek, keramikusok, grafikai formaterve-
zők, díszlettervezők, illusztrátorok, fotográfusok),
művészettörténészeit, művészeti íróit – mintegy száz év
képzőművészetét (körülbelül 1900–2005. december 31-
ig) – mutatja be személyeken keresztül.”

Bár ilyen-olyan okokból (nehéz elérhetőség, félreér-
tés miatti letiltás, stb.) többen kimaradtak a könyvből –
a hiányzók listája is olvasható –, és terjedelem hiányá-
ban nem szerepel itt az intézmények, művésztelek,
kiadványok, díjak története, sorsa (föltehetően egy
újabb lexikon adattömege), lebilincselő az összkép.
Ezt egy lexikon esetében szokatlan bevezetőben, vagyis
egy látomásokba hajló, szépprózaként is olvasható
esszében Tolnai Ottó is bizonyítja. *A rózsaszín sár* mint

„különös festészeti mód” – amely „Sáfrány 1952-es
Kancsó című csendéletén kulminál” – a metafora gaz-
dagságában idéztetik meg, történelmi helyzetek, stílus-
irányzatok, csoportok, összefüggérendszerük vizio-
nált rendszerében. Than

Mórtól Ács József, Benes József, Dobó
Tihamér és Sagmeister Peity Lauráig, Csáth
Gézától, Boromisza
Tibortól és Boschán
Györgytől B. Szabó
Györgyig, Sáfrány Im-
rérig, Maurits Ferencig,
Torok Sándorig, Deák
Ferencig, Bálint Ist-
vánig és Bicskei Zoltá-
nig húzódik a megidéz-
ettek sorra, olyan mesz-

Csáth Géza festménye

szé világló „állomásokkal” megtévezve, mint Pechán
József, Farkas Béla, Balázs G. Árpád, Oláh Sándor,
Hangya András. S a vonatkozási pontok, hatásmechaniz-
musok egész lánc is kitetszik, élén Petar Dobrovic-tyal-
Dobrovits Péterrel és Milan Konjovic-tyal.

Balázs-Arth Valéria *adatrendszerében* mindez, sok
száz névvel kiegészítve, a délvidéki képzőművészet tel-
jes panorámáját adja. A *kezdőpont* Ács József
(1914–1990) festőművész, műkritikus, s a lajstromot –
az ábécé rendje itt akarva-akaratlan nem írja át az érték-
rangsort – az első magyar film (*Tánc* – 1901) alkotója
(saját készítésű géppel történt a fölvetel!) Zsitkovszky
Béla (1867–1930) fotográfus, operatőr, rendező zárja.
S a két pont között hihetetlenül gazdag értékkavargás.
Amely ugyan esztétikailag is meg van magyarázva – a
műkritikus nem bújhat ki a bőréből –, de az izgalmat a
személyek megannyi – a személyiséget szintén formáló
– *adatjegye* kölcsönzi. A szócikkeket az alkotó portréja
gazdagítja (festők-grafikusok esetében ez gyakran
önportré), s egy-két, az életműre jellemző reprodukció.
Az életrajzon kívül hihetetlenül részletes a kiállítások,
főművek, köztéren elhelyezett, múzeumban őrzött alko-
tások jegyzéke, sőt a közlés szerint orgánumokra bontott
vonatkozó irodalom is. A szerző a szócikkeken belül
állításának alátámasztására gyakran idéz délvidéki és
magyarországi művészettörténészeket, kritikusokat,
művészeti írókat. Noha a babért nem egyedül akarja lea-
ratni, a dicséret kizárólag őt illeti. Balázs-Arth Valéria a
*Délvidéki Magyar Képzőművészeti Lexikon*mal fényesen
beírta magát a lexikon-készítés történelmébe.

Szakolczay Lajos

CSONTOS JÁNOS
**Borok, zarándokok,
 drótszamarak**

**Zelnik Józsefről, Hajnal Gézáról
 és Sneé Gergelyről**

Régi sörkedvelő lévén gyakorta tapasztalom, hogy terített asztaloknál egy idő után szóba kerül sör és bor kibékíthetetlen ellentéte. Igényes barátaim többsége úgy véli: választani kell a kétféle nedű élvezete között, hiszen aki mindkettőt egyformán kedveli, az bizonyára látens alkoholista. Kisebbségben maradván, aki nem szívesen szelektál szőke és barna, rend és szabadság között, igyekeztem mindig kultúrtörténeti oldalról megközelíteni a szeszilemmát. Arra jutottam, hogy felszínesen nézve a sör: északi és germán, a bor pedig déli és mediterrán; a felszín alá ásva viszont a sör profán, míg a bor szakrális.

*

Persze mint minden sommás megállapítás, valószínűleg ez sem igaz száz százalékban – mégis e teóriám igazolását vártam Zelnik József *A nagy szertartás* című könyvétől. Annál inkább, mert a pazar kiállítású, albumszerű kötet azt az alcímet viseli: *A bor csodája a mítikus időkől Dionüszoszon keresztül az Eucharisziáig*. Azt gondoltam, ez a mű minden bizonynyal kiváló kézikönyv lesz majd ahhoz, hogy a bor kultúrtörténetét elalvás előtti folytatásos olvasmányként, afféle gyorstalpalón elsajátítsam, könnyed szellemi muníciót szerezve a fehér asztal melletti vitákhoz.

Hát nem: Zelnik könyve ellenáll a felszínes, mazsolázó olvasgatásnak. Már az első oldalak után az volt a benyomásom, hogy valószínűleg opus magnummal van dolgom: az író és etnográfus ebben a kötetben gyűjtötte össze mindazt a filozófiai kincset, azt a summázatot, amit az életről gondol. Furcsa, áttételes módja ez a személyes vallomásnak: úgy írni szellemi önéletrajzot, hogy ehhez valamiféle külső tárgyat választunk. Ez a tárgy nyilvánvalóan nem lehet akármilyen jelképnek kell lennie, amely eléggé átfogó, sőt általános ahhoz, hogy az emberi élet jelképévé tudjon emelkedni. Zelnik egyszer már rátalált egy ilyen szimbólumra, a tengerre – *Tengerkönyv* című emlékezetes könyve társtalan a magyar irodalomban. Abban a kompozícióban még több volt a műfaji változatosság, a személyes jelleg, a történetmesélő elem – itt viszont a jó stílusú, tudós etnográfus jelenik meg, szándékoltan szakrális témavá-

lasztással. Talán nem tévedek, ha azt állítom: a leg-szimbolikusabb szimbólumra talált rá, amikor vizsgálódásainak középpontjába a bort állította. Volt miből lepárolnia: jelképkutatóként, egyetemi tanárként immár két évtizede a Szimbólumok jelentősége a kultúrában című téma előadója.

Szellemi zarándoklat – így határozta meg a könyv műfaja, rögvest kijelölve a bor égi és földi természetét, amelyet Ady a *mámor* és *malaszt* alliteráló szópárral jellemzett. Istenek itala volt mindig, ám a kereszténység a megváltást megidéző vérré lényegítette. Zelnik szerint kitapintható az elmozdulás az évezredek során a profán felől a szakrális felé – s nincs módomban polemizálni vele. A bor misztikája úgy internacionális és kultúrafüggetlen, hogy mellékesen mindig érzékletesen jellemzi azt a kultúrát, nyelvi és nemzeti közeget, amelyben szimbólumként felbukkan. A Hamvas Béla által emlegetett „szent maszk” lerántására szánta el magát Zelnik, de korántsem a profanizálás szándékával. Ehhez a művelethez elképesztő kultúrtörténeti apparátust mozgósít: csupán a könyv irodalomjegyzéke tizen-nyolc nagy alakú oldalt igényel, két hasábon tördelve: közel ötszáz tételt.

A tételmondat, hogy „világunk teofániák szövete”, nem riaszthat el bennünket a ritka szellemi kalandtól – ha úgy tetszik: intellektuális zarándoklattól. Titkos és elfeledett összefüggések tárulnak fel. Hogy a héber nyelvben a bornak és a misztériumnak ugyanannyi (70) a számértéke. Hogy Dionüszosz rokona Ozirisznak. Hogy Arimateai József és az ő Szent Grálja meg a Melkizedek miként kapcsolódnak össze a krisztusi misztériumban. A bor végtelen történe már a Vízözön előtti időkben elkezdődik, folytatódik a mámoros Noéval, bár Zelnik szerint talán arról van szó, hogy a Pardicsomból kiűzött ember vigasztalásul kapta a bort a szigorú Teremtőtől. Mint ahogy Prométheusz a tüzet az olümposzi istenektől orozta el, az isteni ital vált emberi itallá. A könyv címét is szolgáltató „nagy szertartás” sem egyéb, mint a bor Földre szállása – ebben sem nehéz felfedezni a bibliai párhuzamot. Persze az ókori kultúrák jobban egymásba bogozódtak annál, semhogy a bor afféle keresztény kisajátítás tárgya lehetne. Zelnik szemhatára amúgy is szélesebb. Így tehető vizsgálat tárgyává az egyiptomi borjelkép, a zöld Hórusz-szem csakúgy, mint a zsidó és iszlám bormisztika. A szőlőkultúrának évezredek óta otthont adó Mediterráneum logikus szellemi terméke a görög Dionüszosz, a bor és vér feltámadó istene; s szemnyitogató párhuzamos táblázatba rendezhetők az eleusiszi misztériumok és a keresztény szentségek is. Minden mindennel összefügg, és ez végtelenül megnyugtató.

Dionüszosz átköthető a szabadkőművesekhez, a Melkizedek a keltákhoz, a kánai menyegző borszaporítása a megváltás misztériumához. A kehelyben egyesül a bor és a vér, a középkori misztika ehhez a szűz és a sárkány szimbólumát kapcsolja, mindezeket átfonja a kígyómotívum. „Sejtésem szerint... az Eucharisztia nemcsak az emberi, földi megváltáshoz, hanem a kozmikus megváltáshoz is megnyitotta az utat” – fogalmaz Zelnik, s az olvasó elbűvölten áll a szimbólumok labirintusában.

Ennyivel azonban a szerző nem elégszik meg: tesz még egy kirándulást az alkímia és a mágia birodalmába, külön fejezetet szentel a szabadkőművesség borkultuszának (főlegesen Robert Graves elméletét a mediterrán ősvallásról, melynek motívumai aztán a mai bevett világvallásokba is átszivárogtak), de nem foglal állást abban, hogy a páholyok népe letért-e a Bor újtjáról – ami viszont nem is kétséges a fekete misék bűnkultusza esetében, ahol az isteni nedű a Sátán és az Antikrisztus borává válik.

Miután Zelnik felvázolta azt az ívet, ahol a borszimbólum az egyetemes kultúrtörténet egyik fontos – ha nem a legfontosabb – jelképévé válik, elegánsan hátralep, s engedi, hogy a tudós által rendszerezett és az író által megmunkált könyvnyi esszé dolgozni kezdjen az olvasóban. Megtette, amit megtehetett: képpel és szöveggel illusztrálta a bor földi útját, de témája óhatatlanul „az ég felé szökött”. Dupla oltár ez, földi és égi. Ahogy a zárómondat megfogalmazza: „...biztosan több volt egy látomásnál, hogy Krisztus, aki írástudóként soha életében nem írt, most a föld felé hajolván azt írta a porba: Kezdetben vala a bor...”

(Zelnik József: *A nagy szertartás. Kairosz Kiadó, 2010*)

*

Zarándoklat nemcsak spirituális, hanem fizikai térben is lehetséges. Olykor pedig ez a kettő összefolyhat, csak a megfelelő közlekedési eszközt kell kiválasztani. Például a kerékpárt. Jónéhány éve, még talán az előző évezredben írtam egyszer egy tárcát a Magyar Nemzetbe *Drótszamáron* címmel. Tetszett a szó, mert mindig valahogy fantáziátlan tükörfordításnak éreztem a biciklit kerékpárnak titulálni. Éreztem benne a kifinomult nyelvújító szándékot, s drukoltam az ismeretlen szóteremtőnek, hogy ne járjon olyan felemás eredménnyel, mint az, aki az e-mailt akarta drótpostára magyaráítani. Azt persze föl sem tételeztem, hogy az ismeretlen szóteremtő a szomszéd szobában dolgozik. Mint megtudtam, annak idején – a folytonos szóismétlést elkerülendő – kiváló kollégám, Kő András, meg-

annyi remek ötvenhatos tényfeltáró kötet meg sportkönyv szerzője alkotta a „drótszámár” összetételt.

Ennyi etimológiai kitérő után pár mondat arról, hogy miért tartom figyelemre méltónak a *Nyerítő drótszámárak* címet viselő könyvecskét. Először is azért, mert ebben az anyamedencében mindenkinek van néhány alapélménye a biciklizéssel kapcsolatban. (Aki valami okból nem tanult meg, annak az az alapélménye.) Hajnal Géza és Sneé közös naplójának apropója egy ezerkétszáz kilométeres biciklitúra, negyvenegy diákkal és kilenc felnőtt kísérővel, Assisibe és Rómába. Voltaképpen zarándoklat, háttérben piaristákkal és ferencesekkel, ám a kereszténység csupán színezőelemként van jelen a történetben: az egész az akaratőről és a kitarásról szól. Valahogy úgy, mint az El Camino: ott sem a templomokban, hanem a tűző napon poroszkálva lehet igazából találkozni Istennel.

Persze furcsa, féloldalas kötet ez, hiszen a négykezesség nem együttes fogalmazást jelent, hanem párhuzamos írást. Hajnal Géza visszavonhatatlanul felnőtt, komoly egyetemi oktató, aki a biciklilyeregben küzdve gyakorta hivatkozik már a korára. Amellett bölcsész hajlamokkal megáldott világlátó is, amolyan íróféle médium, akinek eltökélt szándéka, hogy megértesse az értetlenekkel, ami amúgy nem az értelem tereuma. Sneé Gergely huszonnégy évvel fiatalabban már a blogkorszak gyermeke, ő tényleg útinaplót ír, olykor kifejezetten szórakoztatóan, s miközben úti fotóit hosszabb kommentárokkal látja el, egyúttal a generációs különbséget is demonstrálja. Az olvasóban persze óhatatlanul összemósodik, mit olvasott egyik szerzőtől és mit a másiktól – ám ez még szerintük sem igazán lényeges. Mindazonáltal fejlett humorérzékre vall, hogy ugyanazt a történetet összeszikkasztva képesnek mutatkoztak egymást vállalni.

A könyv eredetlegéje persze Hajnal Géza oldaláról is az internet: az ő irodalmi útinaplója jó ideje ott kerengett már. Ő a felnőtt kísérők egyikeként tartott a diákcsoporttal: többek között épp a gimnazista Sneé Gergőre vigyázott. Azt remélik, közös munkájuk kötelező kultuszkönyve lesz minden szenvedélyes túrakerékpárosnak. Ám ha csak egyszerű szubkulturális termék volna, nem kellene rá ennyi szót vesztegetni. Ugyanis minden jó útirajz egyben szociográfia is. Hajnal Géza esetében ráadásul együtt van jelen a pikareszk és az emlékezés, vagyis a kalandozás térben és időben. Ő – javíthatatlan prózaszerzőként – nem elégszik meg a kronologikus történetvezetéssel: ide-oda ugrál az időben, felidéz gyermek- és ifjúkora drótszámáras élményeit. A régi kerékpárok ráadásul kurzívval szedett monológot mondanak – már-már olyanok, mint-

ha egy háromdimenziós hollywoodi animációból gurultak volna elő. Megtudjuk továbbá, hogy a biciklikormányon a kézfejük is le tud égni; hogy a Pilisben kerekkezve olykor vaddisznóvadászatba is bele lehet hajtani; hogy a profi doppingolhat, míg az amatőr csak szenvedhet; s hogy a biciklizés nem annyira élvezet, mint kín és erőfeszítés: voltaképpen az is az élet metaforája, mint a bor. Ennek ékes bizonyítéka, hogy a biciklinyeregben mindig szembeszél fúj. Nem mindennapi tapasztalat az sem, hogy a biciklitúrán egy kor fölött egyszerűen megvakulunk. S ki gondolná, hogy ennek nyári és őszi változata is van? S olyat ugyan ki tudna kispekulálni a hűvös szobában, hogy kilométerórát szerelni a biciklire azért jó, mert a számunkra ködbe vesző időt visszateszi a tiszta égbolt alá?

A csapatot a szűkszavú szerzetes tanár, Konstantin vezeti, s túlvannak már egy keleti előzményen is a Máramarosi-havasokban, meg át a zord és kietlen Gutin-hágón. A könyvben olykor kifejezetten ironikus közegként jelenik meg Szlovénia és Itália, bizonyosságul, hogy a két keréken járó merőben mást lát a világból, mint négy keréken, süppedő ülésekben száguldozó felebarátja. Más fénytörésben áll előttünk még egy zárándoklat is. Hiszen „a szerzetes, ha tanár, túrázik és túrázni tanít” – mert a lényeg az útonlét. Elvégre „vándorok és jövevények vagyunk valamennyien itt a Földön, tartja Assisi szegénye, s ezt menet közben a legkönnyebb átélni.” Tényleg ilyen egyszerű volna? A civilizációhoz szokott zárándok azért háborog olykor: „Sátor, vadkemping, patak. Oké, Ferencnek se volt semmi a feje fölött, mikor nekivágott a zord szikláknak, és nem is evett sokat, de a lelkiéletet nem fűszerezte sportrekordokkal.” Ez pedig már a bölcsességek könyvébe kívánkozik: „Száz-százhusz kilométer biciklizés után más éhezni vagy nem aludni, mint mikor csak úgy vezekeltünk.” S hogy mire való mindez? Mert „aki kitar valamiben, annak nyert ügye van”.

Alighanem ez a lényeg. Az már csak járulékos ideológia, hogy „a felejthetetlen Vigyázat, Vadnyugat!-ban Terence Hill piros kerekű, fekete biciklivel parádézik a cowboyok között”. Elvégre e tekintetben nehéz volna az assisi szentre hivatkozni. Nem úgy, mint a túrázás mikéntjét illetően. Hajnal szerint „a kulcsszó számomra a sajáttempó volt. És az is maradt mindmáig. Sőt, életfilozófiámmá vált. Ahol alkalmazható, ott alkalmazom is. Az erények közül a mértékletesség a párja. (...) Fakad belőle az önmérséklet és az önazonosság. És kell hozzá az önismeret. (...) A sajáttempó nem önzés, hanem a korlátaink kitapogatása.” Lám, fenn a drótszámár nyergében elkerülhetetlenül megvilágosodnak a

dolgok: minden mindennel összefüggésbe kerül. Ilyenkor az öreg kerekés még megbocsátó is a bohó, erőtől kicsattanó ifjúsággal szemben. Ha például egy útmenti benzinkútnál chipset vesznek, az „kivételesen nem korosztályos marhaság, a sópótlás szükségszerű”. S ha már a sükségnél tartunk: az úton lévőknek „az egész világ egy férfi piszoár”.

Egy fanatikus biciklista hívőnek azonkívül a biciklizés egyben repülésvágy, szabadság is. Miközben persze önkéntes rabság. „Átesik az ember a holtpontra, és utána mindent kibír.” Az ember ettől optimista lesz. „Ez nagyjából harmincöt éves korig lehet igaz.” Vissza a pesszimizmusba. Szerencsére a megpróbáltatások korfüggetlenek. Egy hosszú, pedálozásban gazdag nap után „a tapasztalat szerint némi dögletés után majd kibővülnek a tömondatok”, s ilyenkor az új generáció Facebook-függősége is a fontosabb témák közé tartozik.

Van azért egy ilyen úti beszámolóban az elkerülhetetlen emelkedettség mellett némi eredendő vaskosság is. Pláne a színhely miatt: nem lehet véletlen, hogy az itáliai neorealizmus is a *Biciklitolvajokkal* indult. A látomásos napokba pedig belefér a biciklis barátok, a saját halottak megidézése csakúgy, mint az eltávozott édesanyáé vagy a rajongott hitvesé, aki segítő angyalként kíséri a kétkerekű zárándokkonvojt. És persze itt-ott a költészet is felbukkan. Hogy például miként kell megpillantani Assisit. „A szemben lévő hegyoldalban ott világít az a fehér mészkőpaca, amit soha nem felejt, aki egyszer már látta.” Ahogy halad az ember előre a könyvben, úgy kezdi fájlalni, miért nem lehet részese egy ilyen kalandnak. S egyáltalán, miként keletkezik egy ilyen képtelen vállalkozás? Eligazítást kapunk erről is: „Pasaréten, a Mária-szobor tövében beszélgettem a nyolcvanas években egy piarista fiúval. Tőle hallottam először, hogy Jelenits tanár úr, meg Róma, meg kerékpár. Hihetetlen volt az egész, ugyanakkor rendkívül vonzó. És most nekem is sikerülhet. Lehet, hogy elsírom majd magam a Szent Péter téren? Vén szentimentális számár vagyok?” Bizony, az. De ez bocsánatos, mert bevallja azt is, ha alkalomadtán fordítva hajt az alagútban, vagy ha a célfotó előtt véresre törte magát egy óvatlan esésben. Merthogy kell az élethez a Gondviselés is. Nem is különösebben köntörfalaz Hajnal Géza: „Azért írom ezt a könyvet is, hogy mindenki értse: nem csak rajtunk múlik, hogy végigmegyünk-e. Nem azé, aki akarja, nem is azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené!” S ezzel vissza is értünk a szent maszkhhoz, az istenek italához...

(Hajnal Géza – *Sneé Gergely: Nyerítő drótszamarak. Könyvműhely, 2011*)

Bágyoni Szabó István (1941, Bágyon) író, költő, műfordító. A kolozsvári egyetem elvégzése után tanított, majd az Utunk szerkesztője volt. 1989 júliusától Budapesten él, jelenleg a Polisz versrovatának vezetője. A Román Írószövetség műfordítói díjasa (1983). Legutóbbi kötete: *Az idő festett orcái* (esszék, beszélgetések, jegyzetek, 2010).

Balázs Géza (1959, Budapest) nyelvész, néprajzkutató, tanszékvezető egyetemi tanár. Kutatási területe: a mai magyar nyelv és folklór, szöveg-antropológiai nyelvészet, nyelvpolitika, nyelvstratégia, nyelvművelés, médianyelv. Budapesten él. Legutóbbiak: *Hungaropessimizmus–hungaroptimizmus* (2007), *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe* (Takács Szilviával, 2009), *Sms-nyelv és -folkór* (2011).

Bartusz-Dobosi László (1971, Siófok) író, szerkesztő, tanár. Pécsen él, az Irodalmi Páholy című folyóirat alapítója, s 2010-ig főszerkesztője. Faludi Ferenc ösztöndíjas (2001), Bertha Bulcsu-díjas (2010). Legutóbbi kötete: *Szép vagy Magyar Tenger* (2004).

Benke László (1943, Újvárfalva) költő. 1993-tól a Hét Krajcár Kiadó vezetője. 2003-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetését vehette át. Legutóbbi kötete: *Vésztesség* (versek, 2005).

Berta Zsolt (1966, Budapest) író, zenész. Pomázon él. Az Egykútya zenekarral játsza saját dalait. Regénye, a *Jancsiszög* (2008) a Magyar Napló regénypályázatán 2007-ben különdíjat nyert. Idén májusban jelent meg új, *Visszajátszás* című regénye.

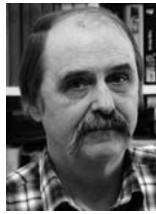
Csontos János (1962, Ózd) költő, író. Sokáig a Magyar Nemzet publicistaként dolgozott, utóbb a Nagyítás főszerkesztőjeként. Legutóbbi kötete: *Száz év talány. Kiegészítések József Attilához* (2008). Legújabb verseskötete *Delelő* címmel az idei könyvhétre jelenik meg kiadónk gondozásában.

Gerenday Mária (1940, Szombathely) 1956-ban hagyta el Magyarországot. Az innsbrucki gimnáziumban érettségizett 1958-ban, ezután az Egyesült Államokba költözött. A Rutgers egyetemen végzett, majd ugyanott külföldi egyetemisták tanácsadója volt. Költőként a *Vándorének* című antológiában mutatkozott be. A Nemzetközi Szolgálat Központjának társigazgatójaként ment nyugdíjba.

Horváth (EÖ) Tamás (1959, Szentgotthárd) író, pedagógus. Éneket tanít a budapesti Szinyei Merse Pál Gimnáziumban, ahol a Németh László Önképzőkör munkáját is segíti. Tanítványaival közösen adja ki a *Vita* című folyóiratot. Főten él. Legutóbbi kötete: *Ahol a part szakad* (kiadónk 2007-es regénypályázatának különdíjas műve, 2010).

Kelebi Kiss István (1947, Budapest) költő, grafikusművész. Verseskötetei: *Négyöszögletű galaxis* (2003), *Fernando Pessoa kögalambjai* (2009).

Kuncz Magdolna (1955, Budapest) külkereskedő, Kuncz Aladár bátyjának, a kereskedelmi jogászprofesszor, Dr. Kuncz Ödön unokája. 2011-ben létrehozta a Kuncz Alapítványt, melynek célja Kuncz Aladár és Kuncz Ödön szellemi és kulturális hagyatékának őrzése, ápolása. A kuratórium elnöke.

Lengyel János (1973, Beregszász) író, újságíró. A Kárpátinfó című beregszászi hetilap budapesti tudósítója, a vásárosnaményi Partium negyedéves irodalmi periodika állandó munkatársa. Jelenleg Budapesten él, az ELTE történelem szakán tanul. Legutóbbi kötete: *Fallal az arcnak* (prózák, 2008).

Nagy Gábor (1972, Körömend) költő, irodalomtörténész. A debreceni Kosuth Lajos Tudományegyetemen végzett 1996-ban, majd 2000-ben doktorált. Jelenleg a szombathelyi Savaria Egyetemi Központ docense. Bella István-díjas (2009). Legutóbbi kötete: *Angyalaid mind repülni tudnak* (2011).

Oláh János (1942, Nagybörki) költő, író. A Kilencek költőcsoport tagja. 1994-től a Magyar Napló folyóirat főszerkesztője. Greve- (1992), József Attila- (1994), Március 15-e (2007) és Bethlen Gábor-díjas (2009). Fontosabb kötetei: *Közel, Visszatérés* (regény, 1979), *Az Örvényes partján* (novellafűzér, 1988), *Kenyérpusztítók* (hang- és színhátek, 1993), *Vérszerződés* (novellák, 2001), *Por és hamu* (versek, 2002).

Ószabó István (1952, Balmazújváros) költő. Irodalmi folyóiratban Ratkó József előszavával jelentek meg első versei 1972-ben. A Partium irodalmi, művészeti folyóirat alapító főszerkesztője. Debrecenben él. Utóbbi művei: *Állok szülőföldemen* (2003), *Déva felé* (monodráma, 2004). Megjelenés előtt: *Megsiratott versek*.

Penckőfer János (1959, Nagyszőlős, Kárpátalja) író, költő, irodalomtörténész. Legutóbbi kötetei: *Tetben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében* (2003), *Boldogasszony-tenyere* (versek, 2005).

Péntek Imre (szül.: Molnár Imre, 1942, Lenti) költő, író, szerkesztő. Az ELTE magyar-filozófia szakán végzett 1966-ban. A Kilencek költőcsoport tagja. 1990-ben létrehozta az Árgus című folyóiratot. 2003-tól Zalaegerszegen él, a Pannon Tükör főszerkesztője. József Attila- (1994) és Bethlen Gábor-díjas (2009). Legutóbbi kötete: *Félrebeszéd* (versek, 2009).

Salamon Konrád (1941, Pécs) történész, az ELTE BTK-n tanít. A népi falukutató mozgalmat, illetve az I. világháború és a trianoni béke közötti időszakot kutatja. Budapesten él. Legfontosabb kötetei: *A márciusi front* (1980), *A harmadik út kísérlete* (1989), *Nemzeti önpusztítás* (2001), *A harmadik út küzdelme* (2002), *Ez volt a magyar 20. század* (2008), *A magyar ezredforduló krónikája 1989–2009* (2009). Idén Könyvhétre jelenik meg *A harmadik úton (Magyar irodalmi és történelmi sorsfordulók)* című kötete kiadónk gondozásában.

Somos Béla (1938, Sándorfalva) évtizedeken át külföldieknek tanított magyar nyelvet, jelenleg a budapesti Katona József Gimnázium magyartanára. Több nyelvkönyvet, tankönyvet, monográfiát írt. A Határok fölötti magyar irodalomról szóló (Sárkány Annával közös) kötetét 2003/2004-ben folytatásokban közölte a Magyar Napló. Legutóbbi kötete: *Álom a szavakról* (versek, 2010).

Szabó Zsolt (1946, Kolozsvár) irodalomtörténész, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem docense. 1991-től a Művelődés című havilap főszerkesztője, EMKE- (1996) és Teleki Pál-emlékdíjas (2006). Sajtó alá rendezte *Benedek Elek irodalmi levelezése (1921–1929)* négy kötetét. Legutóbbi kötete: *Intézményteremtő törekvések Erdélyben a XX. század első felében. Szentimrei Jenő irodalom-szervező tevékenysége* (2006).

Szakolczay Lajos (1941, Nagykanizsa) irodalomtörténész, kritikus. Kortárs magyar irodalommal, különös tekintettel a határon túli magyar literatúrára, valamint színház- és képzőművészettel foglalkozik. Budapesten él. *Kölcsey-* (1995) és *József*

Attila-díjas (1996). Legutóbbi kötetei: *Nekünk ilyen sors adatott* (Csoóri Sándor – interjú, versek, fotók, 2006), *Ameddig temetetlen holtak lesznek* (Nagy Gáspár – interjú, versek, fotók, 2008), *Párbeszédék és perbeszédék* (Interjúkötet, 2010).

Szász István Tas (1938, Kolozsvár) pszichiáter és általános szakorvos, író, publicista, szerkesztő. Tizenhárom kötete jelent meg nemzet- és kisebbségpolitikai, egészségpolitikai, sajtó- és irodalomtörténeti kérdésekről. Négy egészségpolitikai lap alapító főszerkesztője. MOK média- (2000) és Hippokratész-díjas (2004). Leányfalon él.

Szentpály Miklós (1980, Budapest) a Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar-kommunikáció szakán végzett, majd doktorált. Írásai 2006 óta jelennek meg. Külföldieknek tanít magyar nyelvet.

Varga Csaba (1941, Pécs), jogász, egyetemi tanár. Tanított az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, majd megalapította a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogbölcseleti intézetét, amelynek vezetője. Budapesten él.

Monográfiái és tanulmányai többsége angol nyelven is olvasható. Legutóbbi kötete: *Jogrendszer, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájában* (2009).

Vicei Károly (1944, Zenta) író. Megszakított gimnáziumi tanulmányok, alkalmi és időnyomunkák után az újvidéki egyetem bölcsészkarán szerzett magyartanári diplomát. Első verseit az Ifjúság symposium című irodalmi rovata, ill. az Új Symposium közölte. Tanárként dolgozott, amikor szintársulat szervezése (névleg: „elleneséges propaganda”) miatt bebörtönözték. Azóta csak prózát ír, több novellapályázaton (Magyar Szó, Majtényi Mihály) díjat nyert. Az 1991-es zentai béketüntetés miatt nyolc hónapig menedékes volt Szegeden, azóta munkanélküli. Zentán él. 2001-ben jelent meg *Nyolc napon túl gyógyuló közérzet* címmel kötete Budapesten.

Vörös István (1964, Budapest) költő, író, műfordító. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK docense. Füst Milán-, Vilenica Kristály- és József Attila-díjas. Legutóbbi kötetei: *A Vörös István gép vándorévei* (2009), *Apám kakasa* (Lackfi Jánossal, 2009), *Ördögszáj* (2010). Fényképét Szalai István készítette.

DEDIKÁLÁSOK AZ ÜNNEPI KÖNYVHÉTEN

2011. június 2–6. között a Vörösmarty téren,
a Magyar Napló és a Cz. Simon Kiadó közös, 58-as számú pavilonjánál

Június 3., péntek 15.00-16.00
IANCU LAURA: *Szeretföld* (regény)

Június 3., péntek 16.00-tól
CZAKÓ GÁBOR

Június 3., péntek 17.00-18.00
ÁBRAHÁM BARNA (ford.):
Svetozár Hurban Vajanský:
Száraz hajtás (regény)

Június 4., szombat 11.00-12.00
FERDINANDY GYÖRGY:
Kérdések Istenkéhez (novellák)

Június 4., szombat 15.00-16.00
NAGY GÁBOR: *Angyalaid mind repülni tudnak* (versek)

Június 4., szombat 16.00-tól
CZAKÓ GÁBOR

Június 4., szombat 16.00-17.00
CSONTOS JÁNOS:
Delelő (összegejtött versek)

***

HORKAY HÖRCHER FERENC:
A Dante-paradoxon (versek)

Június 4., szombat 17.00-18.00
DOBOZI ESZTER: *Sánta Kata* (regény)

Június 5., vasárnap 14.00-15.00
SALAMON KONRÁD:
A harmadik úton.
Irodalmi és történelmi sorsfordulók

Június 5., vasárnap 15.00-16.00

TORNAI JÓZSEF
– JÁNOSI ZOLTÁN:

Európa már kevés
(Interjú, versek, fotók)

Június 5., vasárnap 16.00-tól
CZAKÓ GÁBOR

Június 5., vasárnap 16.00-17.00
FALUSI MÁRTON:
Fagytak poklaid (versek)

Június 5., vasárnap 17.00-18.00
BÍRÓ GERGELY:
Oroszlánkeringő
(novellák és kisregény)

39. Tokaji Író tábor

2011. augusztus 10–11–12.

A magyar irodalom élete és állapota

Kihívások és válaszok

A folyamatos és jelentős változások serkentik a Tokaji Író tábor Kuratóriumát arra, hogy 2011-ben az anyanyelvi kultúránkat, benne a klasszikus és kortárs magyar irodalmat érő kihívásokról szervezzen tanácskozást. Ösztönözze az elmúlt évtizedben bekövetkezett társadalmi (európai integrációs és globalizációs) változások, a felgyorsult technikai fejlődés és a gazdasági válság hatásait kivédeni képes kulturális stratégia, a magyar irodalom életét biztosítani tudó feltételrendszer megalkotását.

Irodalmunk társadalmi jelenlétének, érdemi gyarapodásának feltételei – mint az értékek átörökítésének, vagy magának a mindenkor alkotómunkának a feltételei – nem maguktól, még csak nem is a piac törvényeinek engedelmessé válnak. Ezek a feltételek korról korra változnak, és a legjobb esetben is alighogy kiharcolják, megteremtik őket az irodalmi élet szereplői, alkotók és olvasók, valamint az anyanyelvi kultúra felvirágzásáért felelős politikusok, az idő máris szétfeszítheti, vagy éppen meghaladhatja a korábban optimálisnak tartott kereteket. És kezdődhet előlről, vagy inkább folytatódhat a megállapodottságot nem tűrő és nem ismerő együttgondolkodás: az értékek megszületését és társadalmi befogadását elősegítő munka.

Terveink szerint a 2011. évi 39. Tokaji Író tábor plenáris ülésein és a munkacsoportokban folyó megbeszéléseken megszólalnak majd azok a felelős személyiségek, akiknek feladata a jelen magyar irodalom életfeltételeinek biztosítása.

Témakörök:

Támogatási rendszer – itthon és külföldön

Az írószervezetek szerepe, feladata

Magyar folyóirat- és könyvkiadás

A magyar irodalom és a magyar nyelvterület

Magyar irodalom a világhálón – Digitalizált irodalom

Magyar irodalom a médiában

Magyar irodalom az oktatásban

A Tanácskozás helyszíne:

A Tokaji Ferenc Gimnázium, annak kollégiuma és kertje, a tokaji Paulai Ede Színház.

A hagyományok szerint a Tokaji Esték sorozatban alkotóműhelyek, folyóiratok bemutatkozása, felolvasó est és minőségi tokaji kóstolás várja a résztvevőket.

A táborba való jelentkezést levében (**H-3501 Miskolc, Pf. 375**)

vagy a **tokaji.irotabor@chello.hu** e-mail címre várjuk.

Tájékozódhat honlapunkról is: **http://www.tokajiirotabor.hu**

Érdeklődni lehet a következő számokon: **(46) 359-923 • (20) 453-48-90**

(Külföldről való jelentkezéskor a 36-os előhívószám nem nélkülözhető)

IRATKOZZON FEL A MAGYAR NAPLÓ LEVELEZŐLISTÁJÁRA!

Csatlakozzon elektronikus hírlevelünk népes olvasótáborához, és a jövőben rendszeres, közvetlen tájékoztatást kap rendezvényeinkről és új kiadványainkról.

Küldje el nevét és e-mail címét az **info@magyarnaplo.hu** e-mail címre, vagy iratkozzon fel honlapunk Hírlevél rovatában: **http://www.magyarnaplo.hu/hirlevel.php**